

วิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4

160

พระครูนันทพลาภิรม (นวพล เพชรชู)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา
คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2566

วิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4

พระครูนันทพลาภิรม (นวพล เพชรชู)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา
คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2566

AN ANALYSIS OF HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT WITH PAWANA 4

PHRAKHRUNANTAPALAPIROM (NAWAPOL PETCHOO)

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHIST STUDIES FOR DEVELOPMENT
FACULTY OF RELIGION AND PHILOSOPHY
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
2023

หัวข้อวิทยานิพนธ์	:	**วิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4**
ชื่อนักศึกษา	:	**พระครูนันทพลาภิรม นวพโล (เพชรชู)**
ชื่อปริญญา	:	**ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**
สาขาวิชา	:	**พุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา**
ปีพุทธศักราช	:	2566
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	:	**ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปัณณพงศ์ วงศ์ณาศรี**

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่ง ของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา

รักษาการแทนคณบดี
คณะศาสนาและปรัชญา .....
(พระสุทธิสารเมธี, ผศ. ดร.)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ :
ประธานกรรมการ .....
(พระสุทธิสารเมธี, ผศ. ดร.)

กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก) .....
(ผศ. ดร. ปัณณพงศ์ วงศ์ณาศรี)

กรรมการ .....
(พระครูสิริธรรมาภิรัต, ผศ. ดร.)

กรรมการ .....
(พระมหาวิชาญ กนฺตสีโล, ดร.)

กรรมการ .....
(ดร. โสภณ ขำทัพ)

(ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

Thesis Topic	:	An Analysis of Human Resource Development with Pawana 4
Student's Name	:	Phrakrunantapalapirom Nawapalo (Petchoo)
Degree Sought	:	Master of Arts
Program	:	Buddhist Studies for Development
Anno Domini	:	2023
Advisor	:	Asst. Prof. Dr. Punnapong Wongnasri

Accepted by Faculty of Religion and Philosophy, Mahamakut Buddhist University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts (Buddhist Studies for Development)

Acting Dean of Faculty of Religion and Philosophy

.....
(Phrasutthisanmethi, Asst. Prof. Dr.)

Thesis Committee :

Chairman

.....
(Phrasutthisanmethi, Asst. Prof. Dr.)

Member (Advisor)

.....
(Asst. Prof. Dr. Punnapong Wongnasri)

Member

.....
(Phrakhrusiridhammapirat, Asst. Prof. Dr.)

Member

.....
(Phramahavichan Kantaseelo, Dr.)

Member

.....
(Dr. Sophon Khumtrup)

(Copyright of Mahamakut Buddhist University)

บทคัดย่อ

หัวข้อวิทยานิพนธ์	**:**	**วิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4**
ชื่อนักศึกษา	**:**	**พระครูนันทพลาภิรม (นวพล เพชรชู)**
ชื่อปริญญา	**:**	**ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**
สาขาวิชา	**:**	**พุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา**
ปีพุทธศักราช	**:**	**2566**
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	**:**	**ผศ. ดร. ปัณณพงศ์ วงศ์ณาศรี**
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	**:**	**ดร. โสภณ ขำทัพ**

วิทยานิพนธ์นี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ 2) ศึกษาหลักภาวนา 4 และ 3) วิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 โดยศึกษาเอกสารขั้นปฐมภูมิจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ตำรา ทฤษฎี และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งรวบรวมข้อมูลระหว่างเดือนพฤษภาคม 2565 - เดือนมีนาคม 2566 ข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์เนื้อหา และสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย

ผลการวิจัยพบว่า:

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เป็นการพัฒนาศักยภาพภายในตัวมนุษย์ ซึ่งถือเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญให้มีศักยภาพในตนมากขึ้น โดยอาศัยกระบวนการฝึกฝนอบรม การศึกษา และการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดการพัฒนาทั้งภายในและภายนอก ได้แก่ พัฒนาด้านร่างกาย พัฒนาด้านสังคม พัฒนาด้านอารมณ์ และพัฒนาด้านสติปัญญา

หลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนาเป็นการเจริญ การทำให้เป็นให้มีขึ้น และการฝึกฝนอบรม เพื่อการพัฒนาใน 4 ด้าน คือ กายภาวนา คือการพัฒนาอินทรีย์ที่ต้องติดต่อกับสิ่งภายนอกอย่างชาญฉลาด ไม่เป็นทุกข์เพราะการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น ศีลภาวนา คือกระบวนการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกอย่างรู้เท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลงของโลก และความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม จิตภาวนา คือการมีจิตใจที่พัฒนาให้เข้มแข็ง มีคุณธรรม มีปัญญาที่ได้จากการฝึกจิตภาวนา ได้แก่ มีเมตตา กรุณา มุทิตา มีศรัทธาและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และปัญญาภาวนา คือการรับรู้และเข้าใจต่อสิ่งต่างๆ ตามความจริง รู้เท่าทันสภาวะความเปลี่ยนแปลงของโลกและชีวิต

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนา เป็นกรอบและกระบวนการส่งเสริมให้ผู้ที่พัฒนามีความรู้ ความสามารถ และทักษะการดำเนินชีวิตของตนไปสู่เป้าหมายการพัฒนา ที่ทำให้ถึงประโยชน์ทั้ง 3 คือ 1) ประโยชน์ปัจจุบัน เป็นขั้นแรกที่มนุษย์จะเข้าถึง คือความมั่นคงของชีวิตในปัจจุบัน มีธรรมที่เนื่องกันได้แก่ อุฏฐานสัมปทา อารักขสัมปทา กัลยาณมิตต

ตา และสมชีวิตา 2) ประโยชน์เบื้องหน้า เป็นจุดมุ่งหมายที่เป็นไปในภพหน้า มีธรรมที่เป็นเพื่อประโยชน์เบื้องหน้า ได้แก่ ศรัทธาสัมปทา ศีลสัมปทา จาคสัมปทา และปัญญาสัมปทา และ 3) ประโยชน์สูงสุด เป็นขั้นที่เป็นอิสระอยู่เหนือโลกอันหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

คำสำคัญ การพัฒนา , ทรัพยากรมนุษย์ , ภาวนา 4

ABSTRACT

Thesis Topic	**:**	**An Analysis of Human Resource Development with Pawana 4**
Student's Name	**:**	**Phrakhrunantapalapirom (Nawapol Petchoo)**
Degree Sought	**:**	**Master of Arts**
Program	**:**	**Buddhist studies for Development**
Anno Domini	**:**	**2023**
Advisor	**:**	**Asst. Prof. Dr. Punnapong Wongnasri**
Co- Advisor	**:**	**Dr. Sophon Khumtrup**

This thesis was a qualitative research with the following objectives 1) studying the concept and theory of human resource development, 2) studying the principles of Phavana 4 and 3) analyzing human resources development with the principles of Phavana 4. Data collected between May 2022 and March 2023 were used to analyze content and draw inductive conclusions.

The results of reseach were found that:

Human resource development was the development of potential within the human being, which was considered an important resource to have more potential in oneself. It was based on training, education and learning processes to achieve internal and external development, including physical development, social development, emotional development, and intellectual development.

The Bhavana principle in Buddhism was prosperity Initiation and training for development in 4 aspects: Kaya Phavana was organic development that requires intelligent contact with external things. Sila Phavana was the process of knowingly communicating with the outside world to keep pace with the changes of the world and related with natural environment and society. Cita Phavana was the practice of prayer, namely kindness, compassion, Mutita, faith and generosity, and wisdom were the perception and understanding of things according to the truth and being aware of the changing conditions of the world and life.

The human resource development with the Bhavana 4 Principles in Buddhism was a framework and process to encourage people, who develop knowledge, abilities and skills in their lives to achieve the development goals. That was brings all three benefits. 1) current benefits was the first step that human beings can reach. The stability of life was in the present. There are virtues leading to temporal welfare, namely achievement of diligence, achievement of protection, association with good people and living economically. 2) foreground benefits was a possible goal in the next life. There are virtues conducive to benefits in the future, namely accomplishment of confidence, accomplishment of virtue, accomplishment of charity and accomplishment of wisdom, and 3) The greatest benefit was an independent step above the world and release from all suffering.

Keywords: Development , Human Resource , Bhavana 4

กิติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้เนื่องจากความอนุเคราะห์และอุปภัมถ์ช่วยเหลือจากบุคคลหลายฝ่ายในครั้งนี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นสถาบันที่ประสิทธิประสาทความรู้ทางการศึกษาด้านพุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา ทั้งส่วนที่เป็นงานวิชาการ งานภาคสนาม และผู้สนับสนุนการวิจัย

ขอกราบขอบพระคุณพระครูสิริธรรมาภิรัต, ผศ.ดร. รองอธิการบดี มมร.วข. ที่ให้ความเมตตาอบรมสั่งสอน และอำนวยความสะดวกในการศึกษาตลอดหลักสูตร พระวิสุทธิสารเมธี, ผศ.ดร. คณบดีคณะศาสนาและปรัชญา และพระมหาวิชาญ กนฺตสีโล ประธานหลักสูตรพุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา ที่ประสิทธิประสาทวิชา กรุณาให้คำแนะนำ สอบถาม และกำลังใจแก่ผู้วิจัยจนสำเร็จการศึกษา

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปัณณพงศ์ วงศ์ณาศรี อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก และอาจารย์ ดร. โสภณ ขำทัพ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่จุดประกายความคิดเริ่มต้น ติดตาม สอบถาม และส่งเสริมการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ อีกทั้งได้เมตตาถ่ายทอดความรู้ในการทำวิจัย และให้คำปรึกษาแนะนำอันมีคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง ตลอดจนวิธีการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล การอภิปรายผล และห่วงใยผู้วิจัยนับตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้นสมบูรณ์

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ ดร. สุจิตรา ทิพย์บุรี ที่เมตตาอำนวยความสะดวกในการค้นคว้าเอกสารทางวิชาการในส่วนของห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัย เมตตาช่วยตรวจสอบ และเรียบเรียงภาษาในการเขียนงานวิทยานิพนธ์นี้ ตลอดจนเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องทุกท่านที่ได้อนุเคราะห์ช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในการจัดทำเอกสารต่างๆ ของบัณฑิตวิทยาลัย

ขอขอบคุณ ครอบครัว และญาติมิตรทุกท่านที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ ที่คอยห่วงใยให้การสนับสนุน และเป็นกำลังใจนับตั้งแต่เริ่มต้นเข้าศึกษาจนสำเร็จการศึกษา

ท้ายที่สุดนี้ ขอคุณงามความดีและกุศลผลบุญที่เกิดมีจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ให้เป็นพุทธบูชา ธัมมบูชา สังฆบูชา และตอบแทนพระคุณของบิดามารดาผู้ให้กำเนิด ครู อาจารย์ ตลอดจนผู้มีพระคุณทุกๆ ท่าน ซึ่งข้าพเจ้าขอยกคุณความดีและกุศลผลบุญเหล่านี้เป็นเครื่องบูชาพระคุณ เพื่อความสำเร็จประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนานี้ด้วยเทอญ

พระครูนันทพลาภิรม (นวพล เพชรชู)

สารบัญคำย่อ

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อพระไตรปิฎกในงานวิจัยฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 การอ้างอิงใช้ระบบชื่อคัมภีร์ระบุ เล่ม/ ข้อ/ หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่างเช่น ที.ม. 10/16/10 หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ 10 ข้อ 16 หน้า 10 เป็นต้น

คำย่อ		**คำเต็ม**		
พระวินัยปิฎก				
วิ.มหา.	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	
พระสุตตันตปิฎก				
ที.ม.	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค
ที.สี.	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค
ม.มู.	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์
ม.ม.	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์
ม.อุ.	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสก์
สำ .ข.	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค
สำ .ม.	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค
องฺ.เอก.	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกนิบาต
องฺ.จตุกฺก.	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต
องฺ.ปญฺจก.	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต
องฺ.ฉกฺก.	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉักกนิบาต
ขุ.จู.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิทฺเทส
ขุ.ปฏิ.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค
ขุ.ธ.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท
ขุ.ม.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส
ขุ.อุ.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย ..... **จ**

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ..... **ช**

กิตติกรรมประกาศ ..... **ณ**

สารบัญคำย่อ ..... **ญ**

สารบัญ ..... **ฎ**

สารบัญภาพ ..... **ฑ**

บทที่

1 บทนำ **1**

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา 1

1.2 คำถามการวิจัย 3

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย 4

1.4 ขอบเขตของการวิจัย 4

1.5 ข้อจำกัดของการวิจัย 5

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย 5

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ 8

1.8 เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 8

1.9 กรอบแนวคิดในการวิจัย 15

1.10 นิยามศัพท์เฉพาะ 16

2 แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ **18**

2.1 แนวคิดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ 18

2.2 ทฤษฎีและพระราชบัญญัติที่เกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ 41

2.3 การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา 49

2.4 สรุป 60

3 หลักภาวนา 4 ..... **62**

3.1 หลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท 62

3.2 กายภาวนา ธรรมในหลักภาวนา 4 70

3.3 ศีลภาวนา ธรรมในหลักภาวนา 4 77

3.4 จิตภาวนา ธรรมในหลักภาวนา 4 78

3.5 ปัญญาภาวนา ธรรมในหลักภาวนา 4 79

3.6 มิติสัมพันธ์ของหลักภาวนา 4 ต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์..... 81
3.7 เป้าหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4..... 87
3.8 สรุป..... 93
4 วิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4..... 95
4.1 วิเคราะห์การพัฒนาด้านร่างกายด้วยหลักภาวนา 4..... 95
4.2 วิเคราะห์การพัฒนาด้านอารมณ์ด้วยหลักภาวนา 4..... 99
4.3 วิเคราะห์การพัฒนาด้านสังคมด้วยหลักภาวนา 4..... 101
4.4 วิเคราะห์การพัฒนาด้านจิตใจ/สติปัญญาด้วยหลักภาวนา 4..... 105
4.5 หลักธรรมอันเป็นผลจากการพัฒนาด้วยหลักภาวนา 4..... 107
4.6 ต้นแบบบุคคลที่ได้รับการพัฒนาด้วยหลักภาวนา 4..... 117
4.7 สรุปวิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4..... 126
5 บทสรุป และข้อเสนอแนะ..... 131
5.1 สรุปผลการวิจัย..... 131
5.2 ข้อเสนอแนะ..... 138
บรรณานุกรม..... 140
ประวัติผู้วิจัย..... 146

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework) 15
ภาพที่ 2.1 มิติต่างๆ ของแนวคิดการมองแบบยุทธศาสตร์ของ Kreitner (1998, 194)..... 18
ภาพที่ 2.2 ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการ 42
ภาพที่ 2.3 ลำดับแบบทฤษฎีความคาดหวัง 45
ภาพที่ 2.4 ทฤษฎีการจูงใจของ Lyman W. Porter และ Edwarad E. Lawler 46
ภาพที่ 3.1 แสดงถึงมิติสัมพันธ์ของหลักภาวนา 4 ต่อไตรสิกขา 81

บทที่ 1
บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กระแสการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วในปัจจุบันของสังคมโลก เกิดจากความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยเฉพาะเทคโนโลยีสารสนเทศทางด้านนวัตกรรมที่ทำให้ด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองเกิดวิวัฒนาการยุคใหม่ อีกทั้งก่อให้เกิดผลดีและผลร้ายต่อสังคมมนุษย์ชาติ พร้อมทั้งอันตรายในด้านต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพของชีวิต สังคมไทยก็เช่นกันจำเป็นที่จะต้องปรับตัวให้เข้ากับกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคเทคโนโลยี ด้วยการพัฒนาคนในชาติ ซึ่งหมายถึง การพัฒนาสมรรถนะของคนไทยให้มีคุณภาพและมีการเรียนรู้ทางทักษะเพิ่มมากขึ้น ด้วยการสร้างพื้นฐานในการคิดวิเคราะห์ และเพิ่มความรับผิดชอบต่อสังคมทั้งส่วนตัวและส่วนรวม แต่ด้วยสภาพที่เป็นอยู่ของสังคมไทยในปัจจุบันนี้ เป็นเหตุให้ผู้บริหารองค์กรต่างๆ บางองค์กรมีการปฏิบัติตนและมีพฤติกรรมไปในทางที่ไม่เหมาะสม ขาดระเบียบวินัย ขาดคุณธรรมและจริยธรรมไปไม่น้อย ตลอดจนความบกพร่องทางศีลธรรมที่แสดงออกมาเป็นพฤติกรรมอันไม่ถูกต้องนี้ ซึ่งเห็นได้จากข่าวสารทางโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และสื่อต่างๆ ที่นำเสนอมาเป็นระยะ อีกทั้งยังมีข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการทุจริตคอร์รัปชั่น และการประพฤติมิชอบในวงราชการของเจ้าหน้าที่รัฐเอง โดยในสังคมปัจจุบันมีการพัฒนาระบบการบริหารงานเพิ่มขึ้น เพื่อรองรับให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกาภิวัฒน์ การบริหารงานจึงมุ่งเน้นไปที่ “คน” หรือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มากยิ่งขึ้นทั้งในด้านร่างกาย สังคม อารมณ์ และสติปัญญา รวมถึงการปรับปรุงโครงสร้างขององค์กร การพัฒนาระบบการบริหารงาน ทรัพยากรบุคคลและหน่วยงานในส่วนต่างๆ เพื่อรองรับกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างหลากหลาย เพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับเทคโนโลยีสมัยใหม่รวมไปถึงนวัตกรรมใหม่ที่ เป็นองค์ประกอบสนับสนุนในการบริหารงานให้ประสบผลสำเร็จ[1]

สภาพปัญหาการดำเนินชีวิตของประชาชนในสังคมยังคงเป็นไปด้วยความยากลำบาก ซึ่งคนบางกลุ่มยังเข้าไม่ถึงสวัสดิการที่รัฐจัดหาให้ จึงมีความลำบากทั้งด้านร่างกายและจิตใจ หน่วยงานภาครัฐคงเป็นหน่วยงานที่สำคัญในการให้ความช่วยเหลือต่อชุมชนในสังคมมาโดยตลอด เพราะมีส่วนในการพัฒนาช่วยเหลือแก้ไขปัญหาทางสังคม ดูแล และนำความเจริญมาสู่ชุมชนให้ได้รับความ

---

[1] นพดล สุวรรณสุนทร, *หลักการบริหารงานสมัยใหม่ ประยุกต์ใช้ควบคู่กับหลักพุทธธรรม*, (สุพรรณบุรี: วิทยาลัยการอาชีพสองพี่น้อง, 2555), หน้า 1.

สะดวกสบายในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นระบบการจัดการการศึกษา ระบบบริการสาธารณูปโภคในชุมชน หรือระบบสาธารณสุขพื้นฐานก็ตาม ซึ่งความสำคัญในประการดังกล่าวแม้ในปัจจุบันก็ยังคงอยู่ในทุกชุมชน โดยมีกลุ่มบุคคลของหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนเป็นผู้ควบคุมดูแล แต่ในสังคมปัจจุบันยังพบว่าบุคคลเหล่านั้นส่วนหนึ่งยังมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม ยังคงมีผู้บริหารองค์กรและผู้ปฏิบัติงานจำนวนไม่น้อยที่ไม่ปฏิบัติหน้าที่ตามขอบเขตที่ควรทำ หรือปฏิบัติตนไม่เป็นไปตามหลักคุณธรรมจริยธรรมที่ตนควรทำ การใช้อำนาจในทางที่ไม่ถูกต้องเพื่อประโยชน์ของตนเอง และยังคงกระทำความผิดทางระเบียบวินัยอย่างต่อเนื่อง ซ้ำแล้วซ้ำอีก โดยไม่เป็นไปตามความต้องการของสังคม ติดอบายมุข ชอบดื่มสุรา ขาดความรับผิดชอบ มักแสดงตนไม่เหมาะสมกับความเป็นเจ้าหน้าที่รัฐ มีความเห็นแก่ตัว ขาดสัมมาคารวะ ขาดความเมตตา ขาดความสามัคคี และมีเรื่องชู้สาวเกิดขึ้นบ่อยๆ รวมทั้งใช้เวลาในการปฏิบัติราชการไปทำธุรกิจส่วนตัว ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันภายในองค์กรและความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรกับสภาพแวดล้อมภายนอกขาดความเชื่อถือ จนขาดการยอมรับ ทำให้การบริหารจัดการองค์กรไม่มีประสิทธิภาพ[2]และในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 เรื่องแนวนโยบายด้านศาสนา สังคม การสาธารณสุข การศึกษา และวัฒนธรรม มาตรา 79 “รัฐต้องให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านานและศาสนาอื่น ทั้งต้องส่งเสริม สร้างความเข้าใจอันดี และความสมานฉันท์ระหว่างศาสนิกชนของทุกศาสนา รวมทั้งสนับสนุนการนำหลักธรรมของศาสนามาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิต”[3]ซึ่งถือว่าเป็นแนวทางในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ทำให้คนมีการพัฒนาอย่างบูรณาการและเป็นองค์รวมของการพัฒนาอย่างมีคุณภาพ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการรู้แจ้งทั้งทางหลักธรรมและการปฏิบัติธรรมซึ่งประกอบด้วย การเรียนรู้ การฝึกฝน การพัฒนาตน เรียกว่าหลักภาวนา 4 หรือหลักการพัฒนามนุษย์ของศาสนาพุทธ เป็นหลักที่บอกว่ามนุษย์จะต้องแก้ไขพัฒนาตนเองอยู่เสมอ และจะต้องทำการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา โดยไม่ประมาท คำว่าภาวนาจึงเป็นการพัฒนาที่ใช้กับชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้บุคคลได้พบความรู้ด้วยตนเอง โดยการเรียนรู้จากการสัมผัสและสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ปัญหา และสถานการณ์ต่างๆ จนมีความชำนาญในการแก้ปัญหารอบตัวที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน มีคุณธรรม สามารถดำเนินชีวิตที่ดีได้ตามอริยมรรค มีความพออยู่ พอดี พอประมาณของแต่ละคน และพร้อมที่จะปรับตัวเองให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ในอนาคต การเรียนรู้ฝึกฝนตามหลักภาวนา คือ การศึกษาและปฏิบัติเพื่อฝึกกาย วาจา จิตใจ และสติปัญญาให้สูงขึ้น

---

[2] ธีระ รุญเจริญ, *ความเป็นมืออาชีพในการจัดและบริหารการศึกษายุคปฏิรูป*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ข้าวฟ่าง, 2550), หน้า 1.

[3] สำนักงานเลขาธิการสภานิติบัญญัติแห่งชาติ, *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพ,* (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสภาผู้แทนราษฎร, 2560) , มาตรา 79.

ฉะนั้นหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงมีเป็นเป้าหมายในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทั้งด้านร่างกายคน สังคมที่อยู่ล้อมรอบตัวคน และการชำระจิตให้บริสุทธิ์นั้นถือเป็นหัวใจของหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา การพัฒนาชีวิตเป้าหมายทุกองค์ธรรมในพุทธศาสนาจะส่งเสริมให้ทำจิตให้ผุดผ่องดังพระพุทธองค์ตรัสว่า “จิตนี้ผุดผ่อง แต่จิตนั้นแลเศร้าหมอง เพราะอุปกิเลสเกิดขึ้นภายหลัง”[4] ซึ่งเป็นสิ่งผลักดันให้มนุษย์ทำความชั่วได้นานัปการ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องขำระจิตให้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส เมื่อจิตบริสุทธิ์เห็นถูกต้องเป็นสัมมาทิฏฐิก็จักไม่ทำความชั่ว มุ่งแต่กระทำประโยชน์เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นมูลเหตุต่อความดีทั้งหลายตามมา และควรประกอบด้วยหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่นำไปสู่การพัฒนาเพื่อการปฏิบัติงานให้ดียิ่งขึ้น ภาวนา 4 ซึ่งเป็นหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อการพัฒนาของท่านผู้เป็นใหญ่หรือผู้บริหาร อันได้แก่ กายภาวนา คือ การพัฒนากาย ให้รู้จักติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกที่เกี่ยวข้องด้วยดี สีลภาวนา คือ การพัฒนาความประพฤติ เป็นการฝึกอบรมจิตให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย จิตภาวนา คือ การฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็ง มั่งคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม และปัญญาภาวนา คือ การรู้จักฝึกฝนอบรมตนให้มีการพิจารณาไตร่ตรองให้รอบครอบมีเหตุผล ดังนั้นการนำหลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนามาเป็นหลักธรรมที่ยึดโยงเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่ดีงามจึงเป็นสิ่งที่สมควร ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาหลักของภาวนา 4 ประการนี้ ซึ่งสามารถจำแนกได้ว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้นจะต้องพัฒนาใน 4 ด้าน คือ

1) พัฒนาด้านร่างกาย เรียกว่า กายภาวนา
2) พัฒนาด้านสังคม เรียกว่า ศีลภาวนา
3) พัฒนาด้านอารมณ์ เรียกว่า จิตภาวนา
4) พัฒนาด้านสติปัญญา เรียกว่า ปัญญาภาวนา[5]

เพราะเมื่อใดที่บุคคลนำหลักภาวนา 4 มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แล้ว จะเป็นการสร้างความพึงพอใจให้กับสังคมในพื้นที่ และจะเกิดประโยชน์ต่อประชาชนมากที่สุด แต่ในปัจจุบันบุคคลส่วนมากเมื่อมีอำนาจและบารมี มักจะใช้ความคิดของตนเองเป็นใหญ่ในการบริหารงานจนลืมนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการบริหารและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในการปฏิบัติงาน เช่น ขาดการพัฒนากาย คือไม่รู้จักติดต่อกับประชาชนและไม่หวังดีต่อประชาชนอย่างแท้จริง ขาดการพัฒนาความประพฤติ คือไม่อบรมตนให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่คิดหาทางช่วยเหลือประชาชนให้พ้นทุกข์อย่างจริงจัง ขาดการพัฒนาจิตใจ คือไม่ประกอบด้วยคุณธรรม ไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้

---

[4] องฺ.เอก. (ไทย) 20/49/9.

[5] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *รุ่งอรุณของการศึกษาเบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน, เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการวันการศึกษาเอกชนนนทบุรี*, (มปพ., 2558), หน้า 4.

แสดงออกถึงความสามารถอย่างเต็มที่โดยการกีดกัน และขาดการพัฒนาสติปัญญา คือไม่มีความรอบครอบและไม่มีเหตุผล ที่จะวางเฉยและเป็นกลางต่อประชาชน

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นนี้ หลักพุทธธรรมในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีความสอดคล้องกับหลักการบริหารนั้นมีอยู่มากมาย และมีความเหมาะสมกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในบริบทที่แตกต่างกันไป ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาหลักภาวนา 4 อันเป็นหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ได้เป็นอย่างดี รอบด้าน และครบวงจร โดยผลที่ได้จากการศึกษาในครั้งนี้จะสามารถเข้าถึงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หลักภาวนา 4 ในพุทธศาสนาเถรวาท และนำมาเป็นหลักในการปฏิบัติที่นำไปสู่การได้ทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณค่าและความสมบูรณ์แบบ โดยมีความเจริญทั้งด้านร่างกาย มีคุณค่าแก่สังคม มีจิตใจที่เปี่ยมด้วยคุณธรรม และมีปัญญาเห็นตามความเป็นจริง เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งทวีมากยิ่งขึ้นไปในอนาคตได้เป็นอย่างดี

1.2 คำถามการวิจัย

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาดังกล่าว ทำให้รู้ถึงปัญหาในการทำวิจัยดังนี้

1.2.1 แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เป็นอย่างไร

1.2.2 หลักภาวนา 4 ในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นอย่างไร

1.2.3 การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 เป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

1.3.2 เพื่อศึกษาหลักภาวนา 4

1.3.3 เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง วิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 ครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบศึกษาเชิงวิเคราะห์ (Critical Study research) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเน้นศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารเป็นหลัก (Documentary Research) ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตไว้ดังต่อไปนี้

1.4.1 ขอบเขตด้านเอกสาร

ผู้วิจัยศึกษาโดยการใช้ข้อมูลปฐมภูมิจากพระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 และข้อมูลที่เกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ จากข้อมูลทุติยภูมิ คือ อรรถกถา ชาดก ฎีกา อนุฎีกา ทฤษฎี เอกสาร ออนไลท์ และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

1.4.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

โดยศึกษาแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และหลักภาวนา 4 แล้วนำมาวิเคราะห์ร่วมกันตามภาวะที่สมบูรณ์ของมนุษย์ในพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการพัฒนาไว้ 4 ด้าน คือ

1) การพัฒนาด้านร่างกาย

2) การพัฒนาด้านอารมณ์สังคม

3) การพัฒนาด้านสังคม

4) การพัฒนาด้านสติปัญญา

1.4.3 ขอบเขตด้านระยะเวลา

ผู้วิจัยกำหนดระยะเวลาในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 2565 – เดือนเมษายน 2566 รวมระยะเวลา 12 เดือน

1.5 ข้อจำกัดของการวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นการนำเอาหลักพุทธธรรมคำสอนฝ่ายเถรวาทเรื่องหลักภาวนา 4 มาเป็นหลักการเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในองค์กรของสังคมไทยยุคปัจจุบัน ซึ่งเป็นเรื่องที่จะอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ นั้นได้ยาก เพราะมีความสลับซับซ้อน หรือมีเหตุปัจจัยหลายประการเข้ามาเกี่ยวข้อง ฉะนั้นการนำเอาหลักภาวนา 4 มาเป็นหลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในองค์กรต่างๆ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอธิบายเพื่อนำเอาการพัฒนากาย ศีล จิต และปัญญา มาปฏิบัติให้เข้ากับยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว จึงกล่าวได้ว่าการอธิบายเรื่องหลักภาวนา 4 นี้ ผู้วิจัยต้องอาศัยการตีความแบบใหม่ให้เข้ากับยุคสมัยมากขึ้น เพราะไม่เช่นนั้นแล้วจะทำให้ความเข้าใจเรื่องหลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในองค์กรต่างๆ ด้วยหลักภาวนา 4 ไม่สอดคล้องกับการพัฒนาในสังคมไทยยุคปัจจุบัน

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการศึกษาวิจัยเรื่อง“วิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4” ผู้วิจัยได้กำหนดระเบียบวิธีการวิจัย หรือกระบวนวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เน้นศึกษาค้นคว้าเนื้อหาจากเอกสาร (Documentary Research) เป็นหลัก โดยไม่มุ่งเน้นข้อมูลเชิง

ตัวเลข หรือสถิติ เพื่อให้เกิดความเหมาะสมตามวัตถุประสงค์ และคำถามการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยได้จัดลำดับขั้นตอนของการดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1.6.1 ขั้นกำหนดกรอบในการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และนำมากำหนดกรอบเนื้อหาในการวิจัย โดยให้อยู่ในประเด็นเกี่ยวกับการนำการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ใน 4 ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านสังคม ด้านอารมณ์ และด้านสติปัญญา มาวิเคราะห์ร่วมกับหลักภาวนา 4 คือ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และ ปัญญาภาวนา

1.6.2 ขั้นรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยจะศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และแนวคิดเกี่ยวกับหลักภาวนา 4 โดยจะศึกษาจากข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ ศึกษาจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ ศึกษาจาก อรรถกถา ฎีกา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เอกสารทางวิชาการ และข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต เป็นต้น

เกณฑ์การคัดเลือกเอกสารมาใช้ในการวิจัย[6]ดังเช่นเอกสารปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก ผู้วิจัยใช้เกณฑ์ของ Scott, J. ที่กำหนดไว้ดังนี้

1) ความจริง (Authenticity) หมายถึง ผู้วิจัยคัดเลือกเอกสารที่เป็นเอกสารแท้จริงมีความสำคัญ โดยผู้วิจัยจะตรวจสอบข้อมูลเกี่ยวกับตัวผู้เขียน หรือหน่วยงานที่เขียนเอกสาร ว่ามีความน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงไร รวมถึงข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารนั้นสอดคล้องกับช่วงเวลานั้นอย่างไร

2) ความถูกต้องน่าเชื่อถือ (Credibility) หมายถึง ผู้วิจัยคัดเลือกเอกสารด้วยการพิจารณาว่า เอกสารนั้นจะต้องไม่มีข้อมูลที่ผิดพลาด บิดเบือน หรือคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ไม่ใช่บทวิจารณ์ เพราะเป็นการเขียนข้อเท็จจริงที่ผู้เขียนได้แสดงความเห็นของตนประกอบเข้าจนบิดเบือน

3) การเป็นตัวแทน (Representativeness) หมายถึง ผู้วิจัยคัดเลือกเอกสารนั้นว่าเป็นแบบฉบับที่แทนเอกสารประเภทเดียวกันได้หรือไม่ และข้อมูลในเอกสารที่นำมาวิเคราะห์นั้นจะต้องเป็นข้อมูลที่เป็นตัวแทนของประชากรได้ และผลที่เสนอในงานวิจัยนั้นเป็นตัวแทนนำมาวิเคราะห์ได้

---

[6] Scott, J., *A matter of record: Documentary sources in social research,* Polity press: Cambridge, 1990, 95-98.

4) ความหมาย (Meaning) เกณฑ์ความหมาย หมายถึง การคัดเลือกเอกสารที่มีความชัดเจนและสามารถที่จะเข้าใจได้ง่าย ผู้วิจัยต้องตรวจสอบเอกสารในเบื้องต้น ด้วยการพิจารณาข้อมูลคร่าวๆ ว่า เอกสารที่นำมาพิจารณานั้น มีข้อมูลใดที่เป็นนัยสำคัญ หรือจะสร้างความหมายให้กับการวิจัยได้หรือไม่ เป็นการตีความเอกสารเบื้องต้นในระดับที่เป็นข้อเท็จจริง คือการสรุปสาระสำคัญตามประเด็นที่ปรากฏ

1.6.3 การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล

ในการจัดทำข้อมูล เรียบเรียงข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 ผู้วิจัยใช้ขั้นตอนดังนี้

1) การจัดทำข้อมูล โดยใช้การค้นคว้า เนื้อหาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จากตำรา เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และศึกษาค้นคว้าแนวคิดเกี่ยวกับหลักภาวนาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และ เอกสารชั้นทุติยภูมิ เช่น บทความวิชาการ งานวิจัย และข้อเขียนของนักปราชญ์ต่างๆ แล้วนำมาเรียบเรียงให้เป็นหมวดหมู่ ตรงประเด็นกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

2) การตรวจสอบข้อมูล ว่าข้อมูลที่ได้มีความน่าเชื่อถือ ถูกต้องครบถ้วนตามประเด็นที่จะวิเคราะห์หรือไม่ โดยใช้เกณฑ์ในการคัดเลือกข้อมูล 4 ประการข้างต้น คือ ความจริง ความถูกต้องน่าเชื่อถือ การเป็นตัวแทน และความหมาย หากข้อมูลใดที่ผู้วิจัยเห็นว่าไม่ตรงกับเกณฑ์ดังกล่าว ก็จะไม่นำมาพิจารณา หรือไปศึกษาค้นคว้าข้อมูลนั้นๆ เพิ่มเติมจากแหล่งข้อมูลอื่นที่น่าเชื่อถือกว่า

3) การวิเคราะห์และการสังเคราะห์ข้อมูล เมื่อผู้วิจัยได้คัดกรองข้อมูลที่ได้แล้วว่ามีความถูกต้อง และจัดหมวดหมู่ข้อมูลให้ตรงกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา และประเด็นคำถามของการวิจัยแล้ว ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลตามหลักทฤษฎี ซึ่งผู้วิจัยใช้แนวคิดของสุภางค์ จันทวานิช[7] คือเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัย และวิเคราะห์ข้อมูลโดยการจำแนกข้อมูล ซึ่งผลการวิเคราะห์จะนำมาเรียบเรียงไว้ในบทที่ 4 จากนั้นจึงจะนำข้อมูลทีได้จากการวิเคราะห์มาเรียบเรียงผลการศึกษา สรุปผลการวิจัยตามโครงสร้างเนื้อหา ผลการวิจัย และรายงานข้อเสนอแนะแนวเพื่อเป็นแนวทางสำหรับผู้ศึกษาอื่นๆ ที่สนใจจะทำการศึกษาในประเด็นที่ใกล้เคียงกันต่อไป

4) ขั้นสรุปผลข้อมูล และนำเสนอผลการวิจัยในการสรุปผล การนำเสนอผลการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 จัดทำในลักษณะของพรรณนาวิเคราะห์บรรยายโวหาร คือ โวหารที่ใช้อธิบาย หรือเล่าเรื่องราวต่างๆ ตามลำดับเหตุการณ์ มุ่งเน้นความชัดเจน

---

[7] สุภางค์ จันทวานิช, *วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 131–144.

ตรงไปตรงมา กล่าวถึงแต่สาระสำคัญให้ตรงประเด็น และวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้แล้ว มานำเสนอเป็นการรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษาและมหาวิทยาลัยต่อไป

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.7.1 ได้ทราบแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

1.7.2 ได้ทราบหลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

1.7.3 ได้ทราบหลักการและวิธีการในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4

1.8 เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง วิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 พบว่ามีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1.8.1 เอกสารที่เกี่ยวข้อง

ภาวนา 4 มีความสำคัญทั้งในด้านการพัฒนาตน การดำเนินชีวิตที่เป็นแบบอย่างที่ดีต่อสังคมและการรักษาพระพุทธศาสนา ดังนั้นภาวนา 4 จึงเป็นคุณสมบัติที่เพิ่มคุณค่าให้แก่ตัวบุคคล อีกทั้งในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการพัฒนาตน จึงเชิดชูบุคคลผู้มีตนที่พัฒนาแล้วว่าเป็นบุคคลสูงสุด[8] เป็นผู้ควรแก่การบูชา[9]

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์น่าจะแตกต่างจากคำว่าการพัฒนามนุษย์ สองคำนี้ไม่เหมือนกันทีเดียว ในเวลานี้เราเน้นการพัฒนามนุษย์ เราต้องเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของคำว่าพัฒนามนุษย์ ที่ต่างจากคำว่าพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคนในฐานะเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่ง เราควรหันมาสนใจในการพัฒนามนุษย์มากกว่า เมื่อเราพัฒนาเขาเหล่านั้นได้แล้ว ก็เหมือนกับเป็นทุนเป็นปัจจัยที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมต่อไป[10]

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. 9, ราชบัญฑิต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมาย ว่า

ภาวนา แปลว่า การเจริญ, การอบรม , การทำให้มีให้เป็นขึ้น

---

[8] ขุ.ธ. (ไทย) 25/321/133.

[9] ขุ.ธ. (ไทย) 25/106/63.

[10] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธวิธีบริหาร*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549) หน้า 39.

ภาวนา หมายถึง การทำจิตให้สงบและทำปัญญาให้เกิดขึ้น ด้วยการฝึกอบรมจิตไปตามแบบที่ท่านกำหนดไว้ ซึ่งเรียกชื่อไปต่างๆ เช่น การบำพ็ญกรรมฐาน การทำสมาธิ การเจริญภาวนา การเจริญจิตตภาวนา

ภาวนา ในทางปฏิบัติท่านแบ่งไว้ 2 แบบใหญ่ๆ คือ

1) สมถภาวนา การอบรมใจให้สงบ ได้แก่ สมถกรรมฐาน เรียกว่า จิตตภาวนา ก็ได้

2) วิปัสสนาภาวนา การอบรมปัญญาให้เกิด ได้แก่ วิปัสสนากรรมฐาน เรียกว่า ปัญญาภาวนา ก็ได้[11]

ภาวนา เป็นบุญอย่างหนึ่ง เรียกว่า ภาวนามัย คือบุญที่เกิดจากการภาวนา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายไว้ว่า

ภาวนา การทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น, การทำให้เกิดขึ้น, การเจริญ, การบำเพ็ญ, การพัฒนา, การฝึกอบรม หรือการเจริญพัฒนา มี 2 อย่าง คือ

1. สมถภาวนา ฝึกอบรมจิตใจให้อยู่กับความดีงามเกิดความสงบ

2. วิปัสสนาภาวนา ฝึกอบรมเจริญปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งชัดตามเป็นจริง

อีกนัยหนึ่ง จัดเป็น 2 เหมือนกัน คือ

1) จิตตภาวนา การฝึกอบรมจิตใจให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม มีความเข้มแข็งมั่นคง เบิกบาน สงบสุขผ่องใสพร้อมด้วยความพากเพียร สติ และสมาธิ

2) ปัญญาภาวนา การฝึกอบรมเจริญปัญญา ให้รู้เท่าทันเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนมีจิตใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสและความทุกข์[12]

หากดู กัมมัฏฐาน 2 การเจริญสมถกรรมฐานเพื่อให้เกิดสมาธิ มี 3 ขั้น คือ

1) บริกรรมภาวนา ภาวนาขั้นตระเตรียม คือ กำหนดอารมณ์กรรมฐาน

2) อุปจารภาวนา ภาวนาขั้นจวนเจียน คือ เกิดอุปจารสมาธิ

3) อัปปนาภาวนา ภาวนาขั้นแน่วแน่ คือ เกิดอัปปนาสมาธิเข้าถึงฌาน 3

ส่วนภาวนาในภาษาไทยนั้น ความหมายเลือนมาเป็นการท่องบ่น หรือว่าซ้ำๆ ให้ขลัง ก็มี

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 นั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงแต่ละขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาที่ดีอย่างชัดเจน เป็นเครื่องยืนยันว่าหลักภาวนา 4 เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ควรนำมาปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนเองให้ดีงามยิ่งขึ้น ทั้งนี้ ในส่วนกายภาวนา หมายถึง การเจริญกาย การพัฒนากาย เป็น การฝึกอบรมกายให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้า

---

[11] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. 9, ราชบัญฑิต), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้*,พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2551) หน้า 723.

[12] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ 11/2, (กรุงเทพมหานคร: เอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2551), หน้า 286.

ด้วยดี นั่นคือ ตา หู จมูก ลิ้น และประสาทกาย ที่เรียกว่าอินทรีย์ต้องใส่ใจกับสภาพแวดล้อม มนุษย์และสังคมให้ใช้งานได้อย่างดีเกิดประโยชน์สูงสุด ส่วนศีลภาวนา หมายถึง การเจริญศีล การพัฒนาพฤติกรรม เป็นการฝึกอบรมความประพฤติให้รู้จักความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายภายนอกด้วยดี ส่วนจิตภาวนา หมายถึง การเจริญจิต การพัฒนาจิต เป็นการฝึกอบรมจิตใจให้เข็มแข็งมั่งคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรม ดังเช่น ความเมตตา ความเพียร ความมีสมาธิเป็นสุขเบิกบาน และปัญญาภาวนา หมายถึง การเจริญปัญญา การพัฒนาปัญญา เป็นการฝึกอบรมปัญญาให้รู้เข้าใจในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เห็นเท่าทันโลกและชีวิตตามสภาวะธรรมชาติ และสามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยปัญญา

เกื้อจิตร ชีระกาญจน์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ว่า การศึกษาเป็นการเตรียมบุคคลให้มีความพร้อมในการทำงานในความต้องการขององค์การในอนาคต การศึกษายังคงต้องเกี่ยวข้องกับการทำงานอยู่ แต่จะแตกต่างจากการฝึกอบรม เนื่องจากเป็นการเตรียมบุคคลเพื่อการเลื่อนขั้นตำแหน่ง หรือทำให้งานในหน้าที่ใหม่ เนื่องจากเป็นการลงทุนอย่างหนึ่งขององค์การในการเตรียมบุคลากรของตนให้มีความพร้อมที่จะปฏิบัติให้กับองค์การในอนาคต[13]

ชาติชาย พิทักษ์ธนาคม ได้กล่าวในบทความสารนิพนธ์เรื่อง “การพัฒนาพฤติกรรมตามหลักภาวนา 4” การพัฒนาตนเป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนและจัดระบบพฤติกรรมให้สอดคล้องกลมกลืนเหมาะสมทั้งในด้านของตนเอง และการสร้างความสัมพันธ์กับสังคม คนต้องพัฒนาตนเองตลอดชีวิต คนหรือมนุษย์เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าสูงสุด และมีประโยชน์มากที่สุด ทั้งนี้เพราะทรัพยากรอื่นๆ แม้จะมีชีวิตก็หามีสติปัญญาเท่าคนไม่ ส่วนทรัพยากรที่ปราศจากชีวิตนั้น หากคนไม่นำมาใช้ก็หาประโยชน์มิได้ และคนที่เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าหรือคนจะเป็นมนุษย์ได้สมบูรณ์นั้น จะต้องเป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาตนเองด้วยการเปลี่ยนแปลงตนเองโดยอาศัยความรู้จากศาสตร์ต่างๆ[14]

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม[15]ว่า ภาวนา 4 หมายถึง การเจริญ, การทำให้เป็นให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา (cultivation; training; development) มีดังนี้

1) กายภาวนา (physical development) การเจริญกาย, การพัฒนากาย, การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่ง

---

[13] เกื้อจิตร ชีระกาญจน์, *การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552) หน้า 6.

[14] ชาติชาย พิทักษ์ธนาคม, *การพัฒนาพฤติกรรมตามหลักภาวนา 4*, บทความสารนิพนธ์พุทธศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557), หน้า 23.

[15] พระพุทธสมเด็จโฆษาจารย์ (ป,อ, ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 34, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, 2559), หน้า 36.

เหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ เป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

2) สีลภาวนา (moral development) การเจริญศีล, การพัฒนาความประพฤติ, การฝึก อบรมจิตให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย ให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับผู้อื่นด้วยดีและเกื้อกูลแก่กัน

3) จิตภาวนา (emotional development) การเจริญจิต, การพัฒนาจิต, การฝึกอบรมจิตใจให้เข็มแข็ง มั่งคง และเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีความเมตตากรุณา มีฉันทะความพึงพอใจ มีความขยันหมั่นเพียรอดทน มีสมาธิ และสดชื่นเบิกบานเป็นสุขผ่องใส

4) ปัญญาภาวนา (wisdom development) การเจริญปัญญา, การพัฒนาปัญญา, การฝึกอบรมปัญญาให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลอดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา โดยในบาลีที่มาท่านแสดงภาวนา 4 นี้ ในรูปที่เป็นคุณบทของบุคคลจึงเป็น ภาวิตกาย ภาวิตศีล ภาวิตจิต ภาวิตปัญญา หมายถึงผู้ได้เจริญกาย ศีล จิต และปัญญา แล้ว บุคคลที่มีคุณสมบัติดังกล่าวนี้ครบถ้วนย่อมเป็นพระอรหันต์[16]

ธงชัย สมบูรณ์ ได้กล่าวถึงความสำคัญของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในองค์การ ว่าเป็นการดำเนินงานบนพื้นฐานกระบวนการลูกโซ่ ตั้งแต่การวางนโยบาย กำหนดแผน อัตรากำลังคน การสรรหาคัดเลือกคนดีมีความสามารถเข้ามาทำงานในอัตราค่าตอบแทนที่เหมาะสม การวางโครงสร้างและกำหนดค่าตอบแทนและสวัสดิการ การพัฒนาฝึกอบรมให้คนทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ การประเมินผลการปฏิบัติงาน การเลื่อนตำแหน่งโยกย้าย การพัฒนาศักยภาพให้คนในองค์กรทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพอย่างต่อเนื่อง มีขวัญกำลังใจ และมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมในองค์กร มีความจงรักภักดีจนกระทั่งพ้นสภาพการเป็นคนในองค์กร โดยตระหนักถึงความสำคัญ 3 ประการ คือ

1) ทรัพยากรมนุษย์ เป็นทรัพยากรอันมีค่าขององค์การ และไม่ใช่ค่าใช้จ่าย

2) ศักยภาพของมนุษย์ สามารถพัฒนาได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

3) ทรัพยากรมนุษย์ เป็นแหล่งสร้างเสริมและเพิ่มคุณค่าการบริการและผลผลิตขององค์การ[17]

---

[16] องฺ. ปญฺจก. (ไทย) 22/79/121.

[17] ธงชัย สมบูรณ์, *การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในองค์การ*, ในเอกสารการสัมมนาวิชาการและเสริมสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 บรรยายวันที่ 31 ตุลาคม 2564, (อยุธยา: คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2564.

1.8.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิละดา ชาวชื่นสุข ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ภายในสำนักข้าราชการพลเรือน” ผลการวิจัยพบว่า ความคิดเห็นของข้าราชการต่อกิจกรรมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ภายในสำนักงานข้าราชการพลเรือน ด้านการฝึกอบรมที่มุ่งเน้นด้านความรู้ ทักษะ ทัศนคติ ความสามารถการพัฒนา การศึกษา ทั้ง 6 ด้าน อยู่ในระดับปานกลาง การเปรียบเทียบความคิดเห็นของข้าราชการพลเรือนที่แตกต่างทางด้านเพศและสถานภาพ โดยรวมไม่แตกต่างกัน ส่วนข้าราชการที่มีระดับการทำงานต่างกันมีความเห็นว่าการฝึกอบรมที่มุ่งเน้นด้านทัศนคติและการพัฒนาแตกต่างกัน[18]

นพรัตน์ พัฒนธัญญา ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาบุคคลเพื่อความเป็นผู้นาตามหลักพระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาบุคคลเพื่อความเป็นผู้นาต้องอาศัยปัญญาในการเสริมสร้างชีวิตให้ประสบความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิพล รวมทั้งการพัฒนาความรู้ การฝึกอบรมอย่างต่อเนื่อง และทันกับสถานการณ์ปัจจุบันของโลก กับกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้นาและผู้รับการพัฒนาด้านต่างๆ ของสังคม[19]

พระมหาปัญจะ กิตฺติเมโธ (ดีพิจารย์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขาของกรมสารวัตรทหารเรือ” ผลการวิจัยพบว่า ด้านศีล สอดคล้องกับความเป็นจริง บุคลากรมีความพร้อมทั้งทางร่างกายหรือด้านพฤติกรรมต่อการปฏิบัติหน้าที่อย่างดีที่สุด นำหลักธรรมคือศีลมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติหน้าที่ของตนเอง ด้านสมาธิ มีการฝึกอบรมพัฒนาให้บุคลากรมีความเชื่อมั่นในตนเอง ให้รู้จักเสียสละ มีจิตใจเอื้อเฟื้ออยู่เสมอ มอบขวัญกำลังใจแก่บุคลากร ด้านปัญญา บุคลากรมีการพัฒนาปัญญา มีการฝึกอบรมความรู้ความสามารถ มีการส่งเสริมฝึกอบรมพัฒนาปัญญา เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน[20]

อัครนันท์ เจริญกิจจำรัตน์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 ของกองพันทหารช่างที่ 4 จังหวัดนครสวรรค์” ผลการวิจัยพบว่า ข้าราชการ มีความคิดเห็นต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 อยู่ในระดับมากที่สุดทุกด้าน จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล โดยภาพรวมพบว่า ไม่แตกต่างกันทุกตัวแปร จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย ปัญหาอุปสรรคและ

---

[18] วิละดา ชาวชื่นสุข, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ภายในสานักงานข้าราชการพลเรือน”, วิทยานิพนธ์ธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์), 2550, บทคัดย่อ.

[19] นพรัตน์ พัฒนธัญญา, “การศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาบุคคลเพื่อความเป็นผู้นำตามหลักพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2551, บทคัดย่อ.

[20] พระมหาปัญจะ กิตฺติเมโธ (ดีพิจารย์), “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขาของกรมสารวัตรทหารเรือ”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2554, บทคัดย่อ.

ข้อเสนอแนะในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 ผู้บังคับบัญชาระดับสูงต้องเป็นแบบอย่างที่ดีทุกด้าน ควรทำแผนพัฒนาบุคลากรให้สอดคล้องกับนโยบาย และยุทธศาสตร์องค์กร[21] โดยต้องศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับการนำหลักพุทธธรรม ปัจจัยที่ส่งผลกระทบ และผลสำเร็จต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในยุคการจัดการเปลี่ยนแปลง

อนุกูล บุญรักษา ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ 31” ผลการวิจัยพบว่า ด้านกายภาวนา บางครั้งจะยากต่อการควบคุมดูแล และขาดความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล จึงควรมีกฎระเบียบที่เคร่งครัด คอยควบคุมดูแล ตลอดจนสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันและกัน ด้านสีลภาวนา บุคคลใดก็ตามถ้ามีการปฏิบัติตน การฝึกฝนพัฒนาด้านพฤติกรรม หรือการฝึกอบรมทางกาย วาจา ซึ่งเป็นคุณประโยชน์ทั้งตนเองและผู้อื่น ด้านจิตตภาวนา บุคลากรที่มีการฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจ หรือการอบรมจิตใจ มีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะจิตใจเป็นฐานของพฤติกรรม ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญาเป็นตัวนำทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด คนเราจะมีพฤติกรรมอะไร อย่างไรและแค่ไหน ก็อยู่ที่ว่าจะมีปัญญาชี้นำหรือบอกทางให้เท่าใด[22]

อำพล ใจคิด ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุของเทศบาลนครระยองด้วยหลักภาวนา 4” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ด้านกายภาวนา ไม่มีกิจกรรมการส่งเสริมการออกกำลังกายที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ และไม่มีบุคลากรเพียงพอในการติดตามดูแลความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุอย่างใกล้ชิด ด้านศีลภาวนา เทศบาลนครระยองการให้ความสำคัญต่อผู้สูงอายุยังน้อยอยู่ ยังไม่มีการจัดระเบียบวินัยในการดูแลผู้สูงอายุ ด้านจิตตภาวนา ผู้สูงอายุไม่มีความมั่นใจในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมและทำประโยชน์ต่อสังคม และบางรายรู้สึกท้อแท้ในการดำเนินชีวิต ด้านปัญญาภาวนา พบว่าการจัดสถานที่เพื่อร่วมกันทำกิจกรรมไหว้พระ สวดมนต์ รักษาศีลและ ฝึกสมาธิ และการจัดกิจกรรมปราชญ์ชาวบ้าน โดยให้ผู้สูงอายุนำประสบการณ์ ทักษะ ความรู้ที่สั่งสมมาตลอดชีวิตถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้ของสังคมยังน้อยมาก[23]

---

[21] อัครนันท์ เจริญกิจจารัตน์, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 ของกองพันทหารช่างที่ 4 จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2554, บทคัดย่อ.

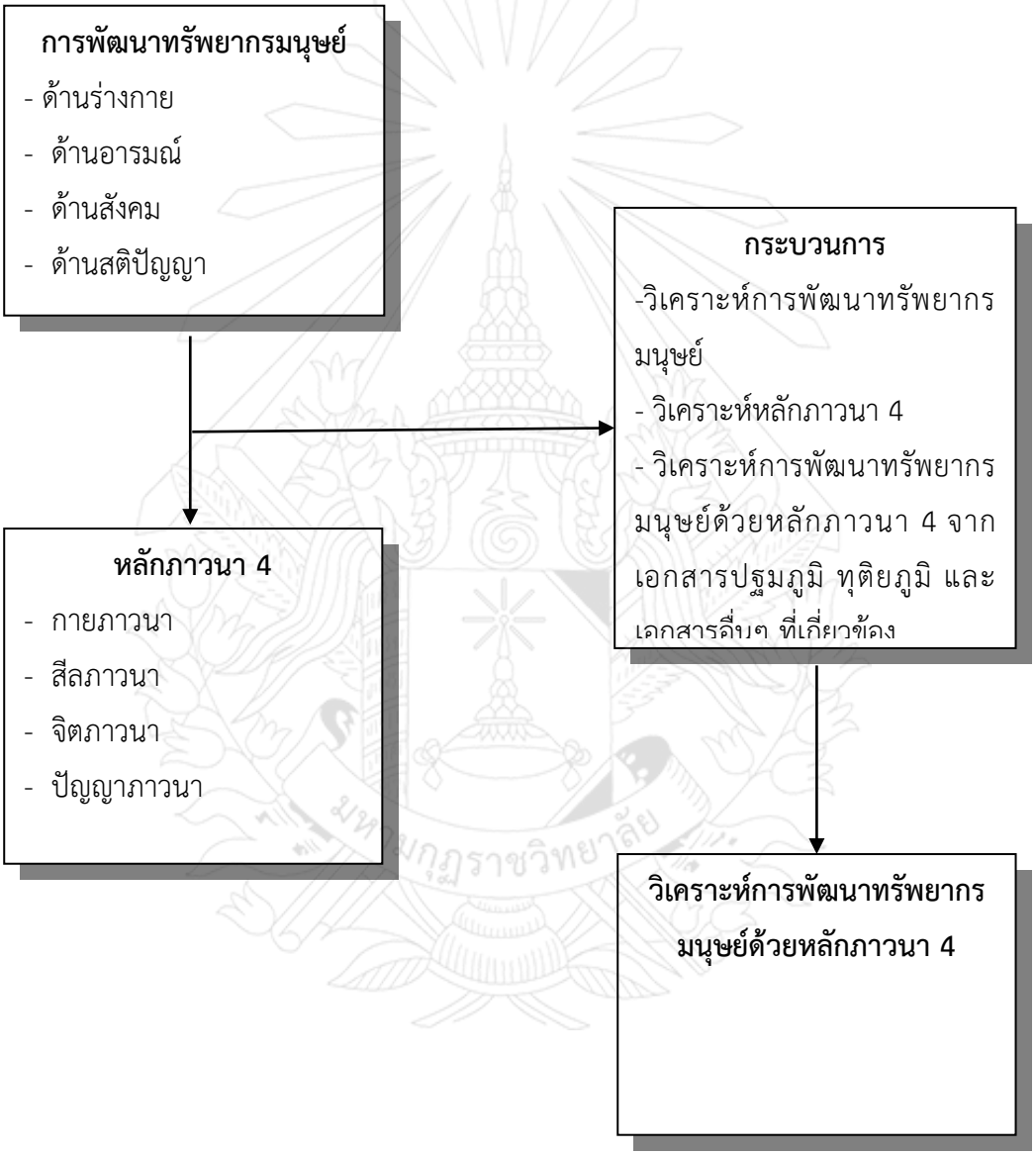
[22] อนุกูล บุญรักษา, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ 31”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2554, บทคัดย่อ.

[23] อำพล ใจคิด, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุของเทศบาลนครระยองด้วยหลักภาวนา 4”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2558, บทคัดย่อ.

สรุปจากการที่ได้ศึกษางานวิจัยทำให้รู้และเข้าใจว่า การพัฒนาบุคลากร มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญคือ ต้องพัฒนาบุคลากรให้มีความพร้อมทั้งทางร่างกายหรือด้านพฤติกรรม ต่อการปฏิบัติหน้าที่อย่างดีที่สุด สามารถนาหลักธรรมคือ ศีลประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติหน้าที่ของตนเอง นอกจากจะนาศีลมาประยุกต์ใช้แล้ว ยังต้องมีการฝึกฝนอบรมพัฒนาบุคลากรให้บุคลากรมีความเชื่อมั่นในตนเอง ให้รู้จักเสียสละ มีจิตใจเอื้อเฟื้ออยู่เสมอ ด้วยการพัฒนาให้ครบทั้ง 4 ด้าน คือ ด้านกายภาวนา บางครั้งจะยากต่อการควบคุมดูแล และขาดความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล จึงควรมีกฎระเบียบ ที่เคร่งครัดคอยควบคุมดูแล ตลอดจนสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันและกัน ด้านสีลภาวนา บุคคลใดก็ตามถ้ามีการปฏิบัติตน การฝึกฝนพัฒนาด้านพฤติกรรม หรือการฝึกอบรมทางกาย วาจา ซึ่งเป็นคุณประโยชน์ทั้งตนเองและผู้อื่น ด้านจิตตภาวนา บุคลากรที่มีการฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจ หรือการอบรมจิตใจ มีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะจิตใจเป็นฐานของพฤติกรรม ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญาเป็นตัวนาทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด คนเราจะมีพฤติกรรมอะไร อย่างไรและแค่ไหน ก็อยู่ที่ว่าจะมีปัญญาชี้นาหรือบอกทางให้เท่าใด การพัฒนาบุคคลเพื่อความเป็นผู้นาต้องอาศัยปัญญาในการเสริมสร้างชีวิตให้ประสบความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล รวมทั้งการพัฒนาความรู้ การฝึกอบรมอย่างต่อเนื่อง และทันกับสถานการณ์ปัจจุบันของโลก กับกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้นำและผู้รับการพัฒนาด้านต่างๆ ของสังคม

1.9 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนี้ ผู้วิจัยนำมากำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย โดยใช้แนวคิดเรื่องวิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 มาเป็นกรอบ และเป็นฐานในการศึกษาวิเคราะห์ เพื่อทราบถึงแนวทางวิเคราะห์ได้ดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

1.10 นิยามศัพท์เฉพาะ

ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ให้ความหมายคำนิยามศัพท์ต่างๆ เพื่อให้มีความเข้าใจไปในทิศทางเดียวกันไว้ดังนี้

ภาวนา 4 หมายถึง การเจริญ, การทำให้เป็นให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนาตน ใน 4 ด้าน ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาต 22/79/121

กายภาวนา ในการวิจัยนี้หมายถึง การพัฒนาด้านร่างกาย คือการรู้จักฝึกฝนอบรมตนเพื่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม การปรับปรุงการปฏิบัติงานอยู่เสมอด้วยการคำนึงถึงเป้าหมายองค์การ การรู้จักแต่งกายให้เหมาะสมกับการทำงานและกาลเทศะ การรับฟังความคิดเห็นของผู้บังคับบัญชา ผู้ใต้บังคับบัญชา ผู้ร่วมงาน และบุคคลรอบข้างในสังคม

สีลภาวนา ในการวิจัยนี้หมายถึง การรู้จักฝึกฝนอบรมตนเพื่อสำรวมกาย วาจา ต่อผู้บังคับบัญชา ผู้ใต้บังคับบัญชา ผู้ร่วมงาน และบุคคลรอบข้างในสังคม คือมีความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมาย การปฏิบัติงานที่ได้รับให้เสร็จทันตรงตามเวลาที่กำหนด และการรู้จักพัฒนาตัวเองให้อยู่ในกฎระเบียบขององค์การตลอดเวลา

จิตภาวนา ในการวิจัยนี้หมายถึง การรู้จักฝึกฝนอบรมตนให้มีความเอาใจใส่ในงานที่ปฏิบัติให้มีจิตฝักใฝ่และจดจ่อต่องาน คือไม่ปล่อยใจให้เลื่อนลอยในขณะที่ทำงาน เรียนรู้ที่จะเข้าใจในระบบงานตั้งแต่ต้นจนจบ ปฏิบัติงานให้มีความรวดเร็ว มีประสิทธิภาพ เพราะมีสมาธิความตั้งมั่นในการทำงาน มีทัศนคติที่จะพัฒนาและเปลี่ยนตนเองตามวิสัยทัศน์ขององค์การ

ปัญญาภาวนา ในการวิจัยนี้หมายถึง การรู้จักฝึกฝนอบรมตนให้มีสติพิจารณาไตร่ตรองให้รอบครอบและหาเหตุผลก่อนเริ่มทำงานอยู่เสมอ คือรู้จักตรวจสอบประสิทธิภาพการทำงานของตนเอง เรียนรู้ถึงข้อบกพร่องและคิดหาทางแก้ไขปัญหาจากการทำงานอยู่ตลอดเวลา พัฒนาตนเองในการหาความรู้เพื่อนำมาบูรณาการและประยุกต์ใช้ในองค์การ

วิเคราะห์หลักภาวนา 4 หมายถึง การนำเอาแนวคิด ทฤษฎี หลักการและวิธีการของภาวนา 4 คือ กายภาวนา สีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา มาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์ในการพัฒนามนุษย์ โดยหมายเอาหลักปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนเอง ใน 4 ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านอารมณ์ ด้านสังคม และด้านสติปัญญา

การพัฒนา หมายถึง การมุ่งให้เกิดความเจริญก้าวหน้า การมุ่งให้ทุกคนมีความสุขสบาย เป็นกระบวนการที่นำมาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยมีการวางแผนและกำหนดเป้าหมายไว้

ทรัพยากรมนุษย์ หมายถึง มนุษย์เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี มีชีวิตจิตใจ จะต้องให้เกียรติ ให้ความสำคัญเพื่อที่จะใช้ทรัพยากรมนุษย์ได้เกิดประโยชน์สูงสุด

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หมายถึง กระบวนการพัฒนามนุษย์ด้วย 3 กิจกรรมหลัก คือ การฝึกอบรม การศึกษา และการพัฒนา เพื่อมุ่งจะเปลี่ยนแปลงวิธีการทำงาน ความรู้ความสามารถ ทักษะ และทัศนคติของบุคลากรให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น และสามารถปฏิบัติงานให้ได้ผลตรงตามนโยบายของหน่วยงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

บทที่ 2
แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 นี้ ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาแนวคิด ความหมาย ความสำคัญ กระบวนการ ทฤษฎีและประโยชน์ของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
- 2.1.1 ความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
- 2.1.2 ความสำคัญของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
- 2.1.3 กระบวนการของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
- 2.1.4 ประโยชน์ของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
- 2.1.5 ปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

2.2 ทฤษฎีและพระราชบัญญัติที่เกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
- 2.2.1 ทฤษฎีความต้องการและความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์
- 2.2.2 ทฤษฎีความคาดหวัง
- 2.2.3 ทฤษฎีการจูงใจ
- 2.2.4 พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550

2.3 การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

2.1 แนวคิดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

นับตั้งแต่การปฏิวัติอุตสาหกรรมซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงการบริหารจัดการจากระบบโรงงานเพื่อสร้างความมั่งคั่ง จากกระบวนการผลิตแบบทีละมากๆ (mass production) ซึ่งเป็นตัวขับเคลื่อนไปสู่ตลาดที่ใหญ่มากขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งทำให้เกิดองค์กรขนาดใหญ่ และก่อให้เกิดกระบวนทัศน์ใหม่ๆ แทนที่กระบวนทัศน์แบบเดิมๆ ตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเทคโนโลยีที่กดดันให้ธุรกิจต้องปฏิบัติตามแบบใหม่ ดังเช่นการปรับเปลี่ยนจากระบบราชการ (bureaucracy) เป็นการบริหารแบบแนวดิ่ง (vertical integration) การสร้างกลุ่มพันธมิตร (synergy) การประหยัดจากขนาด (economics of scales) การเปลี่ยนขั้นบังคับบัญชา (layer) การสร้างเครือข่าย (network) การจัดศูนย์กลางกำไร (profit center) การจ้างแรงงานจากภายนอก (outsourcing) เพื่อได้กระบวนทัศน์ใหม่ที่มีความทันสมัยและเหมาะสมกับการจัดการ ทั้งนี้แนวคิดการจัดการได้มีการพัฒนาตลอดเวลา นับตั้งแต่ปี 1981 เป็นต้นไป ในอดีตแนวคิดการจัดการยังคงเน้นในด้านการพัฒนาคุณภาพ

และประสิทธิภาพของกระบวนการผลิตเป็นสำคัญ และเปลี่ยนกระบวนทัศน์ใหม่โดยเน้นที่ความต้องการของลูกค้าเป็นหลัก (customer oriented) และเริ่มเปลี่ยนแนวคิดว่าการที่องค์กรจะประสบความสำเร็จ ผู้ที่เป็นกลไกในการขับเคลื่อนก็คือ บุคลากร /พนักงานของบริษัท ดังนั้นจุดเปลี่ยนของกลยุทธ์การจัดการจึงเบนเข็มสู่ตัวพนักงานเป็นสำคัญ

องค์กรจำนวนมากได้นำแนวคิดการบริหารจัดการเป็นกลยุทธ์การกำหนดเป้าหมาย และทิศทางการดำเนินการให้เป็นจุดเดียวกัน ตัวอย่างที่เด่นชัด คือ การที่ธนาคารกสิกรไทยได้นำแนวคิดการปฏิรูปองค์กร (Reengineering) (Hammer & Chamy) เข้ามาใช้ในการบริหารงานของธนาคารเพื่อการพัฒนาประสิทธิภาพการบริการแก่ลูกค้า โดยแนวคิดเบื้องต้นที่นำมาสู่การผลักดันการปฏิรูปองค์กร คือ 3Cs- Customers , Competition , Change เพราะความต้องการของลูกค้านั้นมีการปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการตอบสนองลูกค้าจึงเป็นสิ่งที่องค์กรต้องดำเนินการได้ตรงความต้องการ ภายใต้ภาวการณ์แข่งขันที่มีความรุนแรงและเข้มข้นมากขึ้น ดั้งนั้นองค์กรจึงจำเป็นต้องมีการจัดวางยุทธศาสตร์ (กลยุทธ์) ที่เหมาะสม และกล้าที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อองค์กร

แนวคิดที่สำคัญของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในปัจจุบันนั่นคือ การทำให้คนเหมาะสมกับงาน ทำให้เกิดความมั่นใจว่างานนั้นมีความเหมาะสมระหว่างพนักงานและงานเฉพาะที่จะทำให้เกิดความสำเร็จ ตลอดจนพนักงานกับวัฒนธรรมขององค์การ การว่าจ้างบุคคลที่ไม่มีความเหมาะสมทำให้เกิดความผิดพลาด ความเหมาะสมระหว่างคนและงานจะทำให้เกิดความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ และคุณลักษณะส่วนบุคคลที่มีความจำเป็นต่องาน คนที่มีความเหมาะสมต่อองค์การจะทำให้เกิดการเพิ่มคุณค่า ความสนใจและพฤติกรรมที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมองค์การ[1]

แนวคิดการจัดการแบบยุทธศาสตร์ของ Noe Hollenbeck , Gerhart & Wright จึงหมายถึงกระบวนการหรือแนวทางที่จะดำเนินการกับความท้าทายทางการแข่งขันที่องค์กรเผชิญอยู่ ในขณะที่ Kreitner ให้ความเห็นว่า การจัดการยุทธศาสตร์เป็นเครื่องมือสำคัญของกระบวนการจัดการพนักงานและผู้บริหารทุกระดับจำเป็นต้องเข้าใจการจัดการยุทธศาสตร์ และการทำงานร่วมกันเป็นทีมระหว่างผู้บริหารและผู้ปฏิบัติการตามมิติต่างๆ ดังแนวคิดโครงสร้างและกระบวนการยุทธศาสตร์นี้

[1] ฐาปนา ฉิ่นไพศาล, *องค์การและการจัดการ,* (กรุงเทพมหานคร: ธนธัชการพิมพ์, 2559), คำนำ.

ภาพที่ 2.1 : มิติต่างๆ ของแนวคิดการมองแบบยุทธศาสตร์ของ Kreitner (1998, 194)

สำหรับบุคลากรในองค์การย่อมมีความแตกต่างกัน ตามลักษณะเพศ อายุ วัย ลักษณะนิสัย ความมุ่งมั่นในการทำงาน และความสามารถอันเป็นคุณลักษณะในการปฏิบัติงาน ทั้งลักษณะขององค์การและบุคลากรดังกล่าวจะเป็นปัจจัยที่จะต้องพิจารณาให้รอบคอบว่า องค์การมีความจำเป็นอย่างไร จะพิจารณาอย่างไรว่าบุคคลแต่ละคนมีความจำเป็นมากน้อยเพียงใดที่ต้องได้รับการพัฒนาความรู้ ความสามารถ และต้องพัฒนาอีกเท่าไร ความสามารถเดิมหรือศักยภาพมีระดับใด และต้องการพัฒนาไปสู่ระดับใด และที่สำคัญคือ จะมีแนวคิดวิธีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างไร จึงจะมีประสิทธิภาพสูงสุดและคุ้มค่าที่สุดเพราะฉะนั้นเพื่อให้การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีประสิทธิภาพจึงควรมีหลักการสำคัญ ดังนี้

1. มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่สามารถพัฒนาให้เพิ่มพูนขึ้นได้ ทั้งด้านความรู้ ด้านทักษะและเจตคติ ถ้าหากมีแรงจูงใจที่ดีพอ

2. การพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ควรเป็นกระบวนการต่อเนื่อง ตั้งแต่การสรรหา การคัดเลือก เพื่อนำมาสู่การพัฒนาในระบบขององค์การ

3. วิธีการในการพัฒนาทรัพยากรมีหลายวิธี จะต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมกับลักษณะขององค์การ และบุคลากร

4. จัดให้มีระบบการประเมินการพัฒนาความสามารถของบุคลากรเป็นระยะๆ เพื่อช่วยแก้ไขบุคลากรบางกลุ่มให้พัฒนาความสามารถเพิ่มขึ้น และในขณะเดียวกันต้องสนับสนุนให้ผู้มีขีดความสามารถสูงได้ก้าวหน้าไปสู่ตำแหน่งใหม่ที่ต้องการใช้ความสามารถสูงขึ้น

5. องค์การจะต้องจัดระบบทะเบียนบุคลากรให้เป็นปัจจุบัน ที่สามารถตรวจสอบความก้าวหน้าได้เป็นรายบุคคล

6. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จะต้องทำทุกด้านคือ ด้านสุขภาพอนามัย ด้านความรู้ความสามารถ ด้านจิตใจหรือด้านคุณธรรมให้มีควบคู่กันไป

7. องค์การต้องคำนึงถึงความมั่นคงและความก้าวหน้าของบุคลากรทุกคนในองค์การควบคู่กับความก้าวหน้าขององค์การ องค์การจะอยู่ไม่ได้ ถ้าขาดบุคลากรที่มีกำลังกาย กำลังใจ และสติปัญญาทุ่มเทให้กับองค์การ[2]

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การดำเนินกิจกรรมใดๆ ก็ตาม องค์การจะประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถในการบริหารจัดการภาระหน้าที่ต่างๆ ให้บรรลุตามเป้าหมายได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการวางแผน การจัดการองค์กร การจัดคนเข้าทำงาน การชี้นำ และการควบคุม ซึ่งในกระบวนการเหล่านี้ เราถือว่าปัจจัยด้านคนมีบทบาทสำคัญที่สุดที่จะขับเคลื่อนให้หน้าที่ต่างๆ ดำเนินไปตามทิศทางหรือเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ ความเหมาะสมระหว่างคนและงานจะทำให้เกิดความรู้ทักษะความชำนาญ ประสบการณ์ และคุณลักษณะพิเศษ โดยเฉพาะหน้าที่ของการจัดการคนเข้าทำงานที่ได้มีการพัฒนาขึ้นเป็นศาสตร์หนึ่งทางวิชาการที่เรียกกันว่า การบริหารงานบุคคล หรือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในปัจจุบัน

2.1.1 ความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

พระบรมราโชวาท คำว่า “การพัฒนา” คืออะไรและเป็นอย่างไร ก่อนอื่นเราจะต้องทราบว่า

“พัฒนา คือมุ่งให้เกิดความเจริญก้าวหน้า มุ่งให้ทุกคนมีความสุขสบาย ดังนั้นทุกคนจึงมุ่งที่จะพัฒนา บุคลากรของหน่วยงานให้เป็นบุคคลที่มีคุณค่า และสำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินงานต่างๆ เป็นกำลังขับเคลื่อนที่สำคัญที่สุด แต่การที่ทุกคนมุ่งจะพัฒนา จึงมีทางทำให้เสียได้ เพราะมีผู้ที่ไม่ได้มุ่งประโยชน์ให้เกิดความก้าวหน้าที่แท้จริงรวมอยู่ด้วย หรืออาจเป็นเพราะว่าฝ่ายตรงข้ามนำเอาคำ “พัฒนา” ไปใช้ด้วยก็ได้ ผู้ที่ฉลาดมีไหวพริบดีจึงจะแยกได้ว่าใครจะมาพัฒนาให้ และใครจะมามุ่งพัฒนาเพื่อประโยชน์ของฝ่ายพวกตัว”[3]

ฉะนั้นการพัฒนาบุคลากรจึงมีความสำคัญ และจำเป็นต่อการพัฒนาองค์กรหรือหน่วยงานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐและภาคเอกชนควรส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการพัฒนาบุคลากร ให้มีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลในการปฏิบัติงาน ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและทบทวนความหมายของการพัฒนาบุคลากรหรือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยมีนักวิชาการทั้งในประเทศและต่างประเทศหลายท่านได้ให้ความหมายและมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องรองรับไว้ดังต่อไปนี้

---

[2] สุจิตรา ทิพย์บุรี, *แนวคิดวิธีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีประสิทธิภาพ*, (มมร.วข. ศรีธรรมาโศกราช เอกสารการบรรยายสาขาวิชาพุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา ครั้งที่ 2 ภาคเรียนที่ 2 /2564), หน้า 4.

[3] พระบรมราโชวาทรัชกาลที่ 9, *พระราชทานแก่ผู้นำเยาวชนและเจ้าหน้าที่*, (ณ สำนักจิตรลดารโหฐาน,14 ตุลาคม 2512), หน้า ก.

คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี ได้ให้ความหมาย คน (ทรัพยากรมนุษย์ หรือ บุคลากร) คือ ปัจจัยที่ชี้ขาดถึงความสำเร็จ และความอยู่รอดขององค์การ เพราะบุคลากรคือผู้ที่ผลักดัน และดำเนินการให้เป้าหมาย นโยบาย แผนการ และมาตรการต่างๆ ขององค์การบรรลุตามวัตถุประสงค์ หากบุคลากรขององค์การใดด้วยไร้ซึ่งคุณภาพ องค์การนั้นไม่อาจจะดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายของตนเองได้ ในระดับมหภาคหรือระดับประเทศนั้น ความสนใจในด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นี้ เริ่มมีมานับตั้งแต่ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530-2534) เป็นต้นมา จนมาถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ที่ได้กำหนดให้การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นหัวใจสำคัญของแผน ตามแนวคิดที่ว่า “การพัฒนาประเทศ คือการพัฒนาคน โดยมุ่งให้คนเป็นจุดศูนย์กลางการพัฒนา” จนถึงแผนพัฒนาฯฉบับที่ 9 ได้อัญเชิญ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ ควบคู่ไปกับกระบวนทรรศน์ของการพัฒนาแบบบูรณาการ เป็นองค์รวมที่มีคนเป็นจุดศูนย์กลางในการ พัฒนา เน้นการพัฒนาที่สมดุล ทั้งด้านตัวคน สังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ ยั่งยืน และความอยู่ดีมีสุขของคนไทย จนถึงปัจจุบันแผนพัฒนาฉบับที่ 13 (พ.ศ.2565-2569) ซึ่งเป็นแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 13 ได้กำหนดทิศทางการพัฒนาบนพื้นฐานของหลักการสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง แนวคิด Resilience เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสหประชาชาติ (SDGs) และโมเดลเศรษฐกิจ BCG (Bio-Circular-Green Economy) เพื่อมุ่งสู่วัตถุประสงค์หลักของแผนพัฒนาฯ คือการ “พลิกโฉม” ประเทศไทย สู่ “สังคมก้าวหน้า เศรษฐกิจสร้างมูลค่าอย่างยั่งยืน” โดย สศช. ได้ถ่ายทอดวัตถุประสงค์หลักเป็นการพัฒนาคนสำหรับโลกยุคใหม่ ให้ดัชนีความก้าวหน้าของคน (HAI) อยู่ในระดับสูง[4] ทางด้านกำลังคนและการเสริมสร้างศักยภาพของประชากรในทุกช่วงวัย มุ่งเน้นการยกระดับคุณภาพทุนมนุษย์ของประเทศ โดยพัฒนาคนให้เหมาะสมตามช่วงวัย เติบโตอย่างมีคุณภาพ มีค่านิยมตามบรรทัดฐานที่ดีทางสังคม เป็นคนดี มีสุขภาวะที่ดี มีคุณธรรมจริยธรรม มีระเบียบวินัย และมีจิตสำนึกที่ดีต่อสังคมส่วนรวม การพัฒนาทักษะที่สอดคล้องกับความต้องการในตลาดแรงงานและทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในศตวรรษที่ 21 ของคนในแต่ละช่วงวัยตามความเหมาะสม การเตรียมความพร้อมของกำลังคนด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่จะเปลี่ยนแปลงโลกในอนาคต ตลอดจนการยกระดับคุณภาพการศึกษาสู่ความเป็นเลิศ ซึ่งถือเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อพร้อมต่อการเปลี่ยนแปลงในอนาคต และแสวงหาประโยชน์อย่างรู้เท่าทันโลกาวิวัฒน์

กีรติ ยศยิ่งยง ได้ให้ความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในหนังสือการวาง แผนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงกลยุทธ์ ว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นกระบวนการวางแผนล่วงหน้าเพื่อเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ ความสามารถ และปรับปรุงพฤติกรรมของบุคลากรในการทำงาน ให้แก่

[4] สำนักนายกรัฐมนตรี, สรุปสาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ.2565-2569), (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี,พ.ศ.2565), บทสรุป.

บุคลากรนั้น โดยองค์การเป็นผู้จัดขึ้นให้แก่บุคลากรในระยะเวลาที่จำกัดผ่านกระบวนการพัฒนาปัจเจกบุคคล เช่น การฝึกอบรม และกระบวนการพัฒนาองค์การ ทั้งนี้เพื่อดึงเอาศักยภาพของทรัพยากรมนุษย์ที่มีอยู่ออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดเพื่อเอื้ออำนวยต่อการช่วยองค์การให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้[5]

จีระ หงส์ลดารมภ์ ได้กล่าวถึงความหมายของทรัพยากรมนุษย์ไว้ ๒ ด้าน คือ

1) ด้านเศรษฐศาสตร์ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หมายถึง การเพิ่มพูนทุนมนุษย์และการลงทุนในการพัฒนาเศรษฐกิจ

2) ด้านรัฐศาสตร์ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หมายถึง การเตรียมประชาชนสำหรับการเข้าไปมีสวนร่วมในกระบวนการทางการเมือง โดยเฉพาะประชาชนในระบอบประชาธิปไตย[6]

จำเนียร จวงตระกูล ได้ให้ความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หมายถึง การพัฒนาของบุคคลและการพัฒนาขององค์การ การพัฒนาของบุคคลคือการที่บุคคลมีความรู้ ทักษะ ความสามารถที่สูงขึ้นและมีพฤติกรรมที่ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น นอกจากนี้การพัฒนาของบุคคลยังรวมไปถึงการพัฒนาอาชีพ และการปรับปรุงผลงานที่จะทำให้องค์การได้รับประโยชน์มากขึ้น เช่น องค์การมีประสิทธิภาพมากขึ้น สามารถแข่งขันกับคู่แข่งได้มากขึ้น และกิจกรรมขององค์การมีผลกำไรมากขึ้น และเป็นกระบวนการปรับปรุงผลการปฏิบัติงานขององค์การโดยผ่านสมรรถนะของบุคคล รวมทั้งกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบงานความถนัดความเชี่ยวชาญและการจูงใจ[7]

เชาว์ โรจนแสง ได้ให้ความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หมายถึง การส่งเสริมให้ทรัพยากรมนุษย์ในองค์การมีความรู้ความสามารถ ทักษะ และมีสมรรถนะในการทำงานได้สูงยิ่งขึ้น การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นกระบวนการที่จะเสริมสร้างและเปลี่ยนแปลงผู้ปฏิบัติงานในด้านความรู้ ความสามารถทักษะ อุปนิสัยทัศนคติ และวิธีการทำงานที่จะนำไปสู่ประสิทธิภาพในการทำงานการ พัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีความสำคัญต่อองค์การอันเนื่องมาจากทรัพยากรมนุษย์เป็นปัจจัยที่สำคัญที่ จะทำให้องค์การประสบความสำเร็จ หรือความล้มเหลว ถ้าองค์การใดมีทรัพยากร

---

[5] กีรติ ยศยิ่งยง, *การวางแผนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงกลยุทธ์*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทมิสเตอร์ก๊อปปี้ ประเทศไทย จำกัด 2548), หน้า 2.

[6] จีระ หงส์ลดานภ์, *แนวคิดและหลักการขอบข่าย ของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*, พิมพ์ครั้งที่ 31, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2533), หน้า 5.

[7] จำเนียร จวงตระกูล, *การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เล่ม 1*, (กรุงเทพมหานคร: สานักพิมพ์เสมาธรรม, 2548), หน้า 50.

มนุษย์ที่มีความรู้ความสามารถมาก องค์การนั้นก็จะมีโอกาสจัดการองค์การให้มีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลได้[8]มากยิ่งขึ้น

นพ ศรีบุญนาค กล่าวว่า การบริหารทรัพยากรมนุษย์ที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล จะทำให้องค์กรมีความสามารถในด้านต่างๆ โดยเฉพาะความสามารถในการแข่งขันขององค์กรสูงขึ้น ในการบริหารงานบุคคลจะเกี่ยวข้องกับประเด็นคำถามสำคัญ 4 ประการดังนี้

1) จะหาคนมาทำงานได้อย่างไร

2) จะเตรียมคนให้สามารถทำงานได้อย่างไร

3) จะรักษาคนให้อยู่ทำงานในองค์กรได้อย่างไร

4) จะจูงใจคนให้ทำงานอย่างเต็มกำลังความสามารถของเขาได้อย่างไร[9]

นัยนา เกิดวิชัย ได้ให้ความหมายของการพัฒนา (Development) เป็นกระบวนการที่นำมาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่มีการวางแผนและกำหนดเป้าหมายไว้ การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่ง ซึ่งกำหนดให้มีคุณค่าและเป็นไปตามขั้นตอน เพราะฉะนั้นการพัฒนาเป็น กระบวนการทำให้เจริญก้าวหน้าหรือการเปลี่ยนแปลงไปสู่ทิศทางที่พึงปรารถนา การพัฒนาเป็นทั้งสื่อ (Means) และจุดหมายปลายทาง (End)[10]

พระครูวีรญาณสุนทร (จรินทร์ อาบคำ) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หมายถึง กระบวนการที่ผู้บริหารมุ่งเน้นเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ภายในองค์การอย่างเต็มความสามารถ โดยใช้ทั้งกลยุทธ์และทักษะเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่มีอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และมีการวางแผนอย่างเป็นระบบต่อเนื่อง เพื่อจัดการให้มีการพัฒนาขีดความสามารถในการปฏิบัติงานของพนักงาน และประสิทธิภาพในการดำเนินการขององค์การ โดยใช้วิธีการฝึกอบรม จัดกิจกรรมที่จะเสริมสร้าง และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของทรัพยากรมนุษย์ให้เป็นบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ ทักษะ และประสบการณ์ในการปฏิบัติงานขององค์การได้ดียิ่งขึ้น การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้นเป็นหัวใจสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงองค์การให้พัฒนา มนุษย์จึงจำเป็นที่

---

[8] เชาว์ โรจนแสง, *องค์การและการจัดการ หน่วยที 7*, (นนทบุรี: กนกพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช 2545), หน้า 393.

[9] นพ ศรีบุญนาค, *การจัดการเชิงกลยุทธ์*, (กรุงเทพมหานคร: สูตรไพศาล, 2545), หน้า 47-48.

[10]นัยนา เกิดวิชัย, *สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544), หน้า 161.

จะต้องได้รับการพัฒนาตลอดเวลา อันจะทำให้งานมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นทั้งในปัจจุบัน และในอนาคตต่อไปได้[11]

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้อธิบายถึงความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไว้ในหนังสือพุทธวิธีบริหารว่า การศึกษาอบรมในพระพุทธศาสนาที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งจะเห็นได้จากการเรียนการสอนที่สอดคล้องกับการพัฒนาการและวุฒิภาวะของผู้เรียน พระพุทธเจ้าทรงเทียบความพร้อมในการศึกษาเล่าเรียนของบุคคลเข้ากับบัวสี่เหล่า และทรงจำแนกประเภทของบุคคลที่จะเข้ารับการศึกษาอบรมไปตามจริต 6 และที่สำคัญคือพระพุทธเจ้ามุ่งให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติได้ด้วยตนเอง ตัวอย่างเช่น การบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่รับคนเข้ามาบวช มีการกลั่นกรองโดยคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงมอบความเป็นใหญ่ให้กับคณะสงฆ์ในการให้การอุปสมบทแก่กุลบุตร เมื่อบวชเข้ามาแล้วพระบวชใหม่จะได้รับการฝึกหัด อบรม และการศึกษาทันทีเลยจากพระอุปัชฌาย์ โดยอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของท่านจนพรรษาครบ 5 พรรษา[12]

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไว้ในหนังสือการศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์น่าจะแตกต่างจากคำว่าการพัฒนามนุษย์ สองคำนี้ไม่เหมือนกันทีเดียว ในเวลานี้เราเน้นการพัฒนามนุษย์ เราต้องเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “พัฒนามนุษย์” ที่ห่างจากคำว่า “พัฒนาทรัพยากรมนุษย์” ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคนในฐานะเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่ง เราควรหันมาสนใจในการพัฒนามนุษย์มากกว่า เมื่อเราพัฒนาเขาเหล่านั้นได้แล้วก็เหมือนกับเป็นทุน เป็นปัจจัยที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมต่อไป[13]

พระมหาปัญจะ กิตฺติเมโธ (ดีพิจารย์) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คือ การพัฒนาศักยภาพภายในตัวมนุษย์ ให้มนุษย์ซึ่งถือเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญ ให้มีศักยภาพมากขึ้น โดยอาศัยกระบวนการในการศึกษา การอบรม เพื่อให้เกิดการพัฒนาทั้งภายในและภายนอก ได้แก่ ส่งเสริมให้มีจิตใจที่เข้มแข็ง มีคุณธรรม มีความอดทน มีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีสติปัญญาเกิด ความรู้ความสามารถในการทำงาน การดำรงชีวิต เพื่อช่วยพัฒนาให้ตนเองมีสุขภาพที่ดี มีความเจริญก้าวหน้า

---

[11] พระครูวีรญาณสุนทร (จรินทร์ อาบคำ), “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา: กรณีศึกษาวัดตากฟ้า อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2554, หน้า 7.

[12] พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พุทธวิธีบริหาร*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2549), หน้า 39.

[13] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมมิก จำกัด, 2542), หน้า 2.

และช่วยสร้างสรรค์องค์การในสังคมให้เจริญก้าวหน้าประสบความสำเร็จขึ้นไป ทำให้เกิดความสุขและความดีงาม[14]

พยอม วงศ์สารศรี ได้ให้ความหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไว้ในหนังสือการบริหารทรัพยากรมนุษย์ว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หมายถึง การทำให้มีคุณภาพมากขึ้นในกรณีเกี่ยวกับบุคคลก็คือ การดำเนินงานเพิ่มพูนความรู้ ความสามารถ และทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติงานที่ตนรับผิดชอบให้มีคุณภาพ ประสบผลสำเร็จเป็นที่พอใจแก่องค์การ[15]

สุจิตรา ธนานันท์ ได้ให้ความหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไว้ในหนังสือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ว่าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หมายถึง การที่นายจ้างจัดการเรียนรู้ให้แก่บุคลากรของตนในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่งเพื่อก่อให้เกิดการปรับปรุงการปฏิบัติงาน และเพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าของบุคลากร[16]

อัครนันท์ เจริญกิจจารัตน์ ได้กล่าวในวิทยานิพนธ์ว่าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้น เป็นการพัฒนาความสามารถของบุคลากรในองค์กรทุกองค์กร ผู้บริหารจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการพัฒนางานและพัฒนาคนของตน เพราะงานจะประสบความสำเร็จได้นั้นขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติงานเป็นสำคัญ ซึ่งการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีพื้นฐานมาจากทฤษฎีทั้งสามด้านคือ ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ทฤษฎีระบบและทฤษฎีจิตวิทยา และเป็นกระบวนการที่ผู้บริหารมุ่งเน้นเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ภายในองค์การอย่างเต็มความสามารถ โดยใช้ทั้งกลยุทธ์และทักษะเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่มีอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ[17]

อำนาจ เจริญศิลป์ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไว้ในหนังสือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หมายถึง การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพดีขึ้น ต้องพัฒนาในด้านร่างกายและจิตใจไปพร้อมๆกัน นอกจากนั้นต้องให้มนุษย์มีความรู้คู่คุณธรรมด้วย จึงจะเป็นคนที่สมบูรณ์หรือความเป็นมนุษย์ออกไปอยู่ในสังคมได้ เมื่อมีความรู้

---

[14] พระมหาปัญจะ กิตฺติเมโธ (ดีพิจารย์), “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขาของกรมสารวัตรทหารเรือ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2554, หน้า 17.

[15] พยอม วงศ์สารศรี, *การบริหารทรัพยากรมนุษย์*, (กรุงเทพมหานคร: คณะวิทยาการจัดการสถาบันราชภัฏสวนดุสิต, 2538), หน้า 1.

[16] สุจิตรา ธนานันท์, *การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนาบริหารศาสตร์, 2550), หน้า 35.

[17] อัครนันท์ เจริญกิจจารัตน์, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 ของกองพันทหารช่างที่ 4 จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2554, หน้า 30.

แล้วต้องนำไปปฏิบัติ ฝึกฝนให้เกิดผลดี มีประสบการณ์ ประสบการณ์ดี มีคุณธรรมดี และมีความสามารถสูง มีความสำคัญอย่างมากที่จะใช้เป็นหลักในการจัดการทรัพยากรมนุษย์[18]

อำนวย แสงสว่าง ได้ให้ความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไว้ในหนังสือการจัดการทรัพยากรมนุษย์ ว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หมายถึงการวางแผนอย่างเป็นระบบต่อเนื่อง เพื่อจัดการให้มีการพัฒนาระดับขีดความสามารถในการปฏิบัติงานของพนักงาน และประสิทธิภาพในการดำเนินงานขององค์การ โดยใช้วิธีการฝึกอบรม การให้ความรู้ และจัดโปรแกรมการพัฒนาพนักงานให้มีโอกาสได้รับความก้าวหน้าในอาชีพสำหรับอนาคต[19]

สรุปความหมายของการพัฒนา ที่มุ่งให้เกิดความเจริญก้าวหน้า มุ่งให้ทุกคนมีความสุขสบาย การพัฒนาบุคคล การพัฒนาบุคลากร หรือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยแท้จริง แล้วก็คือ การพัฒนาเริ่มต้นตั้งแต่การถือปฏิสนธิให้คงอยู่รอด ในครรภ์มารดา และคลอดออกมาแล้วอยู่รอดเป็นทารกและสิ้นสุดเมื่อตาย “คนเป็นจุดศูนย์กลางการพัฒนา” ในการพัฒนาเน้นการพัฒนาที่ สมดุลทั้งด้านตัวคน สังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุข ให้สามารถปรับตัวพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงในอนาคตและแสวงหาประโยชน์อย่างรู้ทันโลกาวิวัฒน์ และสร้างภูมิคุ้มกัน การพัฒนา (Development) เป็นกระบวนการที่เปลี่ยนสภาพจากเดิมไปสู่สภาพ ใหม่ในทิศทางที่ดีขึ้นกว่าเดิม ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่ทำให้เกิดสภาพที่แย่ลงกว่าเดิมจึงไม่ถือว่า เป็นการพัฒนา

ความหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่กล่าวมานั้นจึงหมายถึง การเพิ่มพูนความรู้ ความชำนาญ และประสบการณ์ การส่งเสริมให้ทรัพยากรมนุษย์ในองค์การมีความรู้ ความสามารถ และมีสมรรถนะในการทำงานสูงยิ่งขึ้น มีความพร้อม มีความจริงใจ และสามารถที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมายขององค์การ หรือเป็นบุคคลในองค์การที่สามารถสร้างคุณค่าของระบบการบริหารงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการได้ ผู้บริหารสูงสุดขององค์การต้องให้ความสำคัญต่อการพัฒนาบุคลากรในหน่วยงาน โดยใช้ทั้งกลยุทธ์และทักษะต่างๆ เพื่อพัฒนาบุคลากรให้สามารถใช้ความรู้ความสามารถได้อย่างเต็มความสามารถเพื่อผลประโยชน์ขององค์กร รวมทั้งมีทัศนคติที่ดีต่อหน้าที่ ความรับผิดชอบอันจะทำให้งานมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ทั้งในปัจจุบันและในอนาคตต่อไปได้ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีความสำคัญสำหรับองค์การเป็นอย่างมาก เพราะสามารถทำให้องค์การบรรลุเป้าหมาย และทำให้งานออกมามีประสิทธิภาพ นอกจากนี้งานพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นการมุ่งที่จะเลือกสรรคนดีคนมีความสามารถให้เข้ามาในองค์การได้ โดยการฝึกอบรมพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ความสามารถ

---

[18] อำนาจ เจริญศิลป์, *การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์, 2543), หน้า 206.

[19] อำนวย แสงสว่าง, *การจัดการทรัพยากรมนุษย์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, 2544, หน้า 296.

ทันสมัยต่อสภาพสังคม เพราะว่าบุคลากรในหน่วยงานเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า และมีความสำคัญขององค์การ

2.1.2 ความสำคัญของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ถือเป็นเรื่องสำคัญที่สุดสำหรับองค์การ เพราะบุคลากรเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนให้องค์การไปสู่ความสำเร็จบรรลุตามเป้าหมาย ดังนั้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการพัฒนา โดยเฉพาะเรื่องนี้มีนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ และนักวิจัยหลายท่านได้กล่าวถึงความสำคัญของการพัฒนาบุคลากร การบริหารทรัพยากรมนุษย์ หรือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ไว้หลายมุมมอง ดังต่อไปนี้

กิจจา บานชื่น และกณิกนันต์ บานชื่น ได้กล่าวว่าในการบริหารทรัพยากรมนุษย์คนเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งของการพัฒนา เพราะคนเป็นผู้ปฏิบัติงานทุกอย่างขององค์ การหากไม่มีคนหรือมีคนไม่มีคุณภาพ การจัดการให้บรรลุเป้าหมายขององค์การย่อมดำเนินไปได้โดยยากยิ่ง การจะได้คนดีมีคุณภาพเข้ามาทำงานย่อมขึ้นอยู่กับการจัดการงานบุคคลที่ดี[20]

จิตติมา อัครธิติพงศ์ ได้กล่าวว่าความสำคัญของการบริหารทรัพยากรมนุษย์เกิดจากปัจจัยต่างๆ ดังนี้คือ มีการแข่งขันกันมากขึ้น เกิดจากกฎเกณฑ์และข้อกำหนดของรัฐ ความรับผิดชอบด้านเทคโนโลยี พลังของสหภาพแรงงาน องค์การมีความซับซ้อนมากขึ้น บทบาทของฝ่ายบริหารเปลี่ยนไปจากเดิม และความรู้ทางด้านพฤติกรรมศาสตร์มีมากขึ้น[21]

จุมพล หนิมพานิช ได้กล่าวในเอกสารการสอนชุดการจัดการทรัพยากรมนุษย์ว่าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีความสำคัญต่อการบริหารองค์การ 5 ประการ ได้แก่

1) ทรัพยากรมีคุณค่า มนุษย์มีคุณค่า มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี มีชีวิตจิตใจ จะต้องให้เกียรติ ให้ความสำคัญเพื่อที่จะใช้ทรัพยากรมนุษย์ได้เกิดประโยชน์สูงสุด

2) ทรัพยากรมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงในยุคการแข่งขัน จำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม

3) ทรัพยากรมนุษย์มีคุณภาพชีวิตการทำงานที่ดี การทำงานในองค์การต้อง มีสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย สะอาด และสภาพการทำงานที่ดี คุณภาพชีวิตการทำงานที่ดีจะส่งผลต่อประสิทธิภาพการทำงานให้ดีขึ้น

---

[20] กิจจา บานชื่น และกณิกนันต์ บานชื่น, (2559), *หลักการจัดการ,* กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ด ยูเคชั่น, หน้า 171.

[21] จิตติมา อัครธิติพงศ์. (2556), *การจัดการทรัพยากรมนุษย์ เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 3562402 สาขา วิชาการจัดการทรัพยากรมนุษย์*, อยุธยา: มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, หน้า 30.

4) ทรัพยากรมนุษย์มีความพึงพอใจในงาน องค์การจำเป็นต้องสร้างบรรยากาศในการทำงานที่ดี ปรับองค์การเป็นแบบสิ่งมีชีวิต ทุกคนมีความสุขสนุกในการทำงาน มีความท้าทายและเรียนรู้สิ่งแปลกใหม่และปรับเปลี่ยนองค์การไปสู่องค์การแห่งการเรียนรู้

5) ทรัพยากรมนุษย์มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง องค์ความรู้กับการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย กล่าวคือ สมัยก่อนมุ่งเน้นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ใครก็ตามที่เก่งด้านใดจะมีมูลค่าสูง แต่ในปัจจุบันมุ่งสู่คนที่เก่งหลายด้าน

ดังนั้นองค์การจึงจำเป็นต้องพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยกระบวนการเรียนรู้เพื่อที่จะแสวงหาความรู้ใหม่ๆ และเทคนิคการทำงานใหม่ๆ มาใช้ให้สอดคล้องกับการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพต่อไป การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีความสำคัญต่อทรัพยากรมนุษย์ มี 6 ประการ ได้แก่

1) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ช่วยทำให้ระบบและวิธีปฏิบัติงานมีสมรรถภาพดี

2) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่จะช่วยทำให้เกิดการประหยัด ลดความสิ้นเปลืองของวัสดุที่ใช้ในการปฏิบัติงาน

3) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ช่วยลดระยะเวลาของการเรียนรู้งานให้น้อยลง

4) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นการช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่ของผู้บังคับบัญชาหรือหัวหน้าหน่วยงานต่างๆ

5) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่จะกระตุ้นบุคลากร ให้ปฏิบัติงานเพื่อความเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน

6) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ยังช่วยทำให้บุคคลนั้น มีโอกาสได้รับความรู้และความคิดใหม่ๆ ทำให้เป็นคนทันสมัยทันต่อความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีใหม่ๆ[22]

จำนง อดิวัฒนสิทธิ์ ได้กล่าวถึงความสำคัญของว่าการพัฒนา (Development) เป็นกระบวนการที่นำมาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่มีการวางแผนและกำหนดเป้าหมายไว้ การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งซึ่งกำหนดให้มีคุณค่าและเป็นไปตามขั้นตอน เพราะฉะนั้นการพัฒนาเป็นกระบวนการทำให้เจริญก้าวหน้าหรือการเปลี่ยนแปลงไปสู่ทิศทางที่พึงปรารถนา การพัฒนาเป็นทั้งสื่อ (Means) และจุดหมายปลายทาง (End)[23]

ฐาปนา ฉิ่นไพศาล (2559, 8-2) ได้กล่าวว่าแนวคิดที่สำคัญของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ก็คือ การที่จะทำให้คนมีความเหมาะสมกับงาน โดยปกติแล้วการจัดการทรัพยากรมนุษย์จะต้องพยายามทำให้เกิดความมั่นใจว่างานนั้นมีความเหมาะสมระหว่างพนักงานและงานเฉพาะที่จะทำให้

---

[22] จุมพล หนิมพานิช, *เอกสารการสอนชุดการจัดการทรัพยากรมนุษย์*, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาธิราช, 2544), หน้า 153-155.

[23] จำนง อดิวัฒนสิทธิ์, *สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544), หน้า 161.

เกิดความสำเร็จตลอดจนพนักงานกับวัฒนธรรมขององค์การ การว่าจ้างบุคคลที่ไม่มีความเหมาะสมทำให้เกิดความผิดพลาดร้ายแรง ความเหมาะสมระหว่างคนและงานจะทำให้เกิดความรู้ ทักษะความชำนาญ ประสบการณ์ และคุณลักษณะส่วนบุคคลที่มีความจำเป็นต่องาน คนที่มีความเหมาะสมต่อองค์การจะทำให้เกิดการเพิ่มคุณค่า ความสนใจและพฤติกรรมที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมองค์การ[24]

พะยอม วงศ์สารศรี ได้สรุปถึงความสำคัญของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไว้ในหนังสือการบริหารงานบุคคล ดังนี้

1) ช่วยพัฒนาให้องค์การเจริญเติบโต เพราะการบริหารทรัพยากรมนุษย์เป็นสื่อกลางในการประสานงานกับแผนกต่างๆ เพื่อแสวงหาวิธีการให้ได้บุคคลที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเพื่อที่จะเข้ามาทำงานในองค์การ เมื่อองค์การได้บุคคลที่มีคุณสมบัติดังกล่าวแล้ว ก็ย่อมทำให้องค์การเจริญเติบโตและพัฒนายิ่งขึ้น

2) ช่วยให้บุคคลที่ปฏิบัติงานในองค์การมีขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงานและเกิดความจงรักภักดีต่อองค์การที่ตนปฏิบัติงานอยู่ ซึ่งจะส่งผลโดยตรงต่อผลผลิตขององค์การ

3) ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงแก่สังคมและประเทศชาติ ถ้าการบริหารทรัพยากรมนุษย์ดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพแล้ว ก็ย่อมไม่เกิดความขัดแย้งระหว่างองค์การและผู้ปฏิบัติงาน ทำให้สภาพสังคมโดยรวมมีความเข้าใจที่ดีต่อกัน[25]

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาไว้ในหนังสือทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดศึกษาศาสตร์ว่าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นี้สำคัญที่สุด เมื่อพัฒนามนุษย์ขึ้นไปก็จะค่อยๆ ทำให้คนห่างออกไปจากการที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลครอบงำของตัณหา มานะ ทิฐิ คือ ถูกตัณหา มานะ ทิฐิ ครอบงำน้อยลง เมื่อครอบงำน้อยลงก็เป็นอิสระแก่ตัวมากขึ้น สามารถทำสิ่งที่ดีงามได้มากขึ้น การที่จะสร้างสันติก็มีทางเป็นไปได้โดยการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ก็คือ การศึกษา ซึ่งได้แก่ สิกขานั่นเอง[26]

พระมหาปัญจะ กิตฺติเมโธ (ดีพิจารย์) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการพัฒนาบุคลากรในวิทยานิพนธ์ว่า การพัฒนาบุคลากรหรือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เป็นหัวใจขององค์การ มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะแม้ว่าองค์การจะมีเครื่องมือ มีเทคโนโลยีที่ทันสมัยมีคุณภาพยอดเยี่ยม แต่ถ้าทรัพยากรมนุษย์ขาดความรู้ความสามารถ ขาดคุณภาพแล้ว สิ่งเหล่านั้นก็ไม่สามารถที่จะทำให้งานประสบความสำเร็จได้ และทรัพยากรมนุษย์ก็เป็นผู้บริหารองค์การ และองค์การก็มีไว้เพื่อตอบสนองความต้องการ ความอยู่รอดของมนุษย์ทำให้มนุษย์มีความสุข ความปลอดภัย ความสะดวกในการ

---

[24] ฐาปนา ฉิ่นไพศาล, *องค์การและการจัดการ,* อ้างแล้ว, หน้า 2.

[25] พยอม วงศ์สารศรี, *การบริหารงานบุคคล*, อ้างแล้ว หน้า 6.

[26] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *ทษวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดศึกษาศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2553), หน้า 96.

ดำเนินชีวิต ผู้ที่มีอำนาจในการบริหารทรัพยากรมนุษย์ก็ต้องมีความรู้ความสามารถมาก มีคุณธรรม มีการให้การศึกษา อบรมพัฒนา ส่งเสริม และรักษาทรัพยากรมนุษย์ไว้ เพื่อช่วยให้มนุษย์ที่อยู่ในองค์การได้ทำงาน จนทำให้องค์การประสบความสำเร็จได้รับประโยชน์ตลอดถึงสังคมและประเทศชาติต่อไป[27]

พงศธร พิทักษ์กำพล ได้กล่าวไว้ในหนังสือการบริหารงานถึงเรื่องความสำคัญของการพัฒนาบุคลากรไว้ดังนี้

1) ช่วยให้บุคลากรปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ถูกต้องมากขึ้น ผิดพลาดน้อยลง

2) ช่วยให้บุคลากรเกิดเจตคติที่ดีต่อผู้บริหารและหน่วยงาน เกิดความรักหน่วยงาน ซึ่งจะนำไปสู่การทำงานเพื่อหน่วยงานต่อไป

3) ช่วยให้บุคลากรมีโอกาสพบปะกัน ได้แลกเปลี่ยนความคิดกันและเกิดความรู้สึก ที่ดีต่อกัน ยิ่งเป็นหน่วยงานขนาดใหญ่ด้วยแล้ว โอกาสพบกันของบุคลากรย่อมมีน้อย ความคุ้นเคย สนิทสนมก็น้อยตามไปด้วย การได้พบปะกันเป็นประจำจะเกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันมากขึ้น แน่นอนย่อมไม่มีผู้บริหารคนใดต้องการให้บุคลากรขาดความสามัคคี

4) ช่วยให้บุคลากรเกิดความรู้สึกว่า ตนเองมีความสำคัญต่อหน่วยงาน ข้อนี้เป็นความสำคัญเชิงจิตวิทยา ฝ่ายบริหารเห็นว่าตนเองมีคุณค่าต่อหน่วยงานจึงพัฒนา ความรู้สึกนี้จะเป็นแรงกระตุ้นและแรงจูงใจให้ปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น

5) ช่วยให้บุคลากรรู้จักมองตนเอง รู้จักครองตนให้มีวิถีชีวิตที่เหมาะสมและมีความสุข

6) ช่วยลดปัญหาข้อขัดแย้งในหน่วยงาน ข้อขัดแย้งระหว่างบุคลากรด้วยกัน และข้อขัดแย้งกับฝ่ายบริหาร เพราะการพัฒนาบุคลากรเน้นทั้งความรู้ ความสามารถ เจตคติ และบุคลิกภาพ[28]

ภิญโญ สาธร ได้กล่าวถึงความสำคัญของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไว้ว่า การบริหารงานบุคคลคือหัวใจของการบริหาร เพราะงานทุกชนิดของหน่วยงานทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานขนาดเล็ก หรือหน่วยงานขนาดใหญ่ จะดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ และได้รับความสำเร็จตามเป้าหมายหรือไม่เพียงใด ขึ้นอยู่กับความร่วมมือของบุคคลที่เกี่ยวข้องทุกคนและทุกฝ่าย ถ้าผู้บริหารขาดความสามารถในการบริหารงานบุคคล แม้จะมีวัสดุอุปกรณ์นานาชนิด มีเงินงบประมาณจำนวน

---

[27] อ้างแล้วใน, พระมหาปัญจะ กิตฺติเมโธ (ดีพิจารย์), “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขาของกรมสารวัตรทหารเรือ”**,** หน้า 24.

[28] พงศธร พิทักษ์กำพล, *การบริหารงานบุคคล : การพัฒนาบุคลากรและเทคนิคการฝึกอบรม***,** (เชียงราย: คณะครุศาสตร์ราชภัฏเชียงราย, 2540), หน้า 6-7.

มากสนับสนุน และมีคนเป็นจำนวนมากในหน่วยงาน ก็เหมือนไม่มีอะไรสักอย่าง เพราะคนที่ใช้วัสดุอุปกรณ์ใช้ไม่เป็น ขาดสมรรถภาพ ไม่มีขวัญในการปฏิบัติงาน ไม่มีความจงรักภักดีต่อหน่วยงาน และขาดความรับผิดชอบ ต่างคนก็จะยื้อแย่งค้นหาประโยชน์จากเงินงบประมาณที่มีอยู่ หาประโยชน์จากอำนาจหน้าที่ซึ่งได้มาโดยตำแหน่งและทะเลาะเบาะแว้งกัน แตกแยกสามัคคี ต่างคนต่างอยู่ โครงการทั้งหลายที่ผู้บริหารวางไว้ก็จะล้มเหลวเพราะมีคนก็เหมือนไม่มี ในเมื่อคนเหล่านั้นไม่ร่วมมือและหย่อนสมรรถภาพ[29]

ธงชัย สมบูรณ์ ได้กล่าวถึงความสำคัญของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในองค์การว่า เป็นการดำเนินงานบนพื้นฐานกระบวนการลูกโซ่ (chain circle) ตั้งแต่การวางนโยบาย กำหนดแผนงานอัตรากำลังคน การสรรหาคัดเลือกคนดีมีความสามารถเข้ามาทำงานในอัตราค่าตอบแทนที่เหมาะสม การวางโครงสร้าง กำหนดค่าตอบแทน และสวัสดิการ การฝึกอบรมให้คนทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ การประเมินผลการปฏิบัติงาน การเลื่อนตำแหน่งโยกย้าย การพัฒนาศักยภาพให้คนใน องค์กรทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพอย่างต่อเนื่อง มีขวัญกำลังใจ และมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับ วัฒนธรรมในองค์การ มีความจงรักภักดีจนกระทั่งพ้นสภาพการเป็นคนในองค์กร โดยตระหนักถึง ความสำคัญของ “ทรัพยากรมนุษย์ ใน 3 ประการ คือ

1) ทรัพยากรมนุษย์เป็นทรัพย์สินขององค์กร มิใช่ค่าใช้จ่าย
2) ศักยภาพของมนุษย์พัฒนาได้ไม่มีที่สิ้นสุดขององค์กร
3) ทรัพยากรมนุษย์เพิ่มคุณค่าของผลผลิตและการบริการ[30]

วิชญาภา เมธีวรฉัตร ได้กล่าวในวิทยานิพนธ์ว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีความสำคัญเป็นอย่างมาก สำหรับองค์การเพราะสามารถทำให้องค์การบรรลุเป้าหมายและทำให้งานออกมามีประสิทธิภาพ นอกจากนี้งานพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นการมุ่งที่จะเลือกสรรคนดี คนมีความสามารถให้เข้ามาใน องค์การได้ โดยการฝึกอบรมพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ความสามารถ ทันสมัยต่อสภาพสังคม เพราะว่าทรัพยากรมนุษย์เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าและมีความสำคัญขององค์การและยังเป็นปัจจัยที่จะ บอกถึงความสำเร็จและล้มเหลวในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เป็นแหล่งสร้างเสริมและเพิ่มคุณค่าของผลผลิตและการบริการขององค์การอีกด้วย[31]

---

[29] ภิญโญ สาธร, *หลักการบริหารการศึกษา***,** พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช, 2519), หน้า 171-172.

[30] ธงชัย สมบูรณ์, *การบริหารและจดการมนุษย์ในองค์การ*, (กรุงเทพมหานคร: ปราชญ์สยาม ,2549), หน้า 12.

[31] วิชญาภา เมธีวรฉัตร, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักอิทธิบาท ๔ : กรณีศึกษาโรงเรียนคีรีวงศ์วิทยา จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554), หน้า 22.

รวิภา ธรรมโชติ ได้กล่าวว่า การบริหารทรัพยากรมนุษย์ ช่วยสร้างความเจริญเติบโตให้แก่องค์การ สร้างขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงานของบุคลากร รวมทั้งกระตุ้นให้บุคลากรพร้อมที่จะเพิ่มศักยภาพในการปฏิบัติงาน และสร้างความมั่นคงให้แก่สังคมและประเทศชาติ[32]

ศักดิพันธ์ ตันวิมลรัตน์ ได้กล่าวว่า มนุษย์เป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในองค์การต่างๆ รวมทั้งเป็นปัจจัยสำคัญในการบริหารองค์การไปสู่ความสำเร็จขององค์การนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี เนื่องจากมนุษย์มีความรู้ มีความสามารถ สติปัญญาและสามารถพัฒนาศักยภาพได้อย่างไม่มีข้อจำกัด และยังไม่มีเครื่องมือหรือเทคโนโลยีใดที่สามารถมาทดแทนมนุษย์ได้อย่างแท้จริง[33]

สกล บุญสิน ได้กล่าวว่า การจัดการทรัพยากรมนุษย์เป็นงานที่มีความสำคัญยิ่งต่อองค์การ ไม่ว่าองค์การนั้นจะเป็นองค์การขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ก็ตาม องค์การขนาดเล็กอาจไม่มีฝ่ายทรัพยากรมนุษย์แยกออกมาอย่างเห็นได้ชัด ส่วนองค์การขนาดใหญ่จะมีฝ่ายทรัพยากรมนุษย์แยกออกมาอย่างชัดเจน เพื่อทำหน้าที่ด้านจัดการทรัพยากรมนุษย์ในองค์การ[34]

เสนาะ ติเยาว์ ได้ให้ความสำคัญของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ว่า ในสมัยก่อนผู้บริหาร ไม่เคยให้ความสนใจหรือเห็นความสำคัญของการบริหารงานบุคคลเลยหรือแม้แต่ในปัจจุบัน สำหรับองค์การขนาดเล็กก็ไม่เคยจัดให้มีแผนกบริหารงานบุคคล เพราะเห็นว่างานบุคคลเป็นงานง่ายๆ คงไม่มีปัญหาอะไร ต่างมุ่งให้ความสนใจทางด้านเทคนิคหรือเครื่องจักรเครื่องมืออย่างดีช่วยในการปฏิบัติงานจึงคิดกันว่าจะต้องมีปัจจัยอีกอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าเครื่องมือเหล่านั้น ผู้บริหารจึงต้องหันมาสนใจและให้ความสำคัญเรื่องของคนมากขึ้น และก็พบว่าผู้ปฏิบัติงานมีอิทธิพลต่อความสำเร็จของงาน อย่างงานองค์การใดที่ให้ความเอาใจใส่ต่อคนผลผลิตขององค์การนั้นจะเพิ่มมากขึ้นเพราะคนทำงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น[35]

โสภณ ขำทัพ ได้ให้ความสำคัญของคนไว้ว่า “คน” หรือ“มนุษย์” เป็นทรัพยากร ที่มีคุณค่าสูงสุด และมีประโยชน์มากที่สุด ทั้งนี้เพราะทรัพยากรอื่นๆ แม้จะมีชีวิตก็หามีสติปัญญาเท่าคนไม่ ส่วนทรัพยากรที่ปราศจากชีวิตนั้น หากคนไม่นำมาใช้ ก็หาประโยชน์มิได้ ดังนั้นในการบริหารองค์การเรื่องเกี่ยวกับตัวคนจึงเป็นเรื่องสำคัญและยุ่งยากที่สุด ทั้งนี้เพราะว่าตามหลักทั่วไปในการ บริหารงาน

---

[32] รวิภา ธรรมโชติ, “นวัตกรรมกับการบริหารทรัพยากรมนุษย์”, *วารสารนวัตกรรมการจัดการภาครัฐและภาคเอกชน,* ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (2558) :79.

[33] ศักดิพันธ์ ตันวิมลรัตน์, “การบริหารทรัพยากรมนุษย์ทางการศึกษา แนวคิด ทฤษฎีและบทบัญญัติทางกฎหมายที่เกี่ยวข้อง”, *วารสารวิชาการ Viridian E-Journal*, ปีที่ 7 ฉบับที่ 3 (2557) :845.

[34] สกล บุญสิน, *การจัดการทรัพยากรมนุษย์*, (เชียงใหม่ : ศูนย์บริหารงานวิจัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2560), หน้า 7.

[35] เสนาะ ติเยาว์, การบริหารงานบุคคล, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์หาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), หน้า 14-15.

นั้นแม้จะมีงบประมาณให้อย่างเพียงพอ มีการจัดการและการบริหารที่ดี มีอุปกรณ์และ วัสดุต่างๆ พร้อมมูลเพียงใดถ้าผู้ปฏิบัติงานไม่ดี ไร้สมรรถภาพ ขาดความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ประพฤติอยู่ในวินัยที่ดีแล้ว ก็จะเป็นการยากอย่างยิ่งที่การบริหารงานจะบรรลุผลดีสมดังความมุ่งหมาย แต่ถ้าได้คนดีมีความรู้ ความสามารถเหมาะสมกับงานที่ปฏิบัติ ปัญหาอื่นๆ ย่อมจะลดน้อยลง[36]

อัครนันท์ เจริญกิจจารัตน์ ได้กล่าวในวิทยานิพนธ์ว่าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้น ต้องปรับตัวตลอดเวลาเพราะการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้นไม่มีวันหยุดนิ่ง ได้ฉะนั้นองค์การต่างๆ เปลี่ยนแปลงและปรับเปลี่ยนให้ทันต่อเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อให้องค์การนั้นได้พัฒนาบุคคลภายในองค์การให้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนั้นแล้วองค์การต้องดูแลบุคคลให้เกิดแรงจูงใจในการทำงาน เพื่อให้องค์การบรรลุเป้าหมายต่อไป อีกทั้งยังต้องปรับปรุงบุคลากรให้มีความรู้ ความสามารถในการทำงานให้เหมาะสม เพื่อเตรียมความพร้อมรับความเปลี่ยนแปลงของโลกยุคโลกาภิวัตน์ ในอนาคต[37]

จากการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ความสำคัญของการบริหารทรัพยากรมนุษย์ อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การบริหารทรัพยากรมนุษย์มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อองค์กรไม่ว่าจะเป็นองค์การขนาดใหญ่หรือขนาดเล็ก องค์การภาครัฐบาลหรือภาคเอกชน เนื่องจากมนุษย์ซึ่งเป็นบุคลากรที่สามารถผลักดันให้องค์การมีการขับเคลื่อนตลอดเวลา และต้องปรับตนเองให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเทคโนโลยี การบริหารทรัพยากรมนุษย์ย่อมจะส่งเสริมให้บุคลากรในองค์การสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพตรงตามแผนงานที่ต้องการ ลดปัญหาในการทำงานเพื่อให้องค์การประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ได้วางไว้

2.1.3 กระบวนการของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

การพัฒนาบุคคล มีลักษณะการดำเนินการเป็นกระบวนการ มีวิธี และขั้นตอนของการพัฒนาบุคลากรเพื่อเพิ่มความรู้ความสามารถ ตลอดจนทักษะด้านต่างๆ รวมถึงการปรับเปลี่ยนทัศนคติที่ดีที่ถูกต้องต่อหน่วยงาน อันจะเป็นแนวทางในสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกันและกัน และต่อการทำงานหรือปฏิบัติงานในหน้าที่ทำให้เกิดศักยภาพประสิทธิผลส่งผลดีให้องค์การ นอกจากจะส่งผลดีแล้วยังก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่องานในหน้าที่ที่ตนเองรับผิดชอบ ต่อสังคม และประเทศชาติสืบไป

กาญจนา นาคสกุล ได้ให้ความหมายไว้ในราชบัณฑิตยสถานว่า กระบวนการ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เป็นลาดับตามระบบของสิ่งที่ดาเนินไปตามธรรมชาติ ปรากฏการณ์ธรรมชาติที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงอย่างเป็นระบบ เช่น กระบวนการสังเคราะห์แสงของพืช กระบวนการเจริญ

---

[36] โสภณ ขำทัพ, *แนวคิดวิธีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีประสิทธิภาพ*, (มมร.วข. ศรีธรรมาโศกราช เอกสารการบรรยายสาขาวิชาพุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา ครั้งที่ 4 ภาคเรียนที่ 2 /2564), หน้า 11.

[37] อัครนันท์ เจริญกิจจารัตน์, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา ๔ ของกองพันทหารช่าง ที่ ๔ จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, อ้างแล้ว.

เติบโตของเด็กตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดาจนคลอดออกมาสู่โลก หมายความว่า วิธีดาเนินการตามแบบแผนและขั้นตอนที่ได้กำหนดไว้แน่นอน เช่น เขาต้องการให้มีการพิจารณาข้อกล่าวหาตามกระบวนการยุติธรรมของศาล กระบวนการจัดการเรียนการสอน คำว่า กระบวนการ เป็นคำที่บัญญัติให้ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า process[38]

กระบวนการทรัพยากรมนุษย์ที่จะต้องมีเป้าหมายที่มุ่งเน้นการสร้างความรู้สึกให้องค์กรให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งความรับผิดชอบต่อบุคลากรภายในองค์กร และผลกระทบจากการบริหารทรัพยากรบุคคลขององค์กร ที่จะไปมีผลต่อสังคมภายนอก ซึ่งต่อมาได้ขยายนิยามความรับผิดชอบออกไปสู่ความรับผิดชอบต่อสังคม สิ่งแวดล้อม และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับกลุ่มต่างกัน และมีนักการศึกษามากมายหลายท่านได้ให้ความหมายของกระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไว้หลายทัศนะ ดังเช่น

อนุกูล บุญรักษา ได้ให้ความสำคัญของกระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นกระบวนการเพิ่มความรู้ทักษะ และพัฒนาฝีมือในการปฏิบัติหน้าที่สมรรถนะของคนในองค์การ หรือในสังคมใดสังคมหนึ่ง ตลอดจนเปลี่ยนแปลงทัศนคติของบุคลากรในทางที่ดีขึ้น การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นกรรมวิธีช่วยป้องกันปัญหา และปรับปรุงคุณภาพงานให้ดีขึ้น เพื่อให้บุคลากรสามารถปฏิบัติหน้าที่ ในตำแหน่งหน้าที่ในปัจจุบันอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด และใช้ความสามารถอย่างเต็มที่ จึงต้องเข้าใจว่าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีผลอย่างไรต่อหน่วยงาน เป็นการเพิ่มความรู้ ความสามารถ และให้มีทัศนคติที่ถูกต้องต่อหน่วยงาน ในหน่วยงานปัจจุบันเล็งเห็นว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ภายในองค์การของตนเองมีความสำคัญและจำเป็น ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อหน่วยงาน ในการป้องกันปัญหาซึ่งจะเกิดในอนาคต และแก้ปัญหาบางประการในการปฏิบัติงานของการปฏิบัติหน้าที่ เท่ากับเพิ่มพูนความรู้ สร้างขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ของบุคลากร เพื่อลดความสิ้นเปลือง และป้องกันอุบัติเหตุในการปฏิบัติหน้าที่ เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน เป็นการสร้างความสามัคคี เปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมต่อการปฏิบัติหน้าที่ เพื่อจะนำไปปฏิบัติและเกิดประสิทธิภาพต่อไป[39]

ณัชพร ภูทองเงิน ได้กล่าวในวิทยานิพนธ์ถึงขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้นสามารถแบ่งออกได้เป็นขั้นตอน คือสำรวจสิ่งที่ต้องการเพื่อที่จะพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในเบื้องต้น เราจำเป็นที่จะต้องประเมินว่า องค์การของเรามีความต้องการพัฒนาในลักษณะใด จะศึกษา ฝึกอบรม หรือต้องการให้มีการปรับปรุงพัฒนา ซึ่งวิธีการดำเนินการในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งนั้น อาจจะมีความ

---

[38] กาญจนา นาคสกุล, “ราชบัณฑิต สำนักศิลปกรรม”, *ราชบัณฑิตยสถาน*, 21 พฤษภาคม 2557, 18 สิงหาคม 2565 แหล่งที่มา: <http://www.royin.go.th/th/knowledge/detail.php?ID=12>.

[39] อนุกูล บุญรักษา, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ 31”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554), หน้า 42.

แตกต่างกันแล้วแต่องค์การ แต่ไม่ว่าจะอยู่ในแบบใดก็ตาม ก็ต้องจัดให้เป็นระบบในการที่จะตัดสินใจได้ว่าจะใช้รูปแบบใดนั้น เราจำเป็นต้องวิเคราะห์งานขององค์การในด้านต่างๆ ดังนี้

1) วิเคราะห์ระบบการจัดการขององค์การจะเป็นตัวบอกให้ทราบว่า ควรดำเนินการพัฒนาไปในรูปแบบใด เพราะการดำเนินงานต่างๆ จะต้องสอดคล้องกับเป้าหมายหลักขององค์การที่ต้องตระหนัก

2) วิเคราะห์งานแต่ละประเภท การวิเคราะห์ลักษณะและรายละเอียดของงานต่างๆ จะทำให้เราได้ข้อมูลเพื่อนามาใช้ในการปรับปรุงเพื่อให้ได้งานที่มีมาตรฐาน

3) วิเคราะห์ในเรื่องของบุคลากร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการคัดเลือกบุคคลที่ควรเข้ารับการฝึกอบรม หรือบุคคลเหล่านั้น ใครจะต้องเข้ารับการฝึกอบรมในเรื่องใดที่จะต้องเหมาะสม

ซึ่งในเรื่องการวิเคราะห์บุคลากรนี้ เราต้องมีมาตรฐานในการวิเคราะห์ บุคลากรที่มีคุณภาพได้มาตรฐานตามที่เรากำหนดไว้ก็ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเข้ารับการฝึกอบรม[40]

ชูชัย สมิทธิไกร กล่าวว่าเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาบุคลากรซึ่งประกอบด้วยการดำเนินงาน 4 ขั้นตอนใหญ่ สรุปได้ดังนี้

1) การสำรวจและการกำหนดความต้องการในการพัฒนาบุคลากร คือสิ่งที่องค์การต้องการได้รับจากการพัฒนาบุคลากร ซึ่งมักจะเกิดขึ้นเมื่อมีปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของบุคลากร

2) การวางแผนพัฒนาบุคลากร เมื่อองค์การทราบถึงความต้องการพัฒนาบุคลากรแล้วขั้นตอนต่อไปเป็นการวางแผนเพื่อพัฒนาบุคลากร ซึ่งจะต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์ วิธีการและระยะเวลาของโครงการพัฒนาแต่ละโครงการไว้อย่างชัดเจน ความต้องการเกี่ยวกับการพัฒนาบุคลากรอาจจะมากเกินกว่าความสามารถที่จะตอบสนองได้ในช่วงเวลาหนึ่งๆ ดังนั้น การวางแผนจะต้องมีการจัดลำดับความสำคัญและความเร่งด่วนของแต่ละโครงการ เพื่อให้สามารถจัดสรรและบริหารทรัพยากรขององค์การอันมีอยู่อย่างจากัดได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด

3) การคัดเลือก ออกแบบ และดำเนินกิจกรรมการพัฒนา ซึ่งขั้นตอนต่อไปนี้คือการพิจารณาว่าโครงการพัฒนาบุคลากรซึ่งจะจัดขึ้นนั้นควรจะมีลักษณะอย่างไร เช่น ในแง่ของหลักสูตร วิธีการ กิจกรรม และรายละเอียดอื่นๆ เป็นต้น ทั้งนี้การพิจารณาจะต้องคำนึงถึงวัตถุประสงค์ของโครงการเป็นหลักสำคัญ เพื่อให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการขององค์การได้เป็นอย่างดีที่สุด

---

[40] ณัชพร ภูทองเงิน, “การบริหารงานบุคคลของผู้บริหารสถานศึกษาตามหลักพรหมวิหาร 4 ในกลุ่มสถานศึกษาเขตพื้นที่ ที่ 1-4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาขอนแก่น เขต 1, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556), หน้า 57.

4) การประเมินผลโครงการพัฒนาบุคลากร ในขั้นตอนสุดท้ายของการพัฒนาบุคลากรการประเมินผลโครงการพัฒนาบุคลากรเพื่อให้ทราบถึงสิ่งบรรลุผล ปัญหา อุปสรรค และสิ่งที่แก้ไขในการดำเนินงานต่อไป[41]

นพ ศรีบุญนาค ได้กล่าวถึงกระบวนการบริหารทรัพยากรมนุษย์ที่มีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผล จะทำให้องค์การมีความสามารถในด้านต่างๆ โดยเฉพาะความสามารถในการแข่งขันขององค์กรสูงขึ้น กิจกรรมต่างๆ ที่สำคัญของกระบวนการบริหารทรัพยากรมนุษย์ ประกอบด้วย

1) การวางแผนกาลังคนขององค์กร

2) การวิเคราะห์งาน

3) การสรรหาและคัดเลือกบุคคลเข้าสู่องค์กร

4) การฝึกอบรมและการพัฒนาบุคคลขององค์กรให้มีความสามารถ ความรู้และประสิทธิภาพ ตลอดระยะเวลาที่ปฏิบัติงานอยู่ในองค์กร

5) การบริหารค่าตอบแทน

6) การประเมินผลการปฏิบัติงาน

7) สุขภาพและความปลอดภัยของบุคคล

8) การดาเนินการสร้างวินัยบุคคล

9) การวิจัยทรัพยากรมนุษย์

10) บุคคลสัมพันธ์และการเจรจาต่อรอง[42]

พนัส หันนาคินทร์ ได้กล่าวถึงกระบวนการในการพัฒนาบุคคลไว้ดังนี้

1) กำหนดขอบเขตและทิศทาง เพื่อจะได้พัฒนาให้ตรงกับความต้องการและจุดมุ่งหมาย โดยพัฒนาบุคคลทุกระดับทุกๆ ฝ่ายในองค์กรให้สอดคล้องและทันกับเหตุการณ์

2) วางแผนพัฒนาบุคคลตามนโยบายขององค์กร โดยกำหนดว่าจัดทำไมจัดอย่างไร จัดที่ไหน มีขอบเขตแค่ไหน มีขั้นตอนอย่างไร ใครรับผิดชอบ งบประมาณเท่าไร ประเมินอย่างไร

3) จัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาบุคคล โดยมุ่งให้เกิดการประสานงานและการมีส่วนร่วม

4) ประเมินผลการพัฒนาบุคคล ซึ่งมีการประเมิน 2 ประการ คือ ประเมินวิธีการดำเนินการ และประเมินผลหลังการดำเนินการ[43]

ณัชพร ภูทองเงิน ได้กล่าวถึงกระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไว้ในวิทยานิพนธ์ว่า กระบวนการเป็นวิธีการเพิ่มความรู้ ทักษะ และพัฒนาฝีมือในการปฏิบัติหน้าที่ สมรรถนะของคนใน

---

[41] ชูชัย สมิทธิไกร, *การฝึกอบรมบุคลากรในองค์กร*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 76.

[42] นพ ศรีบุญนาค, *การจัดการเชิงกลยุทธ์*, (กรุงเทพมหานคร: สูตรไพศาล, 2545), หน้า 47-48.

[43] อ้างแล้วใน, พนัส หันนาคินทร์, *ประสบการณ์ในการบริหารงานบุคคล*, หน้า 135.

สังคมใดสังคมหนึ่ง ตลอดจนเปลี่ยนแปลงทัศนคติของบุคลากรในทางที่ดีขึ้น การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นกรรมวิธีช่วยป้องกันปัญหา และปรับปรุงคุณภาพงานให้ดีขึ้น เพื่อให้บุคลากรสามารถปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งหน้าที่ในปัจจุบันอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด และใช้ความสามารถอย่างเต็มศักยภาพ จึงต้องเข้าใจว่าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีผลอย่างไรต่อหน่วยงาน เป็นการเพิ่มความรู้ความสามารถ และให้มีทัศนคติที่ถูกต้องต่อหน่วยงาน ในหน่วยงานปัจจุบันเล็งเห็นว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ภายในองค์การของตนเองมีความสำคัญและจาเป็น ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อหน่วยงานในการป้องกันปัญหาซึ่งจะเกิดในอนาคต และแก้ปัญหาบางประการในการปฏิบัติงานของการปฏิบัติหน้าที่ เท่ากับเพิ่มพูนความรู้ สร้างขวัญและกำลังใจ ในการปฏิบัติหน้าที่ของบุคลากรเพื่อลดความสิ้นเปลือง ป้องกันอุบัติเหตุในการปฏิบัติหน้าที่ เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน และเป็นการสร้างความสามัคคี เปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมต่อการปฏิบัติหน้าที่ เพื่อจะนำไปปฏิบัติให้มีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลต่อไปในอนาคต[44]

สรุปกระบวนการพัฒนาบุคลากรจะประกอบด้วย การสำรวจ การกำหนดและการกำหนดความต้องการในการพัฒนาบุคลากร การกำหนดวัตถุประสงค์ วิธีการ ระยะเวลาของโครงการ การคัดเลือก ออกแบบงาน การวิเคราะห์เพื่อจัดสรร การอบรม การพัฒนา และการประเมินผลของการฝึกอบรมคือ การประเมินวิธีการดำเนินการ และการประเมินผลหลังการดำเนินการ เพื่อที่จะได้นำผลการดำเนินการไปใช้พัฒนาในครั้งต่อไป

2.1.4 ประโยชน์ของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Development : HRD) คือกรอบและกระบวนการในการพัฒนา ตลอดจนส่งเสริมให้บุคลากรในองค์กรมีความรู้ ความสามารถ และทักษะไปจนถึงมีทักษะในการปฏิบัติงานได้ดียิ่งขึ้น อีกทั้งพนักงานยังเกิดการพัฒนาศักยภาพด้วย โดยการพัฒนาศักยภาพของพนักงานในองค์กรนั้นอาจทำได้หลายวิธี หรือหลายกระบวนการ ตั้งแต่การฝึกอบรม การศึกษาผ่านการเรียนการสอนที่จริงจัง การออกไปดูงานนอกองค์กร หรือการถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างกัน ซึ่งเมื่อพนักงานได้รับการพัฒนาแล้วก็สามารถเป็นประโยชน์ต่อองค์กร ส่งผลให้องค์กรพัฒนา และประสบความสำเร็จตามไปด้วยได้ ฉะนั้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จึงมีประโยชน์ดังนี้

1. ช่วยทำให้เกิดการพัฒนาทักษะ ตลอดจนองค์ความรู้ใหม่ๆ ให้กับพนักงาน ทำให้พนักงานมีความก้าวหน้าในสายงาน

2. ช่วยทำให้องค์กรมีศักยภาพในการแข่งขันทางธุรกิจที่เพิ่มขึ้น

---

[44] ณัชพร ภูทองเงิน, “การบริหารงานบุคคลของผู้บริหารสถานศึกษาตามหลักพรหมวิหาร 4 ในกลุ่มสถานศึกษาเขตพื้นที่ ที่ 1-4 สังกัดสานักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษาขอนแก่น เขต 1 วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 20.

3. ช่วยทำให้เพิ่มมาตรฐานการทำงานให้กับองค์กร

4. ช่วยทำให้พนักงานรักในงานที่ทำมากยิ่งขึ้น เนื่องจากเห็นคุณค่าและประโยชน์รวมถึงพัฒนาการในการทำงาน และสร้างคุณค่าให้กับพนักงานตลอดจนงานที่ทำได้ดียิ่งขึ้นอีกด้วย

5. ช่วยทำให้พนักงานสามารถค้นพบการแก้ปัญหาต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ตลอดจนอาจค้นพบความสามารถในการทำงานของตัวเองได้มากขึ้นอีกด้วย

6. ช่วยสร้างบรรยากาศในการทำงานที่ดี สร้างความมุ่งมั่นในการทำงานเป็นทีม รวมถึงช่วยให้ระบบการทำงานแบบองค์กรมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นด้วย

7. ช่วยสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่ดีได้ เป็นวัฒนธรรมองค์กรแห่งการพัฒนาศักยะภาพ และช่วยสร้างเป้าหมายที่ดีให้กับองค์กรเพื่อผลักดันให้องค์กรมุ่งสู่ความสำเร็จที่ดียิ่งขึ้นเรื่อยๆ

8. ช่วยสร้างความภาคภูมิใจให้กับพนักงานในองค์กร ตลอดจนปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่ของการทำงานให้ดียิ่งขึ้นได้

9. ช่วยให้องค์กรสามารถเก็บข้อมูลที่เป็นประโยชน์เกี่ยวกับพนักงาน ตลอดจนการพัฒนาองค์กรในรูปแบบต่างๆ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนพัฒนาบุคคลากรในอนาคตได้

10. ช่วยสร้างอนาคตให้กับพนักงานในองค์กร รวมถึงองค์กรมีความมั่นคงขึ้นเอง[45]

สรุปได้ว่าในยุคปัจจุบันนี้การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Development : HRD) ถือเป็นภาระกิจที่ก่อเกิดประโยชน์สำคัญของแทบทุกองค์กรไปแล้ว เพราะบุคลากรนั้นคือหัวใจสำคัญที่สุดที่จะทำองค์กรนั้นมีศักยภาพที่ดีขึ้นได้

ดังนั้นความสำคัญและประโยชน์ของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ไม่ว่าจะการบริหารงานองค์การใดๆ ก็ตาม จะพัฒนาไปอย่างมีประสิทธิภาพนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีทรัพยากรบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ มีค่านิยมและเจตคติที่เป็นไปในทิศทางบวกต่อองค์การ ตลอดจนมีขวัญและกำลังใจที่ดีในการทำงานในองค์การนั้นๆ และเป็นส่วนที่สามารถช่วยผู้บริหารให้สามารถกำหนดขอบเขตขององค์การ และจัดสร้างระบบย่อยขึ้นมาให้สอดคล้องกันเป็นระบบใหญ่ได้ โดยให้ระบบย่อยแต่ละระบบมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในทุกส่วน ฉะนั้นในปัจจุบันแทบทุกองค์การจึงเล็งเห็นความสำคัญของบุคลากร และให้ความสำคัญกับบุคลากรมากขึ้น เพราะเชื่อว่าองค์การจะบรรลุจุดมุ่งหมายได้นั้นต้องอาศัยความร่วมมือจากบุคลากรในองค์การของตนเป็นสำคัญ และการที่องค์การจะมีบุคลากรที่มีความรู้ ทักษะความสามารถ มีขวัญและกำลังใจดี ตลอดจนมีเจตคติและพฤติกรรมที่เป็นประโยชน์ต่องานและองค์กรนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับการเสริมสร้าง และปลูกฝังอย่างต่อเนื่อง ซึ่งวิธีการที่นิยมนำมาใช้กันอย่างแพร่หลายในการบริหารงานบุคคลในยุคปัจจุบันนั่นคือ การฝึกอบรมบุคลากร

---

[45]กองพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, *ประโยชน์ของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*, สืบค้น 24 ตุลาคม 2565, จาก <https://th.hrnote.asia/orgdevelopment/190423-human-resource-development/ >

เพื่อการพัฒนาความรู้ ความสามารถ ทักษะความชำนาญในวิชาชีพเฉพาะ ตลอดจนเสริมสร้างวิสัยทัศน์ เจตคติที่ดีต่องานและองค์การ ถือว่าเป็นความสำคัญและประโยชน์ยิ่งของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

2.1.5 ปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

การกำหนดนโยบายและเป้าหมายในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้ตรงกับความต้องการในการพัฒนาองค์กรและบุคลากรให้มีความรู้ ความสามารถในการบริหารการจัดการและการผลิตที่ให้มีผลผลิตเพิ่มตรงตามความต้องการของลูกค้า และมีกำไรรวมถึงความพร้อมในการบริหารการผลิต การสรรหาบุคลากรให้มีคุณสมบัติเพียงพอต่อการพัฒนา และมีปริมาณมากพอ ย่อมจะมีผลต่อการพัฒนาองค์กรและทรัพยากรมนุษย์ให้ตรงกับความต้องการ หากการบริหารการผลิตไม่มีประสิทธิภาพพอ ทรัพยากรบุคคลที่มีอยู่ไม่เหมาะสม และเพียงพอต่อคุณสมบัติในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ย่อมจะเป็นปัญหาต่อทรัพยากรมนุษย์ในองค์กรนั้นๆ ซึ่งปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์พอสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. ปัญหาด้านความสามารถในการปรับตัวกับสภาพแวดล้อม เป็นหน้าที่หลักของผู้บริหารระดับสูงขององค์กร ทั้งนี้เพราะการจัดเตรียมข้อมูลในด้านต่างๆ รวมทั้งข้อมูลสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกองค์กรจะต้องอยู่ในการบริหารจัดการโดยผู้บริหารในระดับฝ่ายงานต่างๆ ขององค์กร เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจในการการกำหนดวิสัยทัศน์ไม่เพียงพอ

2. ปัญหาด้านความสามารถในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ Organizational Goal เป้าหมายขององค์กรเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ที่มีเป้าหมายของการพัฒนามนุษย์ในโครงการให้มีทักษะมีความรู้ความสามารถเพิ่มขึ้น เป้าหมายของพนักงาน (Self-Esteem Needs) เป็นเป้าหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในโครงการพัฒนาที่มุ่งเน้นให้เกิดความชำนาญในทักษะ ความรู้ ความสามารถในตัวบุคลากร แต่ในปัจจุบันยังไม่เพียงพอ

3. ปัญหาด้านการพัฒนาบุคลากรในการร่วมมือกับองค์กร การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จึงต้องประสมประสานคนกับสังคม และการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จำเป็นต้องจัดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ร่วมกับองค์กรภายนอก โดยเฉพาะสถาบันการศึกษา เพื่อพัฒนาคนให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงและต้องมีการจัดการทรัพยากรมนุษย์ภายในองค์กร

4. ปัญหาด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อสร้างการเรียนรู้ บทบาทของทรัพยากรมนุษย์ในการสร้างองค์กรการเรียนรู้ การแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ การค้นคว้าทดลองในวิธีการทำงาน การเรียนรู้จากประสบการณ์การเรียนรู้บุคคลอื่น และการถ่ายโอนความรู้

5. ปัญหาด้านการจัดให้พนักงานเรียนรู้ตลอดชีพ ในยุคโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมอย่างรวดเร็ว ทำให้องค์กรต้องมีการปรับโครงการสร้างองค์กรแบนลง เพื่อให้เกิดการสื่อสารและการสั่งการให้สะดวกรวดเร็ว ซึ่งการจะทำให้องค์กรทั้งองค์กรมีความสามารถในการสื่อสาร

2 ทางอย่างมีประสิทธิภาพนั้น ต้องทำให้บุคลากรและทีมงานของทุกหน่วยงาน และทีมงานข้ามหน้าที่มีความสามารถในการตอบโต้และรับคำสั่งที่รวดเร็ว

6. ปัญหาด้านการจัดการความหลากหลาย ดีลาฮาเย (Delahaye, 2005, p. 67) กล่าวถึงประเด็นความหลากหลายกับโลกาภิวัตน์ ไว้ว่าการบริหารความหลากหลายที่เหมาะสมทำให้ผลิตภาพหรือผลประกอบการขององค์กรสูงขึ้นองค์กรทำให้เป็นที่ยอมรับของกลุ่มสตรีชนกลุ่มน้อยและเป็นหน่วยงานที่คนอยากเข้ามาทำงานการบริหารความหลากหลายที่เหมาะสมจึงเป็นการช่วยให้การสรรหาและคัดเลือกได้คนการมีคนจากหลากหลายพื้นที่เชิงภูมิศาสตร์เข้ามาร่วมงานทำให้องค์กร[46]

บทสรุปปัญหา อุปสรรคและแนวโน้มการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงกลยุทธ์ ซึ่งการกำหนดนโยบายและเป้าหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ขององค์กรให้ตรงกับความต้องการการพัฒนาองค์กรและบุคลากรให้มีความรู้ ความสามารถและทักษะในการบริหารจัดการ และการผลิตที่ให้มีผลผลิตเพิ่มขึ้นตรงตามความต้องการของลูกค้าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้น จะต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องของคุณธรรมและจริยธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน อันส่งผลกระทบต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นอย่างยิ่ง เช่น การทำงานเป็นทีม การปรับโครงสร้างขององค์กร

2.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

ทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารทรัพยากรมนุษย์ในทางทฤษฎีมักมีผู้ให้ความหมายของคำว่า “การบริหาร” ไว้ต่างกัน บางท่านถือว่าการบริหารเป็นขบวนการทางสังคม (Social Process) ที่ผู้บริหารจะต้องดำเนินงานพัฒนาให้สอดคล้องกับความต้องการของสมาชิกในสังคม บางท่านถือว่าการบริหารเป็นขบวนการแก้ปัญหาอย่างหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตามการมองมิติการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ย่อมต้องหมายถึง การบริหาร หรือการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ขององค์การตามที่กำหนดไว้ โดยอาศัยปัจจัยต่างๆ เป็นอุปกรณ์ในการดำเนินงาน ซึ่งมีทฤษฎีเกี่ยวข้องพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

2.2.1 ทฤษฎีความต้องการและความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์

ในอดีตนั้นมีชาวตะวันตกเป็นนักจิตวิทยาที่มีชื่อเสียงมากในทฤษฎีการจูงใจที่ได้รับการกล่าวถึงมาก นั่นคือ ทฤษฎีลำดับความต้องการของมนุษย์ (Hierarchy of Needs) ซึ่งลักษณะเป็น

---

[46] Brian L. Delahaye, *Human resource development: principles and practice*, (Singapore: John Wiley & Sons Australiia, Ltd, 2000), 15.

ทฤษฎีทั่วๆ ไปเกี่ยวกับการจูงใจพฤติกรรมมนุษย์ (General theory human motivation) โดยสมมติฐานเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ดังนี้

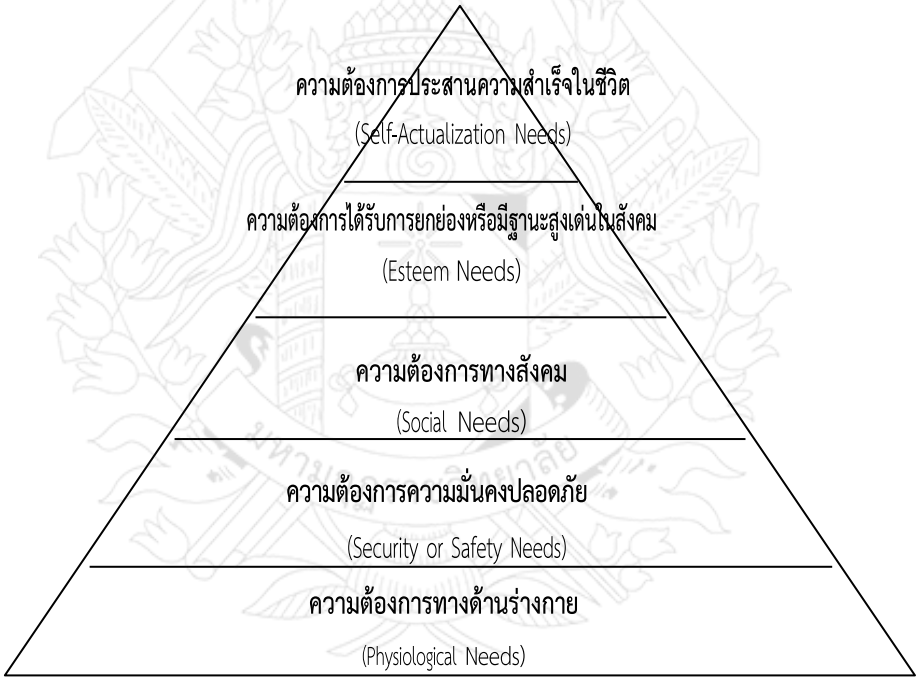
1) มนุษย์มีความต้องการและมีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อความต้องการอันใดได้รับการตอบสนองแล้ว ก็จะเกิดความต้องการอันอื่นเข้ามาแทนที่

2) ความต้องการที่ไม่ได้รับการตอบสนองจะเป็นสิ่งจูงใจของพฤติกรรม ความต้องการที่ได้รับการตอบสนองแล้วไม่เป็นสิ่งจูงใจพฤติกรรมอีกต่อไป

3) ความต้องการของมนุษย์มีลำดับขั้นความจำเป็น หรือความสำคัญ (A Hierarchy of Needs) เมื่อความต้องการในระดับต่ำได้รับการตอบสนองแล้ว ความต้องการ ระดับสูงก็จะถูกกระตุ้นให้มีการตอบสนองทันที (Demand Satifaction)

ทัศนะความคิดของมาสโลว์ เห็นว่า มนุษย์มีความต้องการหลายระดับโดยเรียงจากระดับต่ำไปหาระดับสูง เมื่อใดความต้องการระดับต่ำได้รับการตอบสนองจนเป็นที่พอใจแล้ว มนุษย์จะมีความต้องการในขั้นสูงขึ้นไป เพราะว่ามนุษย์เรามีความต้องการไม่สิ้นสุด มาสโลว์จึงได้จัดลำดับความต้องการของมนุษย์โดยลำดับตั้งแต่ขั้นสูงสุดไว้ 5 ลำดับ[47]

ดังภาพที่ 3 ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการ

ภาพที่ 2.2 ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการ

[47] ที่มา : พระเอกราช กิตฺติธโร,“การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ขององค์การบริหารส่วนตำบลในอำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ,”(วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย), 2556.

จากแผนภาพที่ 3 สามารถอธิบายได้ดังนี้

1. ความต้องการทางด้านร่างกาย (Physiological Needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (Basic Needs) ในการดำรงชีวิตอยู่ ได้แก่ ความต้องการในปัจจัย 4 อาหาร อากาศ น้ำดื่ม ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และความต้องการทางเพศ ฯลฯ ซึ่งหากขาดปัจจัยเหล่านี้มนุษย์ก็ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ความต้องการเหล่านี้จะต้องได้รับการตอบสนองเสียก่อนเป็นลำดับแรก จึงจะมีความต้องการในลำดับต่อไป

2. ความต้องการความมั่นคงปลอดภัย (Safety Needs) เมื่อความต้องการ ทางร่างกายได้รับการตอบสนองแล้วความต้องการความมั่นคงปลอดภัยก็จะเข้ามามีบทบาทใน พฤติกรรมของมนุษย์ ได้แก่ ความมั่นคงชีวิตและทรัพย์สินรวมถึงความมั่นคงการงาน

3. ความต้องการทางสังคม (Social Needs) เป็นความต้องการขั้นที่ 1, 2 ได้รับการตอบสนองแล้ว มนุษย์ก็จะเริ่มมีความต้องการทางสังคมที่จะให้คนอื่นยอมรับตนเข้าเป็นหมู่ เป็นพวก เป็นสมาชิกในกลุ่ม ได้รับการยอมรับความเป็นมิตร และความรักจากเพื่อนร่วมงาน เพื่อหวังให้สังคมตอบสนองความต้องการของตน

4. ความต้องการได้รับการยกย่อง หรือมีฐานะสูงเด่นในสังคม (Esteem Needs)เมื่อสังคมได้ตอบสนองความต้องการของตนแล้ว ก็จะมุ่งหาทางสนองความต้องการใน ระดับสูงขึ้นไปอีกคือ ความต้องการได้รับการยกย่องนับถือจากผู้อื่น และต้องการให้ตนเองมีความสำคัญ ความต้องการนี้ประกอบด้วยความมั่นใจในตนเองในเรื่องความรู้ความสามารถ และให้บุคคลอื่นยอมรับและต้องการให้ตนเองดูเด่นกว่าบุคคลอื่นในสังคมเดียวกัน ต้องการมีเกียรติศักดิ์ศรี ความมีหน้ามีตาในสังคม ต้องการให้ผู้อื่นกล่าวขวัญถึง ต้องการมีชื่อเสียงโด่งดังในสังคม ต้องการรับ การยกย่องสรรเสริญจากสังคม ต้องการมีสถานภาพที่สูงขึ้น จะทำให้เกิดความภาคภูมิใจในตนเอง

5. ความต้องการประสบความสำเร็จในชีวิต (Self Actualization Needs) ความต้องการขั้นที่ 5 นี้เป็นความต้องการขั้นสูงสุดของมนุษย์ คือ ต้องการประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตน ต้องการหรือปรารถนาสูงสุด ซึ่งความต้องการนี้ แต่ละคนมีความต้องการหรือความคาดหวังที่แตกต่างกัน ออกไปตามเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ จึงนับว่าเป็นความต้องการขั้นปลายสุดของศักยภาพบุคคล(Person's Potential) ที่บุคคลนั้นปรารถนาจะเป็นความต้องการจุดสุดยอดของมนุษย์ ความต้องการขั้นสูงสุดนี้เป็น ความต้องการขั้นพิเศษ ที่คนธรรมดาเป็นส่วนมากนึกอยากจะเป็น นึกอยากจะได้ แต่ไม่สามารถเสาะหา ได้ การที่บุคคลใดบรรลุถึงความต้องการในขั้นนี้ได้ จะได้รับการยกย่องเป็นพิเศษจากบุคคลทั่วไป

ลักษณะความต้องการของมนุษย์ทั้ง 5 ประเภทนี้ ไม่จำเป็นต้องรับการตอบสนองอย่างเต็มที่หรืออย่างชัดเจนตามทฤษฎีลำดับความต้องการของมนุษย์ (Hierarchy of Needs) เสมอไป เพราะมาสโลว์เองก็มีความเห็นว่า ลำดับความต้องการของมนุษย์นั้นมีความคาบเกี่ยวกันอยู่ และไม่แยกจากกันโดยเด็ดขาด ดังนั้นคนเราอาจจะมีความต้องการในหลายๆ ระดับใน เวลาเดียวกันเพียงแต่มีความมากน้อยแตกต่างกันไปตามสถานภาพและความรู้สึกนึกคิดของแต่ละคน ได้จำแนกความต้องการของบุคคลไว้ 3 ประเภท คือ

1) ความต้องการสัมฤทธิผล (Needs for Achievement) คือความต้องการความสำเร็จในสิ่งที่ตนมุ่งหวัง โดยบุคคลจะมีแรงจูงใจในการทำงานให้บรรลุความสำเร็จโดยที่เห็นว่างานนั้นไม่ยากลำบากเกินไปกว่าความสามารถที่บุคคลนั้นจะกระทำได้ และมีแรงจูงใจในการแสวงหาความพึงพอใจจากความสำเร็จในงานนั้นด้วย

2) ความต้องการความสัมพันธ์ (Needs for Relation) คือความที่จะ ร่วมมือกันการมีความผูกพันในทางบวกต่อกันของกลุ่มบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป ความอบอุ่นใน มิตรภาพที่มีต่อกันและยังรวมถึงความรู้สึกต่างๆ ที่มีต่อบุคคลอื่นด้วย เช่น ความชอบพอ ความ ปรารถนาที่จะได้รับการยกโทษจากบุคคลอื่นเมื่อกระทำผิด เป็นต้น

3) ความต้องการอำนาจบารมี (Needs For Power) คือความต้องการที่จะมีอิทธิพลเหนือบุคคลอื่น รวมถึงการที่บุคคลแสดงออกซึ่งความรู้สึกต่างๆ ต่อการมีอิทธิพลเหนือสถานการณ์เหล่านั้นด้วย เป็นต้นว่า การแสดงความพอใจเมื่อได้รับชัยชนะ หรือการแสดงความโกรธเมื่อผิดหวัง นอกจากนี้ยังได้แก่ ความต้องการในการใช้อิทธิพลในการปฏิบัติงาน เช่น การให้ข้อคิดเห็น ความเห็นข้อเสนอแนะ การใช้อำนาจบังคับบัญชา การแสวงหาความเชื่อถือ และการใช้อิทธิพลในการลงโทษ เป็นต้น ถ้ามองในลักษณะของการบริหารและมนุษย์สัมพันธ์ของผู้บริหารแล้ว ความต้องการอำนาจบารมี คือ การที่ผู้บังคับบัญชาใช้อิทธิพลต่างๆ ในการควบคุมดูแลปกครองบังคับบัญชานั่นเอง

สรุปว่า แนวทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการ ได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของระดับความต้องการของบุคคลที่มีความสัมพันธ์กัน เมื่อมนุษย์เกิดมามีชีวิตอยู่ต่างต้องการความสำเร็จ ในชีวิตทั้งในด้านการศึกษา การงาน ชีวิตครอบครัว อำนาจบารมี ที่จะเป็นส่วนหนึ่งในการส่งเสริมทำให้ชีวิตประสบความสำเร็จ

2.2.2 ทฤษฎีความคาดหวัง (Expectancy Theory)

แนวคิดทฤษฎีความคาดหวังมีฐานคติว่า คนเรานั้นมีความสามารถในการประมวลผลข้อมูลและตัดสินใจได้อย่างมีเหตุ และผลการกระทำต่างๆ ของคนเรา จึงล้วนแล้วแต่เป็นการกระทำที่มีเป้าหมายซึ่งตัวเขารับรู้หรือคาดหวัง (Perception or Expectation) ว่าจะสามารถตอบสนองความ

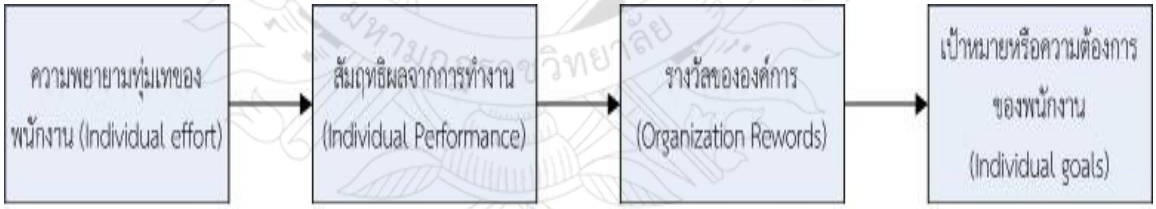
ต้องการของตัวเขาเองได้ ถึงแม้ว่าในความเป็นจริง อาจจะไม่เป็นไปตามที่เขา รับรู้หรือคาดหวังไว้ก็ได้ แต่การรับรู้หรือคาดหวังดังกล่าวเป็นแรงจูงใจให้เกิดพฤติกรรมหรือการกระทำต่างๆ ขึ้น ทฤษฎีความคาดหวังจึงเสนอแนวความคิดว่า การที่คนเราจะกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นขึ้นอยู่กับการคาดหวังหรือการรับรู้ของเขาว่า พฤติกรรมหรือการกระทำนั้นจะก่อเกิดผลลัพธ์ (Outcome) หรือการได้รับรางวัล (Rewords) ตามที่เขารับรู้หรือคาดหวังไว้หรือไม่ และผลลัพธ์ที่เขาหวังนั้นมีความน่าสนใจหรือไม่ สาระสำคัญโดยสรุปของแนวคิดทฤษฎีความคาดหวังจึงประกอบด้วย

1) ความน่าสนใจของผลลัพธ์หรือรางวัลที่พนักงานคาดหวังหรือรับรู้ว่าจะได้รับถ้าสามารถปฏิบัติงานนั้นได้สำเร็จ (Attractiveness)

2) ระดับความเชื่อมโยงระหว่างสัมฤทธิผลจากการปฏิบัติงานกับรางวัลที่พนักงานคาดหวังว่าจะได้รับ (Performance-Reword Linkage or Instrumentality)

3) ความเชื่อมโยงระหว่างการใช้ความพยายามของพนักงานในการทำงาน (Effort) กับการบรรลุสัมฤทธิผลในการทำงาน (Effort Performance Linkage) ซึ่งพนักงานรับรู้หรือคาดหวัง

ดังเช่น ถ้าเขาได้ทุ่มเทความพยายามให้กับการปฏิบัติงานแล้วจะมีโอกาสบรรลุสัมฤทธิผลได้มากน้อยเพียงใด แรงจูงใจที่จะกระตุ้นให้พนักงานทุ่มเทความพยายามในการทำงาน จึงขึ้นอยู่กับว่าพนักงานมีการรับรู้หรือมีความคาดหวังว่า เขาจะสามารถทำให้บรรลุสัมฤทธิผลตามเป้าหมายได้มากน้อยเพียงใด และถ้าหากพนักงานนั้นสามารถทำงานให้บรรลุสัมฤทธิผลตามเป้าหมาย (Individual Performance) แล้วเขามีโอกาสจะได้รับรางวัลจากองค์การ (Organization Rewards) หรือไม่ และรางวัลที่องค์การจัดให้เป็นที่พึงพอใจหรือตอบสนองความต้องการของพนักงาน (Individual Goals) หรือไม่ เราอาจสรุปทฤษฎีความคาดหวังตามภาพที่ 4 ลำดับแบบทฤษฎีความคาดหวัง ดังนี้

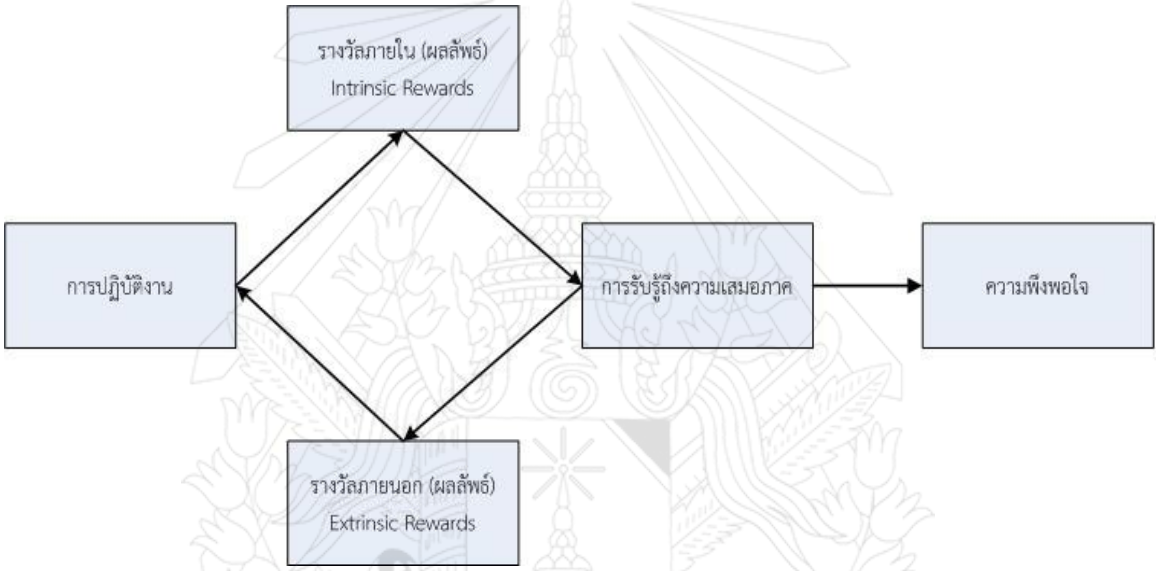
ภาพที่ 2.3 ลำดับแบบทฤษฎีความคาดหวัง

ที่มา : พระเอกราช กิตฺติธโร,“การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ขององค์การบริหารส่วนตำบลในอำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ,”(วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย), 2556.

2.2.3 ทฤษฎีการจูงใจ

พอร์ทเตอร์และลอว์เลอร์ (Porter & Lawler) เห็นว่าผลจากการปฏิบัติงานจะก่อให้เกิดผลลัพธ์หรือรางวัล ซึ่งรางวัลเหล่านี้ประกอบด้วยรางวัลภายนอก (Extrinsic Rewards) ซึ่งได้แก่ รายได้และการเลื่อนตำแหน่ง ส่วนรางวัลภายใน (Intrinsic Rewards) ได้แก่ การยอมรับตัวเองและความรู้สึกถึงความ สำเร็จ ซึ่งแต่ละคนจะประเมินผลถึงความเสมอภาคหรือความ ยุติธรรมของรางวัลกับความพยายามที่จะได้ใช้ไปรวมทั้งระดับของความสำเร็จในการปฏิบัติงาน หาก รู้สึกว่ารางวัลที่ได้รับมีความยุติธรรม บุคคลนั้นก็จะมีความพึงพอใจในงาน

ทฤษฎีการจูงใจของพอร์ท เตอร์และลอว์เลอร์ แสดงให้เห็นได้ดังภาพที่ 5 ดังนี้

ภาพที่ 2.4 ทฤษฎีการจูงใจของ Lyman W. Porter และ Edwarad E. Lawler
ที่มา : พระเอกราช กิตฺติธโร,“การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ขององค์การบริหารส่วนตำบลในอำเภอกันทรลักษ์ จังหวดศรีสะเกษ,”(วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย), 2556.

มูลเหตุในการสร้างความพึงพอใจเพิ่มขึ้นในการทำงาน ที่เรียกว่า The Motivation Hygiene Theory ทฤษฎีนี้ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดแรงจูงใจในการทำงาน 2 ปัจจัย (Two Factors Theory of Motivation) คือ

1. ปัจจัยกระตุ้น (Motivator Factor) เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความพึง พอใจในการทำงาน กระตุ้นให้บุคคลทำงานได้ดีขึ้น ได้แก่

1) ความสำเร็จในงาน (Achievement Factor) เป็ น ปั จ จั ยที่ ก่อให้เกิดความพึงพอใจและความปลาบปลื้มใจในผลสำเร็จของงานเมื่อเราได้ทำงานหรือสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้เป็นผลสำเร็จ ปัจจัยนับว่ามีความสำคัญที่สุด

2) ความยอมรับนับถือ (Recognition) หมายถึง การได้รับการยกย่องชมเชย ยอมรับนับถือ หรือได้รับการแสดงความยินดีจากผู้บังคับบัญชา ผู้ร่วมงาน หรือบุคคลอื่นๆ ทำให้เกิดความภาคภูมิใจ ปัจจัยนี้มักจะเกิดควบคู่กับความสำเร็จในงาน

3) ลักษณะงาน (Work Itself) หมายถึง ลักษณะงานที่ น่าสนใจ และท้าทายความสามารถ งานที่ต้องประดิษฐ์คิดคนหาสิ่งใหม่ๆ เขามาทำให้เกิดความพึงพอใจ

4) ความรับผิดชอบ (Responsibility) หมายถึง การที่ผู้บังคับบัญชา ให้โอกาสแก่ผู้ทำงานได้รับผิดชอบต่อการทำงานของตนอย่างเต็มที่ ไม่จำเป็นต้องตรวจตรา หรือควบคุมมากจนเกินไป

5) ความก้าวหน้า (Advancement) หมายถึง การได้รับการเลื่อนขั้น เงินเดือน หรือเลื่อนตำแหน่งให้สูงขึ้น รวมถึงโอกาสที่จะได้เพิ่มพูนความรู้ ความสามารถในการทำงาน หรือเพิ่มความเจริญกว่าหน้าที่ในการทำงานด้วย

2. ปัจจัยค้ำจุน (Hygiene Factors) เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความไม่พอใจในการทำงานได้ ถ้าหากขาดปัจจัยนี้ แต่ถาหากหน่วยงานสามารถจดสนองความต้องการในปัจจัยนี้ได้ ก็จะทำให้ทรัพยากรมนุษย์ในหน่วยงานปฏิบัติงานได้ดีขึ้นกว่าเดิม ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ประกอบด้วย

1) นโยบายการบริหาร (Policy and Administration) หมายถึง แนวทางในการปฏิบัติ งานและการใช้กระบวนการบริหารเพื่อปฏิบัติงาน

2) วิธีการบังคับบัญชา (Supervision) หมายถึง พฤติกรรมในการบริหารของผู้บริหารตามกระบวนการบริหาร

3) สัมพันธภาพกับเพื่อนร่วมงาน (Relationship with Peers) หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปฏิบัติงานกับเพื่อนร่วมงาน

4) สัมพันธภาพกับผู้บังคับบัญชา (Relationship with Supervisor) หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปฏิบัติงานกับผู้บริหาร

5) สภาพการทำงาน (Work Condition) หมายถึง สิ่งแวดล้อมต่างๆ ในการทำงาน เช่น ทำเลที่ตั้ง อุปกรณ์ สิ่งอำนวยความสะดวกในการทำงานและปริมาณ

จากทฤษฎีของ เฮอร์เบิร์ก พบว่า งานเป็นปัจจัยกระตุ้น (Motivators Factor need) สร้างความพึงพอใจและเพิ่มผลผลิตมากยิ่งขึ้น ส่วนสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยค้ำจุน (Hygiene Factor Need)

เป็นตัวก่อให้เกิดความไม่พอใจ ดังนั้นผู้บริหารจะต้องบำรุงรักษาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพด้วย ปัจจัยนี้อยู่ในระดับที่เหมาะสม การกระตุ้นด้วยปัจจัยก็จะทำให้ง่ายต่อการควบคุมคุณภาพคน และนำไปสู่ความสำเร็จในการประกอบธุรกิจบริษัทได้เป็นอย่างดี

2.2.4 พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550

โดยการศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แล้วนำมาวิเคราะห์ร่วมกันตามภาวะที่สมบูรณ์ของมนุษย์ในพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 เพราะพัฒนาการที่สมวัยจะช่วยส่งเสริมให้มนุษย์เติบโตอย่างมีคุณภาพ สามารถทำหน้าที่ต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และต่อยอดความรู้ได้ด้วยตัวเองในการทำสิ่งที่ยากและซับซ้อนยิ่งขึ้นได้ ตลอดจนยังมีความสามารถในการปรับตัว และเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ได้เสมอ ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการพัฒนาไว้ 4 ด้าน คือ

1) การพัฒนาทางร่างกาย (Physical development) เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างร่างกายในแต่ละวัยของบุคคลทั้งการเพิ่มขนาดของส่วนสูง น้ำหนัก กระดูก กล้ามเนื้อ การขยายของสัดส่วนสรีระ ตลอดจนประสิทธิภาพในการทำงานของอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย

2) การพัฒนาทางอารมณ์ (Emotional development) เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสภาพการเกิดอารมณ์ ความรู้สึกต่างๆ การแสดงออกทางอารมณ์ และการควบคุมอารมณ์ในแต่ละวัยของบุคคล

3) การพัฒนาทางสังคม (Social development) เป็นความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสังคม สถานการณ์และสิ่งแวดล้อม การสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่น รวมทั้งการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมทางสังคม ที่บุคคลในแต่ละวัยไปพบปะสัมพันธ์ด้วย

4) การพัฒนาทางสติปัญญา (Mental development) เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านกระบวนการคิด เชาวน์ปัญญา การตัดสินใจ การแก้ปัญหา ความมีเหตุผล การมีไหวพริบ การจินตนาการ การคิดสร้างสรรค์ ความจำ การรับรู้ และการเรียนรู้ของบุคคลในแต่ละวัย เป็นต้น (เข้าใจในสิ่งที่เป็นรูปธรรม นามธรรม)

ซึ่งอธิบายถึงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ได้ว่า

ในการส่งเสริมพัฒนาการทางด้านร่างกายนั้น ครอบครัว มีบทบาทสำคัญมากที่สุด พ่อแม่ควรให้ความเอาใจใส่ และให้เวลาในการดูแลรายละเอียดในเรื่องต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาหารการกิน ที่ควรเลือกแต่สิ่งที่มีประโยชน์ เพื่อช่วยให้ร่างกายเจริญเติบโตได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งการจัดหากิจกรรมที่มีประโยชน์มาทำร่วมกับลูก เช่น การออกกำลังกาย การทำสวน ปลูกต้นไม้ ก็เป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยส่งเสริมให้ลูกมีสุขภาพร่างกายแข็งแรง มีพัฒนาการที่ดีสมวัย และมีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จในการเรียนรู้ได้ดีกว่า เด็กที่พัฒนาการด้านร่างกายไม่สมบูรณ์อาจส่งผลให้เด็กเรียนรู้ได้ช้า และอาจเกิดอุปสรรคในการทำกิจกรรมการเรียนรู้ต่าง ๆ ร่วมกับผู้อื่นได้

ในการส่งเสริมพัฒนาการทางด้านอารมณ์นั้น สิ่งสำคัญก็คือ พ่อแม่และบุคคลที่ใกล้ชิดต้องทำความเข้าใจว่า ในวัยเด็กนั้นความมั่นคงทางอารมณ์ยังค่อนข้างน้อย ดังนั้นจึงเห็นว่าพฤติกรรมของลูกจะมีทั้งอารมณ์ดี สลับกับอารมณ์ไม่ดีอยู่เกือบจะตลอดเวลา ในการฝึกอบรมลูกนั้น พ่อแม่จึงต้องสอนด้วยความเข้าใจและเป็นแบบอย่างที่ดี นอกจากนั้นควรมีการสร้างความเข้าใจและสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ให้ลูกมีความเข้าใจถึงการแสดงอารมณ์ต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม เช่น การพาลูกออกไปเล่นร่วมกับเพื่อนในวัยเดียวกัน หรือการอ่านหนังสือนิทานที่เกี่ยวกับการจัดการอารมณ์ในสถานการณ์ต่างๆ ซึ่งจะช่วยให้ลูกเกิดการเรียนรู้ และสามารถนำไปปรับใช้ได้ในชีวิตประจำวัน

ในการส่งเสริมพัฒนาการด้านสังคมนั้น เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่พ่อแม่ต้องเตรียมความพร้อมให้กับลูก เพราะเมื่อลูกเข้าสู่วัยเรียน การปรับตัวให้เข้ากับสังคม และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ ถือเป็นสิ่งสำคัญ ลูกจำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะปฏิบัติตามกฎกติกา รู้จักแบ่งปัน และรู้จักอดทนรอคอยให้ได้ สิ่งที่พ่อแม่จะช่วยเตรียมความพร้อมให้ลูกได้ก็คือ การส่งเสริมให้ลูกเล่นหรือทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับผู้อื่น และการพาลูกออกไปเจอสังคมใหม่ๆ อยู่เสมอ จะช่วยให้ลูกเรียนรู้ที่จะลดการยึดตัวเองเป็นศูนย์กลางไปสู่การปฏิบัติที่ยอมรับคนอื่นมากขึ้น และเมื่อลูกมีความพร้อม ลูกจะสามารถก้าวออกมาจาก “ครอบครัว “ เพื่อเผชิญกับ "สังคม" ใหม่ ๆ รอบตัวได้เป็นอย่างดี

ส่วนในการส่งเสริมพัฒนาการด้านสติปัญญานั้น พ่อแม่จะต้องสร้างทักษะกระบวนการคิดที่ดีให้กับลูกเพื่อเป็นพื้นฐานทางการเรียนรู้เสียก่อน เพราะในช่วงวัยเด็ก ถือเป็นช่วงเวลาแห่งการเรียนรู้ ลูกจะชอบตั้งถาม มีความคิดเป็นของตนเอง มีความจำที่ดี ชอบอ่านหนังสือ ชอบการเป็นผู้นำ และชอบแสดงความคิดเห็น มีจินตนาการที่เป็นอิสระ พ่อแม่จึงควรส่งเสริมพัฒนาการทางสติปัญญาให้ลูกโดยการจัดกิจกรรมที่ช่วยส่งเสริมให้กระบวนการเรียนรู้ของลูกมีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น การฝึกใช้ประสาทสัมผัสทั้ง 5 (มอง ฟัง สัมผัส ชิมรส และดมกลิ่น) ด้วยการจัดกิจกรรมการเล่นที่เหมาะสม เล่านิทานให้ลูกฟัง เพื่อส่งเสริมทักษะทางด้านการฟังและการใช้ภาษา พาลูกออกท่องเที่ยวหรือสำรวจบริเวณบ้านเมื่อมีเวลาว่าง ก็จะช่วยส่งเสริมทักษะการสังเกต เปรียบเทียบสิ่งต่างๆ ที่สำคัญยังทำให้ลูกมีทักษะความรู้รอบตัวเพิ่มขึ้นด้วย

2.3 การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

2.3.1 แนวคิดพื้นฐานในการพัฒนามนุษย์ของพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนามีหลักการให้การศึกษามนุษย์ด้วยการฝึกฝนพัฒนาให้รู้จักรับรู้ และรู้จักปฏิบัติต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องในชีวิตอย่างถูกต้อง ซึ่งจะทำให้ไม่มีปัญหาเกิดขึ้นได้ เรียกว่าทำให้ไร้ทุกข์ การศึกษาหรือการพัฒนาคนนี้ ก็ดำเนินไปตามหลักของกรรมนั่นเอง เพราะหลักกรรมถือว่าสิ่งที่เป็นผลจะเกิดขึ้นจากเหตุ คือเป็นกฎแห่งเหตุและผล แต่เป็นกฎเหตุผลในส่วนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์ ตามหลักกรรมนั้น การกระทำเป็นเหตุ สิ่งที่ต้องการเป็นผล ฉะนั้นผลสำเร็จที่

ต้องการจึงเกิดมาจากการกระทำ ในการกระทำนั้นความพากเพียรพยายามเป็นแรงขับเคลื่อน การที่มนุษย์จะสามารถทำการต่างๆ อันเป็นเหตุปัจจัยนำไปสู่ผลที่ต้องการได้นั้น มนุษย์จะต้องมีความเพียรพยายามในการกระทำ ผู้ที่เข้าใจหลักกรรมจะหวังผลสำเร็จจากการกระทำด้วยความเพียรพยายามตามเหตุตามผล

หลักกรรมเป็นกระบวนการของเหตุปัจจัย ซึ่งในการศึกษาหรือการพัฒนามนุษย์นั้นเราจะนำองค์ประกอบที่ดีซึ่งเป็นกุศลเข้ามา โดยเริ่มแต่เอาปัญญาเข้ามา เอาฉันทะและกุศลอื่นๆ เข้ามา ทำให้กระบวนการของกรรมเป็นกระบวนการของกรรมที่ดีที่เป็นกุศล เมื่อบุคคลมีพฤติกรรมที่เป็นกุศลและประกอบด้วยกุศลมีปัญญาและฉันทะ เป็นต้น ก็จะนำไปสู่การแก้ปัญหาหรือไร้ทุกข์ เป็นการเปลี่ยนจากกระบวนการแห่งอกุศลกรรมที่มีอวิชชาและตัณหาเป็นมูลเหตุนำไปสู่ปัญหาหรือความทุกข์

พระพุทธศาสนาปฏิเสธความเห็นผิดว่าทุกอย่างเป็นไปเพราะกรรมเก่า แต่ไม่ปฏิเสธเรื่องของกรรมเก่าในความหมายที่ถูกต้องว่า กรรมเก่าเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการของกรรม คือเป็นเหตุปัจจัยส่วนที่ผ่านมาในอดีต ซึ่งส่งผลเกี่ยวข้องกับกระบวนการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบัน อันเป็นผลมาจากการสะสมกรรม ชีวิตของเราจะเป็นอย่างไรก็เกิดจากการสะสมกรรมของเรานั่นเอง ฉะนั้นเราจะทำอะไรก็ตาม การสะสมกรรมของเราก็จะส่งผลสืบทอดมาแม้กระทั่งเป็นตัวอิทธิพลชักนำให้คิดนึกในแนวไหน ให้มีบุคลิกภาพเป็นอย่างไร ให้เรามีความสามารถในขอบเขตใด ทำอะไรได้แค่ไหน แต่ในกระบวนการของกรรมนั้น กรรมส่วนที่เราต้องเกี่ยวข้องสำคัญมากที่สุด และควรเอาใจใส่มากที่สุด ก็คือ *กรรมปัจจุบัน* ที่ว่าเราจะทำอะไรอย่างไรในบัดนี้และต่อจากนี้ ซึ่งเป็นเรื่องของเราที่ว่าจะเลือกตัดสินใจ หรือตั้งใจอย่างไร บุคคลใดมีปัญญา ฉลาดในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย รู้อดีตได้ดีด้วย มองเห็นปัจจุบันชัดเจนด้วย เล็งอนาคตได้เก่งด้วย ก็จะยิ่งทำกรรมปัจจุบันได้ผลดี ซึ่งจะส่งผลเป็นประโยชน์ต่อไปข้างหน้าได้มากที่สุด

จากที่กล่าวมานี้จะทำให้มองเห็นภาพทั่วๆ ไปของพฤติกรรม ซึ่งทั้งหมดนั้นก็อยู่ในเรื่องของกรรมนั่นเอง ส่วนเรื่องของจริต ๖ กับบุคคล 4 นั้นเป็นเรื่องของความแตกต่างระหว่างบุคคลซึ่งก็เกิดจากการสั่งสมกรรมในรูปแบบต่างๆ จริต ๖ เป็นผลจากการสั่งสมคุณสมบัติเฉพาะด้านนั้นๆ ของตนจนกลายเป็นแบบแผนนิสัยของจิตใจและพฤติกรรมแต่ละแบบๆ คือสั่งสมให้เกิดความเคยชินของจิตใจที่จะคิดอย่างนั้นๆ และแสดงออกเป็นพฤติกรรมอย่างนั้นๆ ส่วนบุคคล 4 ประเภท เป็นความแตกต่างที่เกิดจากการสั่งสมกรรมประเภทที่เกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพของคน เช่น มีการศึกษาพัฒนาตัวไว้ดี ใช้ปัญญาพินิจพิจารณาอยู่เสมอๆ มีการสั่งสมสติปัญญาไว้มาก ก็ทำให้เกิดเป็นบุคคลประเภทที่ 1 คือ อุคฆฏิตัญญู เป็นบุคคลที่รู้จักใช้โยนิโสมนสิการ ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจในสิ่งต่างๆ ได้ง่ายและฉับไวนั่นเอง

2.3.2 ความหมายการพัฒนาพัฒนามนุษย์ของพระพุทธศาสนา

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ล้มเหลวหรือผิดพลาดนั้น มีสาเหตุมาจากการพัฒนาที่ผิดพลาดตั้งแต่ในอดีต กล่าวคือ เป็นการพัฒนาที่มุ่งถึงผลเลิศของการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อความสุขสบายของมวลมนุษย์เพียงอย่างเดียว โดยไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้นกับธรรมชาติ ซึ่งหากเราจะพิจารณาตามประเด็นจุดกำเนิดแห่งปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาที่ผ่านมาในเชิงศาสนา ท่านวิเคราะห์ว่าเกิดจากการที่บุคคลขาดจริยธรรมในการพัฒนา เพราะมีเหตุมาจากกิเลส 3 อย่างคือ ตัณหา หรือความอยากได้มานะหรือความต้องการอำนาจ และทิฏฐิ หรือความยึดมั่น ความคลั่งไคล้ แนวคิด ลัทธิ ศาสนา และอุดมการณ์ต่างๆ

หลักการของการพัฒนาที่ยั่งยืน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่าการแก้ปัญหาการพัฒนา หมายถึง การแก้ปัญหาของอารยธรรมทั้งหมด ต้องสืบค้นเหตุปัจจัยของปัญหาลงไปถึงรากฐานทางความคิดหรือทิฏฐิที่เป็นฐานก่อกำเนิด และกำกับกระแสอารยธรรมนั้น เพื่อให้เห็นลู่ทางของการแก้ปัญหา แล้วโยงไปสู่ขั้นการพิจารณาในการแก้ปัญหา ซึ่งทัศนะที่มีต่อเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ กับธรรมชาตินั้น อารยธรรมตะวันตกเดิมมองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ และมีอำนาจครอบครองเหนือธรรมชาติจึงเป็นตัวการก่อปัญหาแก่มนุษย์ชาติ เมื่อจะแก้ปัญหาให้การพัฒนาเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนก็ต้องเปลี่ยนรากฐานทางความคิดใหม่ เพราะปัญหาการพัฒนา มิใช่เฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ปรากฏทางด้านความคิด ชีวิต ทั้งทางกาย ใจ และสังคม ด้วยรากฐานทางความคิด และปัจจัยต่างๆ ทางภูมิธรรมภูมิปัญญา ที่อยู่เบื้องหลังความเป็นมาของอารยธรรมปัจจุบันจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการที่จะเข้าใจและการปรับปรุงแก้ไขพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขแก่สังคมมนุษย์อย่างแท้จริง ในส่วนของแนวความคิดพื้นฐานทางพระพุทธศาสนานั้นท่านได้กล่าวไว้ 4 ประการดังต่อไปนี้

1.พระพุทธศาสนามองว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นธรรมชาติที่มีอยู่และเป็นไปตามธรรมดาในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์แห่งปัจจัยนั้น

2.ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ย่อมเป็นไปตามระดับความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยและทำให้เกิดผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นด้วย

3. มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึกเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ซึ่งเป็นความคิดรากฐานที่สำคัญที่สุด การเกิดระบบจริยธรรมในพระพุทธศาสนาก็เพราะหลักการนี้ จริยธรรมจึงมีความหมายเท่ากับการศึกษา เมื่อมนุษย์พัฒนาแล้วก็สามารถเข้าถึงอิสรภาพและความสุขได้จริง

4. ศักยภาพของการพัฒนา คือการทำให้คนสามารถทำให้ความขัดแย้งมีความหมายเป็นความประสานเสริมกลมกลืนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมบูรณ์และดุลยภาพ ซึ่งความสามารถของมนุษย์ที่พัฒนาแล้วจะประยุกต์เข้ากับการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งหมดได้[48]

เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนมีองค์ประกอบของการพัฒนาที่ยั่งยืนอยู่สามระบบ ได้แก่

1.ระบบการพัฒนาเศรษฐกิจ (Economy Development) ซึ่งท่านใช้คำว่า พัฒนา โดยมีการนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อสนองความมุ่งหมายในทางเศรษฐกิจ ด้วยการดำเนินการเชื่อมโยงกับการพัฒนามนุษย์ (Human Development)

2.ระบบการพัฒนาคน ซึ่งท่านใช้คำว่า ภาวนา โดยการพัฒนาคนให้ครบทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา การนำเอาปัญญา (Wisdom) กับศีล (ethics) มาประสานกันโดยมีจิตใจ (mental qualities) เป็นตัวเชื่อม ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างจริยธรรม (Ethics) แต่นั่นมิใช่จริยธรรมตามความหมายของตะวันตก และทั้งหมดนี้เรียกว่า เป็นแดนของภาวนา

3.ระบบการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีปัญหาที่เกิดจากปัจจัยสำคัญ อันได้แก่ เรื่องประชากร ความร่อยหรอของทรัพยากร และเรื่องมลภาวะส่วนยุทธศาสตร์ที่ใช้ในการพัฒนาที่ยั่งยืนเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาไว้ 2 ประการ ดังนี้

ก. วิธีแก้ปัญหาเบื้องต้น ซึ่งเป็นการพัฒนาแบบแยกส่วน 3 ประเด็น ได้แก่

1. เรื่องท่าทีต่อธรรมชาติซึ่งมนุษย์จำเป็นต้องปรับท่าทีต่อธรรมชาติให้ถูกต้องเป็นไปในทางที่ดีเพื่อพลิกผันพฤติกรรมให้เปลี่ยนไป โดยพระพุทธศาสนามองธรรมชาติ 3 ลักษณะ ได้แก่

1.1 มองเห็นธรรมชาติเป็นสิ่งที่รื่นรมย์ มีความสุขกับธรรมชาติ

1.2 มองสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติเป็นเพื่อนร่วมกฎธรรมชาติเดียวกันกับตนจะต้องมีเมตตาไมตรีต่อกัน

1.3 มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่าเกื้อกูลต่อการพัฒนาตนของมนุษย์

2. พฤติกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องโยงกับท่าทีต่อธรรมชาติของมนุษย์ นั่นคือพระพุทธศาสนายึดหลักความรู้จักประมาณ หรือความรู้จักพอดีที่เรียกว่า มัตตัญญุตา ทำให้ลดการเบียดเบียนกันในสังคม และเอื้อประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมไปในตัว

3. การสร้างสรรค์ทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีของมนุษย์ ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มีผลเสียหายบางอย่างเกิดขึ้น เป็นผลกระทบข้างเคียงบ้าง เป็นอิทธิพลในทางทำลายบ้าง ตลอดจนอาจเป็นผลเสียหายที่ร้ายแรงมาก ทั้งหมดนี้ต้องใช้หลักความไม่ประมาท หรือการสร้างสรรค์อย่างรอบครอบ มีสายตากว้างไกล โดยการศึกษาแสวงหาปัญญาให้รู้ทั่วทันการ

---

[48]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2542), หน้า 156 - 264.

ข. แก้ปัญหาในระบบใหญ่นั้น ท่านกล่าวถึงระบบที่เป็นแกนกลางของการแก้ปัญหาว่า คือ ระบบการพัฒนาคนด้วยการพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตทั้ง 3 ด้านที่สัมพันธ์อิงอาศัย และส่งผลต่อกัน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยพฤติกรรมเหล่านั้น ได้แก่

1. พฤติกรรมเคยชินระดับบุคคล - วาสนา ซึ่งถือว่าเป็นพฤติกรรมที่สำคัญที่สุดและควรเอาใจใส่มากที่สุด คำว่า “วาสนา” ในทางพระพุทธศาสนานั้น คือ พฤติกรรมที่สั่งสมมาเคยชิน จนกระทั่งกลายเป็นลักษณะของบุคคลผู้นั้นที่ต่างจากบุคคลอื่น การที่มนุษย์จะดำเนินชีวิตอย่างไร และจะเป็นอย่างไร ส่วนใหญ่จะขึ้นต่อพฤติกรรมเคยชิน การศึกษาจึงต้องให้ความสำคัญต่อพฤติกรรมเคยชินเป็นเบื้องแรก ซึ่งวิธีการที่สำคัญมากในการสร้างพฤติกรรมเคยชิน คือ วินัยที่ต้องเริ่มฝึกตั้งแต่เด็ก เริ่มตั้งกฎเกณฑ์กติกาในครอบครัวและในโรงเรียน เป็นต้นไป

2. พฤติกรรมเคยชินระดับสังคม - วัฒนธรรม พฤติกรรมนี้เกี่ยวโยงมาจากพฤติกรรมเคยชินระดับบุคคล ซึ่งเมื่อกลายเป็นคุณสมบัติของคนส่วนใหญ่ก็จะกลายเป็นวัฒนธรรม หรือเป็นวิถีชีวิตของชุมชนหรือสังคมนั้น และวัฒนธรรมจัดเป็นวินัยอย่างหนึ่ง เพราะเป็นแบบแผนของสังคม และเป็นเครื่องฝึกพฤติกรรมของคน การมีจริยธรรมมักมีพื้นฐานอยู่ในวัฒนธรรม จึงควรตั้งเป้าหมายให้เกิดพฤติกรรมที่เกื้อหนุนการพัฒนาที่ยั่งยืน และเกื้อกูลต่อธรรมชาติแวดล้อมเข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตของคนทั่วไป กลายเป็นวัฒนธรรมของสังคม หรือของมนุษย์ชาติทั้งหมด

3. แนวทางแก้ปัญหาด้วยความเห็นแก่ตัว ทำได้โดยการขยายความเห็นแก่ตัวชนิดแคบเฉพาะตัวคนเดียวออกไปให้กลมกลืนกับความเห็นแก่ผู้อื่น ทำให้การเห็นแก่ผู้อื่นนั้นเป็นการสนองความเห็นแก่ตัวของเรา ทำให้ความสุขของตนเป็นสิ่งที่เนื่องด้วยความสุขของคนอื่น หรือความสุขของคนอื่นเป็นเงื่อนไขจะทำให้ตนเองมีความสุข

กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนแยกออกเป็น 2 ตอน ดังนี้

1. ระบบการพัฒนาคน คือ การพัฒนาคนเต็มทั้งระบบ ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ต้องพัฒนาพร้อมกันทั้ง 3 ด้าน ให้มีความสัมพันธ์อิงอาศัยกัน เป็นปัจจัยส่งผลต่อกัน และต้องมีพัฒนาไปด้วยกันแบบระบบไตรสิกขา ซึ่งแต่ละด้านอธิบายเป็นตัวอย่างได้ ดังนี้

1.1 พฤติกรรม พึงพัฒนาพฤติกรรมที่ไม่เบียดเบียน แต่เป็นพฤติกรรมที่สร้างสรรค์เกื้อกูล ซึ่งการพัฒนาคนในขั้นต้นนี้มุ่งสร้างดุลยภาพ โดยฝึกเป็นคนให้ มีการให้คู่ไปด้วยกับการได้และการรับ

1.2 จิตใจ ซึ่งเจตจำนงที่เป็นตัวชี้นำกำหนดพฤติกรรม สภาพจิตที่พอใจมีความสุขทำให้พฤติกรรมมีความมั่นคง ปัญญาที่จะทำงานได้ผล และพัฒนาไปได้ต้องอาศัยสภาพจิตใจที่เหมาะด้วย

1.3 ปัญญา เป็นตัวแก้ปัญหา เป็นตัวจัดปรับทุกอย่าง ทั้งพฤติกรรมและจิตใจ ให้ลงตัวพอดี และเป็นตัวนำสู่จุดหมายแห่งความมีอิสรภาพและสันติสุข ต้องพัฒนาควบคู่ประสานกันไป และอิงอาศัยการพัฒนาทั้งพฤติกรรมและจิตใจ

2. ระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน จะเกิดขึ้นเมื่อระบบความสัมพันธ์ขององค์รวมใหญ่ อันประกอบด้วยมนุษย์ สังคม ธรรมชาติ และเทคโนโลยี ดำเนินไปด้วยดี โดยที่ทุกส่วนเป็นปัจจัย ส่งผลในทางเกื้อกูลแก่กัน ทำให้ดำรงอยู่ด้วยดีด้วยกัน

แนวความคิดพื้นฐานขององค์ประกอบแต่ละองค์ประกอบอธิบายได้ ดังนี้

2.1 มนุษย์เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญมาก มนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจจัยตัวกระทำมีความสำคัญที่สุด ในฐานะเป็นมนุษย์ ควรมุ่งให้การศึกษา และจัดสรรปัจจัยเกื้อหนุนอื่นๆ เพื่อช่วยให้มนุษย์เจริญงอกงามถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และมีชีวิตที่ดีงามสมบูรณ์ ซึ่งจะเป็นปัจจัยตัวกระทำที่ดีที่สุด ที่จะช่วยให้ระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่บรรลุจุดหมายแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืนได้และในฐานะทรัพยากรมนุษย์ คือการเป็นทุนหรือปัจจัยในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม พึงพัฒนาให้เป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพ มีสุขภาพดี ขยัน อดทน รับผิดชอบ มีฝีมือ มีความรู้ความสามารถ ฯลฯ พร้อมที่จะเป็นกำลังในระบบการพัฒนาต่อไป

2.2 สังคม รวมถึงระบบต่างๆ ทางสังคม ซึ่งเป็นเครื่องมือและเป็นสื่อที่จะช่วยให้กระบวนการแห่งเหตุ ปัจจัยในกฎธรรมชาติทำงาน หรือดำเนินไปในทางที่จะอำนวยผลดีแก่มนุษย์ ซึ่งได้แก่ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบการบริหาร ตลอดจนกิจกรรมต่างๆ โดยระบบเหล่านี้ทั้งหมดจะต้องประสานกลมเกลียว สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันบนฐานแห่งความรู้ในความเป็นจริงแห่งกฎธรรมดาอันเดียวกัน

2.3 ธรรมชาติ เป็นเรื่องที่มนุษย์จะต้องทำความเข้าใจก่อนว่าตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และต้องมีชีวิตที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติเท่านั้น ความสามารถที่แท้จริงของมนุษย์คือ การทำให้โลกซึ่งเคยเบียดเบียนกันมาก ให้เบียดเบียนกันน้อยลง ทำให้โลกที่มนุษย์และสรรพชีพที่เคยพออยู่กันได้ สามารถอยู่กันได้ดียิ่งขึ้นอย่างเกื้อกูลกันมากขึ้น

2.4 เทคโนโลยี ซึ่งเป็นส่วนประดิษฐ์สร้างสรรค์ของมนุษย์ เป็นสิ่งแวดล้อมใหม่ หรือสิ่งแวดล้อมเทียม มนุษย์จึงต้องไม่ประมาท และให้ความเจริญของเทคโนโลยีเคียงคู่ไปกับการพัฒนาตนเอง มิใช่เทคโนโลยีเจริญ แต่มนุษย์เสื่อมลงและมนุษย์เป็นทาสของเทคโนโลยี แทนที่จะเป็นเจ้านายใช้เทคโนโลยี

กล่าวสรุปได้ว่า กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนประกอบด้วยระบบการพัฒนาคน ด้วยการศึกษาแบบไตรสิกขา ซึ่งการศึกษาที่ถูกต้องจะทำให้คนพัฒนาขึ้น จนมีความไม่ประมาทได้ด้วยสติปัญญา ไม่ต้องหมุนไปตามแรงชักจูงของกิเลส คือ มีความไม่ประมาทอย่างแท้จริงด้วยสติปัญญา ซึ่งเครื่องวัดผล

การศึกษาที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ วัดที่มนุษย์ ดูว่าการศึกษานั้นสามารถพัฒนาคนให้พ้นจากวงจรร้ายแห่งความเจริญและความเสื่อมแบบปุถุชนได้หรือไม่ ประการที่สอง ระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน จะต้องประกอบด้วยการพัฒนาคนเต็มทั้งระบบ และคนที่ได้รับการพัฒนาในฐานะที่เป็นปัจจัยตัวกระทำก็นำเอาการพัฒนาคนและคนที่พัฒนานั้นมาเป็นแกนกลางของระบบการพัฒนาทำให้เป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามทรรศนะพระพุทธศาสนาที่ยั่งยืนได้

2.3.3 การพัฒนามนุษย์ตามทรรศนะของพระพุทธศาสนา

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนา เป็นความพยายามในการผสมผสานเอาหลักธรรมของพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับวิชาสมัยใหม่ ก่อให้เกิดการบูรณาการหรือ การผสมผสานด้วยการพยายามในการที่จะใช้หลักไตรสิกขาหรือศีลสมาธิและปัญญา อันเป็นคำสอนของพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ จนหล่อหลอมให้เกิดเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยพุทธบูรณาการ อันเนื่องมาจากพุทธธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่มีความเป็นนามธรรมสูงกว่าความรู้สมัยใหม่ๆ ครอบคลุมวิชาวิทยาศาสตร์ทั้งธรรมชาติและสังคม[49]พระพุทธศาสนาให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางในการพัฒนา กล่าวคือ มนุษย์ต้องเป็นผู้กระทำด้วย การฝึกฝนอบรมให้เกิดคุณสมบัติภายในตน ซึ่งได้แก่คุณสมบัติทางกาย ทางศีล ทางจิต และทางปัญญา ที่ส่งผลไปสู่ภายนอกตน เป็นความสัมพันธ์กับมนุษย์และวัตถุ ซึ่งแสดงออกผ่านพฤติกรรมทางกายและ วาจา ดังนั้นมนุษย์จึงเป็นผู้กระทำหรือผู้สร้างให้เกิดมีคุณสมบัติดังกล่าวนี้ให้เกิดการพัฒนาในแง่ความ เป็นมนุษย์ และมนุษย์ก็ยังเป็นผู้ที่ถ่ายถอดคุณสมบัติที่ตนทำให้มีขึ้นไปสู่ภายนอก ซึ่งเป็นการพัฒนาใน แง่ของทรัพยากรมนุษย์ด้วยเหตุนี้เมื่อพระพุทธศาสนาเน้นความสำคัญของมนุษย์ด้วยการพัฒนา

ดังนั้น หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อมนุษย์ในแง่บทบาทที่ควรพิจารณาต่อไปคือ หลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนามนุษย์ จำเป็นจะต้องฝึกฝนตนเองตามหลักพระพุทธศาสนาเพื่อให้การดำรงอยู่ด้วยความไม่ประมาท ไม่เมาในชีวิต เมาในความมั่งมีเมาใน สิ่งนั้นในสิ่งนี้ ซึ่งเป็นสิ่งไม่ถาวรแต่ประการใดเลย นอกจากธรรมะที่เป็นยารักษาในให้พ้นจากความทุกข์ แม้เราจะมีความเกิดความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นกฎธรรมดาของโลก แต่ถ้ารู้จักพัฒนาตนให้ปฏิบัติต่อการดำเนินชีวิตที่ดีแล้ว ย่อมดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพในตัวเอง เราจึงต้องดำรงชีวิตอย่างเหมาะสม โดยอาศัยทั้งการมีศีล สมาธิและสติปัญญาอันได้แก่ ข้อปฏิบัติหรือวิธีการเพื่อแก้ปัญหา เป็น ขั้นลงมือทำการแก้ปัญหาไปตามขั้นตอน เป็นวิธีการอย่างละเอียดเพื่อแก้ปัญหา ดังเช่น กำหนดวางวิธีการ วางแผนงาน และรายการที่จะต้องทำให้ละเอียด จัดเป็นขั้นกำหนดวิธีการและรายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติ ในการลงมือ

---

[49] สัญญา สัญญาวิวัฒน์, *การบริหารจัดการแนวพุทธ,* พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), 2551, หน้า 58.

แก้ปัญหา ซึ่งเป็นแนวทางหรือข้อปฏิบัติที่ให้เป็นจริยธรรมสายกลางที่สร้างปุถุชนให้เป็นอริยชน เป็นคุณธรรมส่งเสริมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วยองค์ธรรม 8 ประการหรือมรรคมีองค์ 8 นั่นคือ

1. สัมมาทิฏฐิความเห็นชอบ การมีความเห็นถูกต้องตามหลักธรรม แยกอธิบายเป็น 2 ระดับ คือ 1) ระดับโลกิยะ ได้แก่ การมีความเห็นถูกต้องตามคลองธรรม คือเห็นว่าบุญบาปมีจริง ผลแห่งทานที่ให้แล้วมีจริง มารดาบิดามีบุญคุณจริง หรือการมีความเชื่อว่าทำดีแล้วได้ดีทำชั่วแล้วได้ชั่ว เป็นต้น ความเห็นชอบในระดับนี้เป็นการเตรียมความพร้อมที่จะทำให้บุคคลประพฤติปฏิบัติดีพัฒนาตน เข้าสู่การฝึกอบรมช่วงแรกตามหลักศีลธรรม และ 2) ระดับโลกุตตระ ได้แก่ การมีความเห็นถูก ต้องตามความเป็นจริง คือมีความเห็นตรง ตามสภาวะหรือตามเหตุปัจจัย หรือปัญญาอันเห็นชอบในอริยสัจ 4 คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เห็น ไตรลักษณ์คือความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ของสังขารที่ปรุงแต่งคุ้มกันเข้าเป็นรูปร่างจากส่วนย่อยต่างๆ ความเป็นอนัตตาของสภาวธรรม รู้ว่าอะไรเป็นอกุศลและอกุศลมูล อะไรเป็นกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปฏิจจสมุปบาท คือเห็นว่าสภาวธรรมทั้งปวงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น สรรพสิ่งเป็นเหตุเป็นผลกันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เมื่อมีสิ่งนี้เป็นเหตุจึงมีสิ่งนี้เป็นผลตามมา เป็นต้น

2. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ หมายถึงความคิดถึงนึกตรึกตรองที่ถูกต้องเป็นกุศลที่ประกอบด้วยมโนสุจริต เป็นไปใน 3 เรื่อง คือ

1) ความคิดนึกตรึกตรองที่ปลอดจากกาม หรือความนึกคิดในทางเสียสละ ไม่ติดใจเพลิน ใจในการปรนเปรอสนองความอยากของตน

2) ความคิดนึกตรึกตรองที่ปลอดจากพยาบาทหรือความคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่ขัดเคืองหรือเพ่งมองผู้อื่น สัตว์อื่นในแง่ร้าย

3) ความคิดนึกตรึกตรองที่ปลอดจากการเบียดเบียนหรือความคิดที่ประกอบด้วยกรุณา ไม่คิดมุ่งร้ายทำลายผู้อื่น

3. สัมมาวาจา วาจาชอบ หมายถึงการใช้วาจาหรือคำพูดติดต่อสื่อสารเกี่ยวข้องกับผู้อื่นอย่างถูกต้องตามหลักวจีสุจริต 4 คือ

1) ละเว้นขาดจากการกล่าวเท็จ คือไม่ยอมพูดปดเพราะเหตุตนเอง ผู้อื่นหรือเพราะเห็นแก่ ประโยชน์ใด ๆ เป็นคนพูดคำสัตย์ยึดมั่นในคำสัตย์เป็นที่ไว้ใจได้ควรแก่การเชื่อถือ ไม่เป็นคนลวงโลก

2) ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือ เป็นคนช่วยสมานคนที่แตกร้าวกัน ส่งเสริมคนที่ สมัครสมานกัน ชอบกล่าวถ้อยคำที่สร้างสามัคคี

3) ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือพูดแต่คำนิ่มนวล สุภาพ อ่อนหวาน ไพเราะ เสนาะหู มีไมตรีและเป็นคำอันเป็นที่พอใจของคนส่วนมาก

4) ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือพูดถูกกาล พูดตามความเป็นจริง พูดคำที่มีประโยชน์ พูดถูกธรรม ถูกวินัย ถูกกฎกติกามารยาทของสังคม พรั่งพร้อมไปด้วยเหตุผล พอเหมาะพอควรและมีความหมาย เรียกว่ามีคำพูดประดุจขุมทรัพย์

4. สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ หมายถึงการมีพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายอย่างถูกต้องตามหลักกายสุจริต 3 คือ

1) ละเว้นขาดจากการฆ่า การทำร้าย การเบียดเบียน ทำลายล้างผู้อื่น สัตว์อื่น คือเป็นคนที่ปราศจาก การมีอาวุธไว้ครอบครอง มีความรู้สึกผิดชอบ เต็มไปด้วยความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นโดยมีความปรารถนา ประโยชน์เกื้อกูลต่อมวลมนุษย์และสรรพสัตว์

2) ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์คือเป็นคนที่เคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น ไม่ถือ เอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้โดยอาการแห่งขโมย ไม่ถือเอาทรัพย์สินที่อยู่ในบ้านหรือในป่า (สิ่งของสาธารณะ) มาเป็นสมบัติของตน

3) ละเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม คือไม่เป็นคนประพฤติล่วงละเมิดประเวณีทางเพศ ไม่สำส่อนทางเพศ ไม่เป็นชู้กับสามีภรรยาผู้อื่น เป็นต้น

5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ หมายถึงการเว้นขาดจากมิจฉาชีพ คือ วิธีเลี้ยงชีวิตในทางที่ผิด เช่น การทำการหลอกลวง การใช้เล่ห์เหลี่ยม การมีกลโกง การขูดรีด การฉ้อฉล การค้ากำไรเกินควร หรือเว้นขาดจากมิจฉาวณิชชา การค้าขายที่ไม่ชอบธรรมก่อให้เกิดโทษ 5 อย่าง คือ การค้าขายอาวุธเครื่องประหาร การค้าขายมนุษย์การค้าขายสัตว์สำหรับฆ่าเพื่อเป็นอาหาร การค้าขายสิ่งเสพติดมึนเมาให้ โทษ และการค้าขายยาพิษ หรือเว้นขาดการมีอาชีพที่เบียดเบียนทำลายชีวิตผู้อื่น โดยประกอบแต่สัมมาชีพ ที่ตรงกันข้ามกับมิจฉาชีพ

6. สัมมาวายามะ พยายามชอบ หรือเพียรชอบ หมายถึงการมีความเพียรพยายามที่ถูกต้องโดยเร่งระดมเพียรละความชั่ว สร้างและรักษาแต่ความดีตามหลักการสร้างความเพียรชอบ 4 คือ

1) เพียรระวังไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้นในจิตใจตน

2) เพียรละกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป

3) เพียรทำกุศลธรรมหรือบำเพ็ญคุณความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น

4) เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไป

7. สัมมาสติชอบ ระลึกชอบ หมายถึงการมีสติระลึกรู้ก่อนทำ พูด คิดหรือขณะทำ พูด คิดอยู่เสมอ เพื่อไม่ให้พลั้งเผลอประมาทจนเป็นเหตุให้ทำชั่ว พูดชั่ว คิดชั่วอันเป็นอกุศลกรรม กล่าวในชั้นสูงได้แก่การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริงคือตามที่สิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมัน เอง ซึ่งเรียกว่า การเจริญสติปัฏฐาน 4 คือตั้งสติกำหนดพิจารณาหรือเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานให้รู้

เห็น ตามเป็นจริงในเรื่องใกล้ตัวหรือภายในตัวของคนเราที่สำคัญ 4 เรื่อง คือกาย เวทนา จิต และสภาวธรรม ว่าเป็นแต่เพียงกาย เวทนา จิต และสภาวธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน เราเขาที่จะเข้าไปกำหนดยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งมีวิธีปฏิบัติหลายอย่างหลายขั้นตอน เช่น การกำหนดลมหายใจเข้า – ออก การกำหนดรู้ทัน อิริยาบถ การมีสติรู้ชัดจิตของตน เป็นต้น

8. สัมมาสมาธิตั้งใจมั่นชอบ หมายถึงการมุ่งมั่นบำเพ็ญทำจิตให้มีภาวะแน่วแน่อยู่ในอารมณ์ที่แสดงออกมาในทางกุศลโดยส่วนเดียวและสามารถข่มระงับนิวรณ์กิเลสไว้ได้พร้อมทั้งจิตมั่นคงแน่วแน่ ในการประพฤติปฏิบัติธรรม ด้วยหลักการฝึกจิตให้เป็นสมาธิที่จัดลำดับเป็นขั้นๆ ตั้งแต่ขั้นหยาบไปจนถึงขั้นละเอียด ซึ่งมี 4 ขั้น เรียกว่า รูปฌาน 4 คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน เป็นต้น ที่กล่าวมาข้างต้นอริยมรรคมีองค์ 8 หรือไตรสิกขา อันได้แก่ศีล สมาธิปัญญานั้นพระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นแนวทางเพื่อให้ทรัพยากรมนุษย์ปฏิบัติตามเส้นทางที่เคยมีท่านผู้เดินทางถูกต้องเคยเดินกันมา ในกาลก่อนแล้ว พระองค์ทรงค้นพบแล้วทรงเปิดเผยแก่มวลมนุษย์ และทรงทำหน้าที่แนะนำบอกทางนี้แก่เวไนยชน ดังนั้น มรรคมีองค์ 8 นี้จึงเป็นวิธีปฏิบัติของทรัพยากรมนุษย์ที่จะทำให้เกิดผลตามกระบวนการหลักที่ประมวลความประพฤติดีปฏิบัติชอบหรือระบบจริยธรรมของมวลมนุษย์ อันจะเป็นแนวทางในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในประเทศไทยอันเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา

กระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนา จุดเริ่มต้นของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนาที่จะเป็นการนำหลักพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ หรือบูรณาการกับหลักการของศาสตร์สมัยใหม่ สามารถอธิบายการปฏิบัติตนตามไตรสิกขา หรืออริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งได้แก่

1) กรณีเริ่มมีความรู้ความเข้าใจและความคิด (สัมมาทิฐิสัมมาสังกัปปะ = อธิปัญญาสิกขา) จะต้องมีความเข้าใจหรือความเชื่อที่ถูกต้องตรงแนวทาง เป็นพื้นฐานความเชื่อ ความเข้าใจที่ถูกต้อง แล้วขยายไปที่การควบคุมพฤติกรรมทางกาย วาจา (สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ อธิศีลสิกขา) ให้อยู่ในสภาพที่พร้อมและเอื้อต่อการพัฒนาที่สูงขึ้น จากนั้นจึงฝึกฝนอบรมจิตใจ (สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ อธิจิตตสิกขา) ซึ่งเป็นขั้นภายในละเอียดกว่าให้ได้ผลดีต่อไป โดยในระหว่างที่อบรมตามขั้นตอนต่างๆ นี้องค์ประกอบแต่ละอย่างจะค่อยพัฒนาตัวมันเอง และเสริม หรือเกื้อหนุนขั้นตอนนั้นๆ ให้เพิ่มพูนและชัดเจนยิ่งขึ้น ดังเช่น องค์ประกอบทางปัญญา ในขณะที่ผู้ปฏิบัติฝึกฝนอบรมขั้นศีล หรือขั้นจิต ตัวปัญญาความรู้ความเข้าใจ ซึ่งเป็นทั้งพื้นฐานเดิมนั้นจะค่อยๆ พัฒนาขึ้น อย่างชัดเจนขึ้น เกื้อหนุนให้องค์ประกอบด้านศีลและด้านจิตถูกต้องสมบูรณ์ขึ้น อาศัยศีลและจิตที่สมบูรณ์ ปัญญาจึงจะพัฒนาถึงขั้นรู้แจ้งเห็นจริง ทำให้หลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวง ซึ่งเป็นจุดสิ้นสุดกระบวนการฝึกฝนอบรม

2) กรณีเริ่มที่ควบคุมพฤติกรรม (สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ = อธิศีลสิกขา) วิธีนี้เน้นไปที่การฝึกฝนอบรมความประพฤติทางกาย วาจาอย่างจริงจัง อาศัยเพียงความรู้ความเข้าใจพอเป็นพื้นฐานเท่านั้น เมื่อศีลถูกต้องสมบูรณ์แล้ว ก็ก้าวเข้าไปสู่การฝึกฝนอบรมจิตใจอันเป็นขั้น

ประณีตยิ่งขึ้น จนถึงระดับสุดท้าย คือ ทำให้ปัญญาแก่กล้าจนสามารถพ้นจากตัณหาอุปาทาน ระบบนี้นิยมทำกันทั่วไปจนเรียกติดปากชาวพุทธทั้งหลายว่า[50] “ศีล - สมาธิ - ปัญญา” อาจเป็นเพราะว่าการควบคุมพฤติกรรมทางกาย วาจา เห็นได้ง่าย และทำได้ง่ายกว่าการที่จะเริ่มต้นพัฒนาจิต หรือปัญญาก็ได้ จึงเป็นที่นิยมแพร่หลาย

3) กรณีเริ่มฝึกฝนที่จิต (สัมมาวายามะ สัมมาสติสัมมาสมาธิ= อธิจิตตสิกขา) อาศัยความรู้ความเข้าใจพอเป็นพื้นฐานแล้วเริ่มฝึกอบรมจิตอย่างเข้มงวด ในระหว่างนั้นองค์ประกอบแต่ละอย่างจะค่อยเกิดขึ้นและเสริมเติมเต็มให้แก่กัน จิตเป็นสมาธิแน่วแน่ใสสะอาดแล้ว พฤติกรรมหรือศีลก็จะเกิดขึ้นมาเอง เมื่อศีลสมาธิพัฒนาขึ้นเรื่อยๆ ปัญญา ความรู้ ความเข้าใจ ซึ่งเป็นพื้นฐานเดิมอยู่แล้วจะค่อยๆ พัฒนาแก่กล้าชัดเจนยิ่งขึ้น เกื้อหนุนให้องค์ประกอบทางด้านศีลและสมาธิถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น อาศัยศีลและจิตที่สมบูรณ์นั่นเอง ปัญญาก็สามารถรู้แจ้งเห็นจริงทำอาสวะให้หมดไปได้ในที่สุด

ทั้ง 3 กรณีข้างต้นเป็นการฝึกฝนพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามอริยมรรคมีองค์ 8 เพื่อการบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตให้สมกับที่พระพุทธศาสนามีหลักว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และจะต้องฝึก ทางพระจึง เรียกว่า ทัมมะ คือเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ข้อนี้ถือว่าเป็นความคิดรากฐานที่สำคัญที่สุด การเกิดระบบ จริยธรรมในพระพุทธศาสนาขึ้นมาก็เพราะถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก หลักนี้เป็นแกนสำคัญ ของจริยธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้จริยธรรมมีความหมายเท่ากับการศึกษาหรือสิกขาและเพราะ เหตุที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ จริยธรรมจึงเป็นระบบที่เกิดมีความประสานกลมกลืน เช่นทำให้จริยธรรมกับการปฏิบัติงานที่มีความสุข เป็นสภาพที่พัฒนาไปด้วยกันได้หรือเป็นจริยธรรมแห่งความสุขของทรัพยากรมนุษย์หลักการนี้ถือว่า ความประเสริฐของมนุษย์อยู่ที่การฝึกฝนพัฒนา ถ้าไม่พัฒนาแล้ว มนุษย์ไม่ประเสริฐ และมนุษย์นั้นเมื่อพัฒนาแล้วสามารถเข้าถึงอิสรภาพและความสุขได้จริง อันนี้เป็นข้อ ยืนยันของพระพุทธศาสนาว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่พัฒนาได้จนประเสริฐสุดเข้าถึงอิสรภาพและความสุขได้ จริงรวมทั้งความสามารถของมนุษย์ที่พัฒนาแล้วอย่างหนึ่ง คือการทำให้ความแตกต่าง กลายเป็นความประสานเสริมเติมเต็มกลมกลืนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมบูรณ์และดุลยภาพ เมื่อมนุษย์ยังไม่พัฒนา ทำให้เกิดความแตกต่างเป็นขัดแย้ง หรือเกิดความสับสนแล้วความแตกต่างก็กลายเป็นความขัดแย้ง ศักยภาพของการพัฒนาคือ การทำให้คนสามารถทำให้ความขัดแย้งมีความหมายเป็นความประสานเสริม การพัฒนามนุษย์อย่างนี้จะต้องมาประยุกต์เข้ากับการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งหมด

---

[50].บุษกร วัฒนบุตร,”*การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยพุทธบูรณาการ*” วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ปีที่ 41 ฉบับที่ 1, 2562, หน้า 42.

2.4 สรุป

ผู้วิจัยจึงกล่าวสรุปได้ว่า การดำเนินกิจกรรมใดๆ ก็ตาม องค์การจะประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถในการบริหารจัดการภาระหน้าที่ต่างๆ ให้บรรลุตามเป้าหมายได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการวางแผน การจัดการองค์กร การจัดคนเข้าทำงาน การชี้นำ และการควบคุม ซึ่งในกระบวนการเหล่านี้ เราถือว่าปัจจัยด้านคนมีบทบาทสำคัญที่สุดที่จะขับเคลื่อนให้หน้าที่ต่างๆ ดำเนินไปตามทิศทางหรือเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ ความเหมาะสมระหว่างคนและงานจะทำให้เกิดความรู้ ทักษะความชำนาญ ประสบการณ์ และคุณลักษณะพิเศษ โดยเฉพาะหน้าที่ของการจัดการคนเข้าทำงานที่ได้มีการพัฒนาขึ้นเป็นศาสตร์หนึ่งทางวิชาการที่เรียกกันว่า การบริหารงานบุคคล หรือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในปัจจุบัน

ความสำคัญในการพัฒนาจึงต้องเริ่มจาก ประการแรกการส่งเสริมพัฒนาการทางด้านร่างกาย ซึ่งครอบครัว มีบทบาทสำคัญมากที่สุด พ่อแม่ควรให้ความเอาใจใส่ และให้เวลาในการดูแลรายละเอียดในเรื่องต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาหารการกิน ที่ควรเลือกแต่สิ่งที่มีประโยชน์ เพื่อช่วยให้ร่างกายเจริญเติบโตได้อย่างเต็มที่ และจัดหากิจกรรมที่มีประโยชน์มาทำร่วมกัน เช่น การออกกำลังกาย ประการที่สองการส่งเสริมพัฒนการทางด้านอารมณ์นั้น สิ่งสำคัญก็คือ พ่อแม่และบุคคลที่ใกล้ชิดต้องทำความเข้าใจว่า ในวัยเด็กนั้นความมั่นคงทางอารมณ์ยังค่อนข้างน้อย ดังนั้นพ่อแม่จึงจะเห็นว่าพฤติกรรมของลูกจะมีทั้งอารมณ์ดี สลับกับอารมณ์ไม่ดีอยู่เกือบจะตลอดเวลา ในการฝึกอบรมลูกนั้นพ่อแม่จึงต้องสอนด้วยความเข้าใจและเป็นแบบอย่างที่ดี ประการที่สามการส่งเสริมพัฒนาการด้านสังคมนั้น เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่พ่อแม่ต้องเตรียมความพร้อมให้กับลูก เพราะเมื่อลูกเข้าสู่วัยเรียน การปรับตัวให้เข้ากับสังคม และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ ถือเป็นสิ่งสำคัญ ลูกจำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะปฏิบัติตามกฎกติกา รู้จักแบ่งปัน รู้จักอดทนรอคอยให้ได้ และการพาลูกออกไปเจอสังคมใหม่ๆ จะช่วยให้ลดการยึดตัวเองเป็นศูนย์กลางไปสู่การปฏิบัติที่ยอมรับคนอื่นมากขึ้น และประการสุดท้ายการส่งเสริมพัฒนาการด้านสติปัญญานั้น พ่อแม่จะต้องสร้างทักษะกระบวนการคิดที่ดีให้กับลูกเพื่อเป็นพื้นฐานทางการเรียนรู้เสียก่อน เพราะในช่วงวัยเด็ก ถือเป็นช่วงเวลาแห่งการเรียนรู้ ลูกจะชอบตั้งถาม มีความคิดเป็นของตนเอง มีความจำที่ดี ชอบอ่านหนังสือ ชอบการเป็นผู้นำ และชอบแสดงความคิดเห็น มีจินตนาการที่เป็นอิสระ จัดกิจกรรมที่ช่วยส่งเสริมให้กระบวนการเรียนรู้ เช่น การฝึกใช้ประสาทสัมผัสทั้ง 5 (มอง ฟัง สัมผัส ชิมรส และดมกลิ่น) เป็นต้น

ฉะนั้นการให้คำอธิบายถึงความหมายของ“มนุษย์”ตามนิยามของพระพุทธศาสนา มิได้มองมนุษย์เพียงรูปลักษณ์ หรือองค์ประกอบที่เป็นมนุษย์เท่านั้น ยังแสดงถึงความเป็นมนุษย์ตามนิยามของหลักพุทธธรรม ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจในสภาวะของมนุษย์ตามกฎของธรรมชาติอีกด้วย มนุษย์ในพระพุทธศาสนาจึงมิได้มีฐานะเริ่มต้นจากสัตว์สังคม เพราะในความเป็นมนุษย์เริ่มจากปัจเจกชีวิต มิใช่

มวลชนหรือหมู่แห่งชีวิต หลักธรรมในพระพุทธศาสนาจึงได้วางแนวทางการพัฒนาตนเองเสียก่อนซึ่งถือว่าเป็นการพัฒนาที่ถูกต้องดีงาม (กรรมดี) เพื่อที่มนุษย์เราจะนำมาขจัดปัดเป่าความทุกข์ คือ การประพฤติตนตามอริยมรรคมีองค์แปด ซึ่งแยกออกเป็นการฝึกอบรมความประพฤติ [ศีล] การฝึกอบรม [สมาธิ] และการทำปัญญาให้แก่กล้ามีความรู้แจ้งเห็นจริงในทุกขัง อนิจจังและอนัตตา จนหลุดพ้นจากอวิชชา ตัณหา และอุปทาน ได้ในที่สุด

บทที่ 3
หลักภาวนา 4

หลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการในการพัฒนาแต่ละขั้นตอนของการพัฒนามนุษย์อย่างชัดเจน ซึ่งประเด็นสุดท้ายที่สำคัญยิ่งนั่นคือการอธิบายถึงรายละเอียดของการพัฒนาไว้ในความเป็นมิติสัมพันธ์ โดยมีแนวคิดการเริ่มต้น ความหมาย ความสำคัญ ประโยชน์ของหลักภาวนา 4 องค์ธรรมของหลักภาวนาในด้านกายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา ปัญญาภาวนา ตลอดจนมิติสัมพันธ์ของหลักภาวนาและเป้าหมายของหลักภาวนา 4 ซึ่งมีความสัมพันธ์กันกับหลักการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในพระพุทธศาสนา อันมีหลักไตรสิกขาและหลักภาวนา 4 ที่เป็นกระบวนการ ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ซึ่งเป็นขั้นเป็นตอนอย่างเห็นได้ชัดเจน โดยในหลักแห่งอรรถประโยชน์ทั้ง 3 ที่มนุษย์ทุกคนพึงจะเข้าให้ถึงอันเป็นเป้าหมายของชีวิต ทั้งในส่วนของประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคต และประโยชน์อย่างยิ่งคือ พระนิพพาน อันมีหลักไตรสิกขาและหลักภาวานา 4 เป็นหลักสำคัญยิ่งที่ใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งในบทนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอหัวข้อหลัก ดังต่อไปนี้

1. หลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
2. กายภาวนา ธรรมในหลักภาวนา 4
3. ศีลภาวนา ธรรมในหลักภาวนา 4
4. จิตภาวนา ธรรมในหลักภาวนา 4
5. ปัญญาภาวนา ธรรมในหลักภาวนา 4
6. มิติสัมพันธ์ของหลักภาวนา 4 ต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
7. เป้าหมายของหลักภาวนา 4

ซึ่งมีรายละเอียดอันเป็นสาระสำคัญของแต่ละหัวข้อดังต่อไปนี้

3.1 หลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

หลักภาวนา 4 ที่ได้นำมาแสดงในข้างต้นต่อไปนี้ เป็นเครื่องยืนยันได้ว่าหลักภาวนาเป็นหลักคำสอนที่ควรค่าแก่การรับมาปฏิบัติ เพื่อพัฒนาตนเองให้บริสุทธิ์จากกิเลสยิ่งขึ้น ทั้งนี้ผู้ประพฤติปฏิบัติตามหลักภาวนา 4 ย่อมเป็นบุคคลผู้เจริญด้วยไตรสิกขา และเป็นผู้ที่ควรแก่การเคารพบูชาด้วยคุณธรรมในจิตใจของตนได้เจริญยิ่งขึ้นไป เช่นเดียวกับการพัฒนาพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตก็เป็นไปอย่างเหมาะสมขึ้น นั่นหมายความว่า กระบวนการพัฒนาได้เกิดขึ้นคู่กัน เจริญขึ้นร่วมมาในระหว่างที่

กระบวนการศึกษาดำเนินไปนั่นเอง

3.1.1 แนวคิดหลักภาวนา 4

คำว่า “ภาวนา” ก่อนที่จะแปลว่าเจริญ ภาวนาถ้าแปลตามตัวอักษร แปลว่า “การทำให้เป็นให้มี” คือ อันไหนที่ไม่เป็นก็ทำให้เป็นขึ้น อันไหนที่ไม่มีก็ทำให้มีขึ้น ซึ่งหมายความเลยไปว่า การทำให้เพิ่มพูนขึ้น ทำให้กล้าแข็งขึ้นอะไรพวกนี้ เราจึงแปลกันอีกความหมายหนึ่งว่า “ฝึกอบรม” คำว่า “ฝึกอบรม” ก็ไปใกล้กับความหมายของคำว่าสิกขา เพราะฉะนั้นสิกขากับภาวนาจึงเป็นคำที่ใช้อย่างใกล้เคียงกันจนบางทีเหมือนกันเลยทีเดียว อันนี้ถือเป็นการเข้ามาหาตัวหลักใหญ่ในการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสในคำสอนของพระพุทธองค์เองเพื่อใช้คุณสมบัติของบุคคลท่านได้ใช้ ภาวิตกาโย ภาวิตสีโล ภาวิตจิตโต ภาวิตปัญโญ คือคำว่า

ภาวนา เวลาใช้เป็นคุณศัพท์เป็น ภาวิตะ ภาวิตกาโย ผู้มีกายที่เจริญแล้วหรือกายที่ฝึกอบรมแล้ว ภาวิตสีโล ผู้มีศีลที่เจริญแล้ว หรือศีลที่ฝึกอบรมแล้ว ภาวิตจิตโต ผู้มีจิตที่เจริญแล้วหรือจิตที่ฝึกอบรมแล้ว ภาวิตปัญโญ ผู้มีปัญญาที่เจริญแล้วหรือปัญญาที่ฝึกอบรมแล้ว ถ้าเป็นคำนาม 4 อันนี้ คือ

1. กายภาวนา คนเป็นภาวิตกาโย ตัวการกระทำเป็นกายภาวนา
2. ศีลภาวนา คนเป็นภาวิตสีโล ตัวการกระทำเป็นสีลภาวนา
3. จิตภาวนา คนเป็นภาวิตจิตโต ตัวการกระทำเป็นจิตภาวนา
4. ปัญญาภาวนา คนเป็นภาวิตปัญโญ ตัวการกระทำเป็นปัญญาภาวนา[1]

พระพรหมคุณาภรณ์ (ปอ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า ภาวนา การทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น การทำให้เกิดขึ้น การเจริญ การบำเพ็ญ การพัฒนา การฝึกอบรม หรือการเจริญพัฒนา ตามหลักพระพุทธศาสนามี 2 อย่างคือ

1. สมถภาวนา ฝึกอบรมจิตใจให้อยู่กับความดีงามเกิดความสงบ
2. วิปัสสนา ฝึกอบรมเจริญปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งชัดตามเป็นจริง

อีกนัยหนึ่งจัดเป็นสองเหมือนกันคือ

1. จิตภาวนา คือ การฝึกจิตใจให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมความเข้มแข็งมั่นคง เบิกบาน สงบสุขผ่องใสด้วยความเพียร สติ และสมาธิ

2. ปัญญาภาวนา คือ การฝึกอบรมเจริญปัญญาให้รู้เท่าทันเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนมีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสและความทุกข์

การเจริญสมถกรรมฐานเพื่อให้เกิดสมาธิ มี 3 ขั้น คือ

1. บริกรรมภาวนา ภาวนาขั้นตระเตรียม คือ กำหนดอารมณ์กรรมฐาน
2. อุปจาภาวนา ภาวนาขั้นจวนเจียน คือ เกิดอุปจารสมาธิ

---

[1] พระธรรมปีฎก (ปอ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2540), หน้า 51.

3. อัปปนาภาวนา ภาวนาขั้นแน่วแน่ คือ เกิดอัปปนาสมาธิเข้าถึงฌาน[2] .

ฉะนั้นการเจริญ การทำให้มีขึ้น การฝึกอบรม การพัฒนา จึงเป็นแนวคิดในการพัฒนาพฤติกรรมตนเองตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้ง 4 ด้าน ได้แก่

1. กายภาวนา (Physical development) เป็นการฝึกอบรมกาย การพัฒนาร่างกายให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพทั้งหลาย ในทางเกื้อกูล เป็นคุณ ไม่เกิดโทษ รู้จักบริโภคปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ได้ตรงตามคุณค่าที่แท้จริง ไม่บริโภคตามค่านิยม ความอร่อย หรือโก้หรู ซึ่งอาจส่งผลเสียเป็นอันตรายต่อสุขภาพได้ นอกจากนี้ยังฝึกให้รู้จักใช้อินทรีย์คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจในการติดต่อ หรือใช้สอยอุปกรณ์เทคโนโลยี และประสบการณ์ต่างๆ เพื่อศึกษาเรียนรู้เป็นหลัก ไม่ใช่เสพสุขบริโภคเพียงเพื่อความสนุกสนานเท่านั้น

2. ศีลภาวนา (Social development) เป็นการฝึกอบรมด้านพฤติกรรม การพัฒนาด้านกายและวาจาให้มีพฤติกรรมทางสังคมไม่เบียดเบียนหรือก่อให้เกิดความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อื่น มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและทางสังคมกับผู้อื่นอย่างเหมาะสม เกื้อกูลสร้างสรรค์ ส่งเสริมสันติสุขด้วยสังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา การดำเนินอาชีพสุจริต และการดำรงตนอยู่ในระเบียบวินัยของสังคม

3. จิตภาวนา (Emotional development) เป็นการฝึกอบรมด้านจิตใจ การพัฒนาบุคคลให้มีจิตที่สมบูรณ์ประกอบด้วย คุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพจิตที่ดี ซึ่งคุณภาพจิตที่ดี ได้แก่ จิตที่มีศรัทรา เอื้ออารี อ่อนน้อม เมตตา กรุณา มีมุทิตา ความเคารพ กตัญญูกตเวที เสียสละ และมีหิริโอตตัปปะ สมรรถภาพจิตที่ดี ได้แก่ จิตใจเข้มแข็ง มั่นคง เพียรพยายาม อุตสาหะ วิริยะ มีความรับผิดชอบ มีสติและสมาธิ ส่วนสุขภาพจิตที่ดี ได้แก่ การมีจิตใจร่าเริง สดชื่น เบิกบาน ผ่องใส อิ่มเอิบและสงบสุข

4. ปัญญาภาวนา (Wisdom development) เป็นการพัฒนาทางปัญญา คือการฝึกอบรมด้านการพัฒนาบุคคลให้รู้จักคิด พิจารณา วินิจฉัย แก้ไขปัญหา และดำเนินการต่างๆ ด้วยปัญญา เข้าใจเหตุผล มองทุกสิ่งไปตามเหตุและปัจจัย ไม่มีอคติ ปราศจากการครอบงำของกิเลส ปลอดทุกข์โดยปราศจากปัญหา เป็นอยู่โดยรู้เท่าทันตามความจริงอันเป็นไปตามธรรมชาติของโลกและชีวิต และเข้าถึงอิสรภาพ

ดังนั้นเมื่อบุคคลคนที่พัฒนาตนที่สมบูรณ์แล้วจะต้องได้รับการพัฒนาครบทั้ง 4 ด้านเสมอ คือ

1) ภาวิตกาย คือ มีกายที่พัฒนาแล้ว หมายถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น การบริโภคปัจจัย 4 การใช้เทคโนโลยีและการอยู่กับธรรมชาติแวดล้อมได้ดี ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วว่า ถึงแม้ในพระไตรปิฎกจะมีพุทธพจน์ที่ตรัสถึงภาวิตกายอยู่หลาย

---

[2] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ 11. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์ พรินเตอร์ แมสโปรดักส์ จำกัด, 2551), หน้า 286-287.

แห่ง แต่ไม่มีคำอธิบายเหมือนว่าผู้ฟังรู้และเข้าใจอยู่แล้ว แต่บางครั้งมีคนภายนอกโดยเฉพาะพวกเดียรถีย์นิครนถ์ยกเรื่องนี้ขึ้นมาพูดตามความเข้าใจของพวกตน จึงเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายไว้ในพระสูตรชื่อว่า “มหาสัจจกสูตร”ซึ่งมีเรื่องที่เป็นเหตุปรารภนี้ จึงขอยกมาเล่าเป็นตัวอย่าง และในพระสูตรนี้มีเฉพาะภาวิตกายกับภาวิตจิต เนื่องเพราะฝ่ายที่ยกเรื่องนี้ขึ้นมาพูด ได้พูดเฉพาะ 2 ภาวิตนี้เท่านั้น

เรื่องมีอยู่ว่า เช้าวันหนึ่ง สัจจกะนิครนถบุตรผู้มีชื่อเสียงโด่งดังมาก เป็นอาจารย์สอนบุตรหลานของเจ้าลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชี ในคัมภีร์อรรถกถานิยมเรียกว่า สัจจกนิครนถ์ เดินมายังที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ได้พบปะและสนทนากับพระพุทธเจ้าแล้ว สัจจกนิครนถ์จึงเริ่มต้นการถามโดยยกเอาเรื่องกายภาวนา (การพัฒนากาย) และจิตตภาวนา (การพัฒนาจิต) ขึ้นมาพูด และกราบทูลพระพุทธเจ้าว่าตามความคิดเห็นของพวกตนแล้วเห็นว่าเหล่าสาวกของพระพุทธองค์เอาแต่ขะมักเขม้นในการประกอบจิตตภาวนา แต่ไม่ขวนขวายประกอบกายภาวนา (เอาแต่พัฒนาจิต ไม่พัฒนากาย) ซึ่งการที่สัจจกนิครนถ์แสดงทัศนะขึ้นมาอย่างนี้ในอรรถกถาบอกภูมิหลังว่า เพราะพวกตนเห็นพระภิกษุพากันหลีกเร้นไปอยู่ในที่สงบ ไม่มีการทรมานร่างกาย เมื่อสัจจกนิครนถ์ได้แสดงความเห็นออกมาอย่างนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามสัจจกนิครนถ์ไปว่า แล้วตามที่ท่านเรียนรู้มา กายภาวนา (การพัฒนากาย) คืออย่างไร สัจจกนิครนถ์ได้ยกตัวอย่างถึงการบำเพ็ญตบะถือพรตต่างๆ ในการทรมานร่างกายของตน (อัตตกิลมถานุโยค) ว่านั่นแหละคือ กายภาวนา

พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อไปอีกว่า แล้วจิตตภาวนาล่ะ พวกท่านเรียนรู้มาว่าเป็นอย่างไร ซึ่งในคำถามนี้สัจจกนิครนถ์ไม่สามารถอธิบายได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสต่อไปว่า แม้แต่กายภาวนาที่สัจจกนิครนถ์บอกมาก่อนนั้น ก็ไม่ใช่กายภาวนา หรือการพัฒนากายในแบบแผนของอารยชน (อริยวินัย) นี่แม้แต่กายภาวนาสัจจกนิครนถ์ยังไม่รู้ แล้วจะรู้จิตตภาวนาได้จากที่ไหน จากนั้นจึงตรัสบอกให้สัจจกนิครนถ์ฟังคำที่ทรงอธิบายว่า อย่างไรไม่เป็นภาวิตกาย ไม่เป็นภาวิตจิต และอย่างไรจึงจะเป็นภาวิตกาย อย่างไรจึงจะเป็นภาวิตจิต ดังจะยกความที่เป็นสาระสำคัญมากล่าว ดังนี้

“แนะ อัคคิเวสสนะ (ชื่อโคตร/นามสกุลของสัจจกนิครนถ์) อย่างไร จึงจะเป็นภาวิตกาย และเป็นภาวิตจิต อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ผู้ได้เรียนสดับมีสุขเวทนาเกิดขึ้น ถึงจะได้สัมผัสกับสุข เวทนา เขาก็ไม่ติดใคร่ใฝ่กระสันในสุขไม่ถึงความเป็นผู้ติดใคร่ใฝ่กระสันในสุขเวทนาครั้นสุขเวทนานั้นดับไป เพราะสุขเวทนาดับไป มีทุกขเวทนาเกิดขึ้น เขาสัมผัสกับทุกขเวทนาเข้าแล้วก็ไม่เศร้าโศก ไม่ฟูมฟาย ไม่รำพัน ไม่คร่ำครวญ ไม่ตีอก ไม่ถึงความฟั่นเฟือนเลือนหลงอย่างนี้แหละ อัคคิเวสสนะ เพราะเหตุที่ได้พัฒนากายแล้ว สุขเวทนานั้น
ถึงแม้เกิดขึ้นก็หาได้ครอบงำจิตตั้งอยู่ไม่ เพราะเหตุที่ได้พัฒนาจิตแล้ว ทุกขเวทนาถึงแม้เกิดขึ้น ก็หาได้ครอบงำจิตตั้งอยู่ไม่”[3]

[3] ม.มู. (ไทย) 12/405/437.

“นี่แน่ะ อัคคิเวสสนะ สำหรับอริยสาวกผู้หนึ่งผู้ใด สุขเวทนาถึงแม้เกิดขึ้น ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่ได้พัฒนากายแล้ว ทุกขเวทนาถึงแม้เกิดขึ้นก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่ได้พัฒนาจิตแล้ว ครบทั้งสองข้างอย่างนี้แล อัคคิเวสสนะ บุคคลจึงเป็นภาวิตกาย และเป็นภาวิตจิต”ในอรรถกถาอธิบายว่า ในที่นี้ กายภาวนา เป็นวิปัสสนา จิตตภาวนา เป็นสมาธิ คือ สมถะ ม.อุ. (ไทย) 2/192 .อรรถกถา

ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วว่า กายภาวนา (การพัฒนากาย) นี้ ความหมายหลักบอกว่าเป็นการพัฒนาปัญจทวาริกกาย คือ กายด้านผัสสทวาร 5 หรืออินทรีย์ 5 (ตา หู จมูก ลิ้น ผิวกาย) พอพูดถึงตรงนี้การพัฒนากายก็แทบจะเป็นคำเดียวกับการพัฒนาอินทรีย์ หรือว่ากายภาวนาก็น่าจะได้แก่ อินทรีย์ภาวนา นั่นเอง การพัฒนาอินทรีย์เริ่มด้วยหลักอินทรีย์สังวรที่พระพุทธเจ้าตรัสเน้นอย่างมากในการศึกษาของผู้เข้ามาบรรพชาในพระธรรมวินัย เรียกว่าเป็นการฝึกขั้นต้นต่อเนื่องไปกับการฝึกด้านศีลซึ่งในยุคอรรถกถานิยมเรียกเป็นศีลหมวดหนึ่งว่า อินทรียสังวรศีล ฉะนั้นจึงขอให้ดูหลักเบื้องต้นนี้ก่อน

2) ภาวิตศีล คือ มีศีลที่พัฒนาแล้ว คือพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ด้วยความสัมพันธ์ที่ดีงาม เกื้อกูลหนุนส่งซึ่งกันและกัน

3) ภาวิตจิต คือ มีจิตที่พัฒนาแล้ว ทั้งด้านคุณธรรมความดีงาม สมรรถภาพและประสิทธิภาพของจิต และภาวะจิตใจที่มีความสุขสดชื่น เบิกบาน เพราะจิตรับรู้อารมณ์อย่างมีสติ ไม่หวั่นไหว ไปตามสภาวะของอารมณ์ทั้งภายนอกและภายใน

4) ภาวิตปัญญา คือ มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว รู้และข้าใจ เห็นความจริงของโลกและชีวิตจนวางจิต มีท่าทีต่อชีวิตและสิ่งแวดล้อมได้อย่างดี มีดุลยภาพและเป็นอิสระจากอารมณ์ปรุงแต่งทั้งปวง

สรุปจากแนวคิดหลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้ว่า เมื่อมนุษย์อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยธรรมชาติ ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ย่อมเป็นไปตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น เพราะฉะนั้นมนุษย์ทำสิ่งใดๆ ขึ้นมาย่อมมีผลในระบบเหตุปัจจัยนี้กระทบต่อสิ่งภายนอกบ้าง กระทบต่อตัวเองบ้าง และในขณะเดียวกันสิ่งที่เกิดขึ้นภายนอกย่อมมีผลกระทบต่อตัวมนุษย์ ด้วยเช่นกัน คือทั้งในมุมกิริยาและปฏิกิริยาตนเองทำไปก็กระทบสิ่งอื่น สิ่งอื่นเป็นอย่างไรก็กลับมากระทบตนเอง ข้อสำคัญคือมองไปให้ครบตลอดทั่วกระบวนการของระบบความสัมพันธ์นี้ ว่าชีวิตและกิจกรรมการกระทำของตนเองนั้นเป็นไปตามระบบเหตุปัจจัยแล้ววกกลับมาให้เกิดผลตามระบบเหตุปัจจัยแห่งตน

3.1.2 ความหมายของภาวนา 4

ภาวนา เป็นคำนามในภาษาบาลีที่มีรูปกิริยาศัพท์เป็น ภาเวติ มีความหมายตรงกับคำว่า วฑฺเฒติ ซึ่งก็คือ วัฒนา หรือ การพัฒนา ที่ใช้ในภาษาไทยคำว่า “ภาวนา” ในคำสอนของพระพุทธเจ้าหมายถึง การทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น การทำให้เกิดขึ้น การเจริญ การบำเพ็ญ การพัฒนา การฝึกอบรม หรือ

การเจริญพัฒนา การพัฒนาเพื่อทำสิ่งที่ยังไม่มีให้มีขึ้น[4] โดยมีความหมายที่ครอบคลุมถึงการปฏิบัติธรรมทั้งหมดที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาคุณธรรมภายในตน[5]นั่นเอง ซึ่งในอินทริยภาวนาสูตร เป็นพระสูตรหนึ่งที่สำคัญในพระสุตตันตปิฎกที่มีความหมายตามหลักสัททนัยว่า เพราะเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการเจริญอินทรีย์ เมื่อว่าโดยภาษาบาลีแล้ว คำว่า “ภาวนา” รูป ศัพท์เดิม เป็น ภาวน ศัพท์ เป็นนามกิตก์ ประกอบด้วย ภู ธาตุในความมี, ความเป็น, ลง ยุ ปัจจัย และลง เณ การิตปัจจัย, พฤทธิ์ อู เป็น โอ, โอ เป็น อาว, แปลง ยุ เป็น อน, ลบ ณ การิต และ เอ, สำเร็จรูปเป็น ภาวน นำไปแจกตามลิงค์ในนามศัพท์ ในที่นี้บาลีฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535, หน้า 283-284 อธิบายไว้ว่า ภาวน ลง อา การันต์ใน อิตถีลิงค์ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ ฝ่ายเอกวจนะ ลบ สิ คง อา ไว้ สำเร็จรูปเป็น ภาวนา แปลว่า ให้มี, ให้เป็น, ให้เจริญ

ดังนั้น อินทริยภาวนาสูตร มีความหมายตามหลักสัททนัยว่า พระสูตรว่าด้วยการเจริญอินทรีย์ภาวนา 4 ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมักแสดงในรูปที่เป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้ได้เจริญกาย ศีล จิต และปัญญาแล้ว ดังข้อความตัวอย่างดังนี้ พระผู้มีพระภาค ชื่อว่า ทรงอบรม พระองค์แล้ว “ทรงเป็นภาวิตัตต์ หรือ พระองค์ที่ทรงเจริญ หรือพัฒนาแล้ว” เป็นอย่างไร คือ พระผู้มีพระภาคทรงอบรมพระวรกายแล้ว อบรมศีล อบรมจิต อบรม ปัญญา... “ขยายความต่อไปอีกว่า ทรงเจริญโพธิปักขิยธรรม 37 ประการแล้ว”[6]

ดังนั้น ความหมายของภาวนา 4 คือ การเจริญ การพัฒนาทั้งทางด้านสมถะและวิปัสสนา เพื่อให้มีผลปรากฏ เช่น มีบุคลิกภาพ ภาพลักษณ์ภายนอก และคุณธรรมภายในคนที่ดีขึ้นซึ่งในความหมายนี้ แบ่งผลที่ปรากฏออกเป็น 4 ด้าน ดังนี้ คือ

1. กายภาวนา (Physical development) หรือ การพัฒนากาย คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หรือทางวัตถุ ให้รู้จัก “กิน อยู่ ดู ฟัง” เป็น สามารถเสพสิ่งเหล่านั้นในทางที่ เป็นคุณที่ไม่ให้เกิดโทษ รู้จักควบคุมไม่ให้เกิดความต้องการที่ฟุ่มเฟือยหรือเกินความจำเป็นที่มนุษย์ควรจะใช้

2. ศีลภาวนา (Social development) หรือ การพัฒนาศีล คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน โดยที่ตั้งอยู่ในกฎระเบียบ เพื่อให้การตอบสนองความต้องการ ของตนนั้น ไม่ไปเบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายกับผู้อื่นเขา สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นและเกื้อกูลกัน ได้ด้วยดีมีความสุข

---

[4] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546),หน้า 203.

[5] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *หลักแม่บทของการพัฒนาตน*, พิมพ์ครั้งที่ 15, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), หน้า 72.

[6] ขุ.จู. (ไทย) 30/18/115.

3. จิตภาวนา (Emotional development) หรือ การพัฒนาจิต คือ การมีจิตที่สมบูรณ์ด้วยคุณธรรม ความดีงามสมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพ มีความเข้มแข็งมั่นคง และสมบูรณ์ด้วยสุขภาพ มีความเบิกบาน ผ่องใสสงบสุข

4. ปัญญาภาวนา (Cognitive development) หรือ การพัฒนาปัญญา คือ การเสริมสร้างความรู้ความคิดความเข้าใจ อย่างเป็นนายความคิด และการหยั่งรู้ถึงความจริง รู้เห็นอย่างเท่าทันโลกและชีวิต ตามความเป็นจริง[7]

3.1.3 ความสำคัญของภาวนา 4

ภาวนา 4 นั้น มีความสำคัญทั้งในด้านการพัฒนาตน การดำเนินชีวิตที่เป็นแบบอย่างที่ดีต่อสังคมและในการรักษาพระพุทธศาสนาให้คงอยู่[8] กล่าวคือ

3.1.2.1 ภาวนา 4 เป็นคุณสมบัติที่เพิ่มคุณค่าให้แก่ตัวบุคคล พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการพัฒนาตน จึงเชิดชูบุคคลผู้มีตนที่พัฒนาแล้วว่าเป็นบุคคลสูงสุด เปรียบเหมือนดอกบัวมีกลิ่นหอม ที่เกิดเจริญเติบโตในน้ำ แต่อยู่พ้นน้ำ ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ[9] เป็นผู้ควรค่าแก่การบูชา[10] ซึ่งการยกย่องเช่นนั้นเกิดจากคุณของภาวนา 4 ที่เป็นผลของการฝึกตนนั่นเอง ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในเบื้องต้น

3.1.2.2 ภาวนา 4 เป็นภาพลักษณ์ที่ดีงาม สร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็นดังที่พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตรัสสรรเสริญคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามที่ทรงประจักษ์แก่พระองค์ในธัมมเจติยสูตร ว่า

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มอบกายถวายชีวิตในการประพฤติพรหมจรรย์ (เป็นผู้มีจิตมั่นคงไม่หวั่นไหว) ไม่กลับไปบำเรอตนด้วยกาม (จิตภาวนา), มีความสมัครสมานสามัคคี ไม่วิวาทกัน (ศีลภาวนา),มีรูป อันน่ายินดี มีอินทรีย์ผ่องใส มีความขวนขวายน้อยเลี้ยงชีพด้วยของที่ผู้อื่นให้ (กายภาวนา), อนึ่งผู้เป็นบัณฑิตในวรรณะต่างๆ เมื่อได้สดับธรรมจากพระพุทธองค์แล้วต่างยอมตนเป็นสาวกบวชในพระพุทธศาสนาจนบรรลุความเป็นสมณะ เป็นพราหมณ์ เป็นพระอรหันต์ (ปัญญาภาวนา)”[11]

3.1.2.3 บุคคลผู้มีภาวนา 4 สามารถสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนได้ในตติยอนาคตภยสูตร พระพุทธองค์ยังทรงแสดงภัยในอนาคตที่จะทำให้พระธรรมวินัยเลอะเลือนว่า

---

[7] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม (ฉบับเติม)*, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: ดวงแก้ว, 2544), หน้า 371.

[8] พระพรหมคุณาภรณ์ ((ป.อ. ปยุตฺโต), *หลักแม่บทของการพัฒนาตน*, พิมพ์ครั้งที่ 15, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), หน้า 70-77.

[9] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/36/59.

[10] ขุ.ธ. (ไทย) 25/106/63.

[11] ม.ม. (ไทย) 13/367-372/452-457.

“ภิกษุผู้ไม่ได้เจริญกาย ศีล จิต ปัญญา จักไม่สามารถแนะนำผู้อื่นให้สมาทานประพฤติในอธิศีล อธิจิต อธิปัญญาได้เลย ไม่สามารถแสดงธรรมอันเยี่ยมยอด ที่สร้างความปีติ น่าชื่นชมแก่ผู้ฟัง ถลำลงสู่ธรรมดำ ได้แก่ แสดงธรรมเพื่อการแข่งดี เพื่อกล่าวกระทบบุคคลอื่น หรือเพื่อหวังลาภสักการะ ไม่ใส่ใจไม่ให้ความสำคัญในพระธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ดีแล้ว แต่กลับชื่นชมยินดี สนใจในคำกล่าวของบุคคลนอกพระพุทธศาสนา ประพฤติตนเป็นผู้มักมากเป็นตัวอย่างที่ไม่ดีให้คนรุ่นหลังพากันทำตาม”[12]

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นนี้ผู้วิจัยพอสรุปได้ว่า การพัฒนาตนให้มีภาวนา 4 จะช่วยปกป้องรักษาพระธรรมวินัยไว้ไม่ให้เลอะเลือน เพราะบุคคลที่ได้ฝึกฝนอบรมตนในด้านความประพฤติและคุณธรรมต่างๆ อย่างเพียบพร้อม ย่อมสามารถที่จะสืบทอดหลักธรรมคำสอนและถ่ายทอดหลักพุทธธรรมได้ด้วยการแนะนำผู้อื่นให้เข้าถึงการพัฒนาตนให้มีภาวนา 4 ได้เช่นกันด้วยตนเอง ส่งผลดีต่อการเผยแผ่และปกป้องพระพุทธศาสนาอย่างแยกกันไม่ออกเช่นกัน

3.1.4 ประโยชน์ของภาวนา 4

หลักภาวนา 4 จัดเป็นอานิสงส์รวบยอด เป็นทางแห่งมรรคผลนิพพาน มีประโยชน์ดังนี้

1) เพื่อการอยู่ร่วมกันและความสงบสุขของสังคม คือเพื่อป้องกันการล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่น อันจะส่งผลให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้ง ความหวาดระแวง และความวุ่นวายในสังคม

2) เพื่อพัฒนาจิตใจและสติปัญญาของผู้ที่ปฏิบัตินั่นเอง เพราะกาย ศีล สมาธิ ปัญญาในหลักภาวนา 4 นั้น ถูกบัญญัติขึ้นมาเพื่อควบคุมไม่ให้มีการแสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจไปในทางที่ตอบสนองต่ออำนาจของกิเลส

3) ทำให้อายุยืนปราศจากโรคภัยเบียดเบียน ทรัพย์สมบัติที่อยู่ในความปกครองมีความมั่นคงปลอดภัยจากโจรภัยมาเบียดเบียนทำลาย สามีภริยาอยู่ด้วยกันเป็นผาสุกต่างครองกันอย่างเป็นสุข มีคำพูดมีเสน่ห์เป็นที่จับใจไพเราะ พูดอะไรมีคนเคารพเชื่อถือด้วยสัตย์ด้วยศีล และเป็นผู้มีกัลยาณมิตร มีสติปัญญาดีและเฉลียวฉลาดไม่หลง

4) ความฟุ้งซ่านแห่งจิตของท่านลดลง ทำให้จิตมีความสงบเยือกเย็นดีขึ้น กิเลสตัณหา อันเป็นอกุศลธรรมเครื่องยังจิตให้เศร้าหมองและเร่าร้อน ทะยานอยากในสิ่งที่ไร้สาระหรือที่เกินความจำเป็นต่างๆ เบาบางลง

5) มีสติสัมปชัญญะและปัญญา รู้ทางเจริญควรดำเนิน รู้ทางเสื่อมไม่ควรดำเนิน ดีขึ้นด้วยตัวเอง และมีจิตใจสงบเป็นสมาธิดีขึ้น ทำให้การพิจารณาวินิจฉัยปัญหาใดๆ สามารถกระทำได้ถูกต้องตรงประเด็นดีขึ้น เมื่อสุขภาพจิตดี ก็พลอยให้สุขภาพกายดีขึ้นด้วย ผู้ที่เกี่ยวข้องใกล้ชิด ก็ไม่ต้องพลอยเดือดร้อนเพราะเรา (ซึ่งมีสุขภาพจิตไม่ดี) เป็นเหตุให้ครอบครัว สังคมและประเทศชาติพลอยสันติสุข เพราะมีสมาชิกผู้มีกาย วาจา และใจ อันสงบเพิ่มมากขึ้น

---

[12] องฺ. ปญฺจก. (ไทย) 22/79/145.

หลักภาวนา 4 มีศีลเป็นบาท จัดเป็นอานิสงส์รวบยอด เป็นทางแห่งมรรคผลนิพพาน จึงเป็นมหานิสงส์แก่ผู้ปฏิบัติบำเพ็ญ เมื่อบุญกุศลเพิ่มขึ้น บาปอกุศลลดน้อยลง จนบุญนำหน้าบาป บุญกุศลย่อมให้ผลก่อนบาปอกุศล เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติตามหลักภาวนา 4 เป็นประจำ จะมีชีวิตที่ดีขึ้น เจริญรุ่งเรือง และสันติสุขขึ้นทั้งในทางโลกและทางธรรมเป็นธรรมดา

3.2 กายภาวนา ธรรมในหลักภาวนา 4

ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วว่า กายภาวนา แปลว่า การทำกายให้เจริญ หรือพูดอย่างภาษาปัจจุบัน คือ การพัฒนากาย ซึ่งบ่งไปถึงตัวของบุคคล คือ

1) การทำให้ร่างกายเจริญเติบโตแข็งแรง หรือการมี สุขภาพกายที่ดี

2) การพัฒนาทักษะ การฝึกฝนการใช้ร่างกาย การใช้มือ ใช้อวัยวะ ให้มีความคล่องแคล่ว ชำนาญในการที่จะประกอบการต่าง ๆ ซึ่งมุ่งหมายไปในทางอาชีพ

3) การพัฒนาอินทรีย์ มี ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ที่ใช้สำหรับสัมพันธ์กับโลกภายนอก ...ให้ได้ผลดี ...ทั้งในแง่การใช้งาน ...มีความเฉียบคม ละเอียดอ่อน แคล่วคล่อง ว่องไว จัดเจน ....และในแง่การรู้จักเลือกรับเอาสิ่งที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์เข้ามาให้แก่ชีวิต ป้องกันไม่ให้รับเอาสิ่งที่ไม่ดีหรือเป็นโทษเข้ามา

ในทางพระพุทธศาสนาให้ความหมายของการพัฒนากายในแง่ที่ว่ามานี้ คือ พัฒนาความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพให้เป็นไปในทางที่เกิดประโยชน์แก่ชีวิต โดยมีความสัมพันธ์ที่ดีกับวัตถุ สิ่งแวดล้อม เริ่มตั้งแต่ปัจจัย 4 จนถึงความสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อม โดยทั่วไปให้มีความเกื้อกูลกันระหว่างชีวิตของเรากับธรรมชาติอย่างแยกกันไม่ออก

ในอินทริยภาวนาสูตร ตามหลักอรรถนัย กล่าวไว้ว่า การเจริญอินทรีย์ หรือการสำรวมอินทรีย์ คำว่า อินทรีย์ คือสภาพธรรมที่เป็นใหญ่ ความเป็นใหญ่ของสภาพธรรม คือ เหนือการควบคุม เป็นสภาพธรรมที่ เหนือบุคคล สัตว์ ตัวตน บุคคล เราเขา ทั้งปวง จึงชื่อว่า อินทริยธรรม รวมความว่า อินทรียภาวนา จึงมีความหมายเป็น 2 นัย คือ การสำรวมระวังป้องกันสิ่งไม่ดี อันตรายหรือกิเลสต่างๆ ที่เกิดการรับรู้อารมณ์ทางอินทรีย์ 6 และการเจริญพัฒนาอินทรีย์ 5 เพื่อให้ทันกับปัจจุบันขณะ

ในคัมภีร์อภิธานสูจิ ได้วิเคราะห์ว่า อินฺทติ ปรมอิสสริยํ กโรตีติ อินฺทฺริยํ[13] ธรรมใดเป็นผู้ปกครอง คือ ย่อมทำให้ตนเป็นอิสระยิ่ง ฉะนั้นธรรมนั้นชื่อว่า อินทรีย์ คำว่า “อินทรีย์” นั้นมีความหมายว่า ความเป็นใหญ่ สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ธรรมที่เป็นเจ้าของในการทำหน้าที่อย่างหนึ่ง เช่น ตาเป็นใหญ่ในการเห็น หูเป็นใหญ่ในการฟังเป็นต้น คือธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนๆ สิ่งอื่นๆ จะทำหน้าที่แทนไม่ได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าอินทรีย์เป็นชื่อของความเป็นใหญ่ มีหน้าที่

[13] อ้างแล้วใน, มหามกุฏราชวิทยาลัย, *อภิธานปฺปทีปิกาและอภิธานปฺปทีปิกาสูจิ*, หน้า 283.

ต่างกันไปตามหน้าที่ของตนไม่แทรกแซงกันและกัน เช่น ตามีหน้าที่เห็น หูนั้นจะมาทำหน้าที่แทนตาไม่ได้เลย ในขณะเดียวกันตาก็จะมาทำหน้าที่ฟังไม่ได้ เรียกว่า เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน แต่ละสภาวะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน เขาจึงเรียกว่า อินทรีย์[14]

ดังนั้นคำว่า อินทรีย์ แปลว่าวัตถุหรือเพศพรรณ เรื่องราวที่เป็นใหญ่ เป็นจอม เป็นอิสระ ในคัมภีร์อภิธานสูจิ[15] วิเคราะห์ว่า สภาพใดย่อมเป็นจอม คือย่อมกระทาซึ่งความเป็นอิสระอย่างยิ่งยวด สภาพ นั่นชื่อว่าอินทะ ลิงค์คือเพศพรรณของอินทะนั้น ชื่ออินทริยะ อิย ปัจจัย เฉพาะในที่นี้ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รวม 6 อย่าง ส่วนความหมายอื่นๆ ได้แก่ สัทธาวิริยะ เป็นต้น ในอินทรีย์ 5 เพศหญิง เพศชาย ความเป็นพระอรหันต์ เป็นต้น ทั้งนี้มีหลักว่าวัตถุที่สำคัญเป็นจอมแห่งวัตถุพวกเดียวกันหรือสำคัญในหน้าที่แผนกหนึ่งๆ ได้แล้ว ย่อมเรียกว่าอินทรีย์ได้ทั้งนั้น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะเหล่านี้ ส่วนหนึ่งๆ ล้วนเป็นอิสระเต็มที่แผนกหนึ่ง คือในการเห็นรูป ย่อมสิทธิ์ขาดอยู่ที่ตา การฟังเสียง อยู่ที่หูเป็นต้น จะเกิดผลดี หรือความเสียหายร้ายแรงขึ้นในแผนกนี้ ก็เพราะการกระทำของอวัยวะอันนี้ หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ทั้ง 6 อย่างนี้ เป็นเสมือนคนสำคัญจะหาคนที่จะต้องควบคุมระวังแทนไม่ได้ เพราะถ้าไม่นำผลดีที่สุดมา ก็จะนำผลร้ายที่สุดมาสู่บุคคลได้เช่นกัน ถ้าไม่เป็นพระอรหันต์ก็จะเป็นจอมโจรที่ร้ายกาจดั่งนี้ได้ เพราะเป็นวัตถุสำคัญอันจะยกขึ้นเป็นเลิศได้ส่วนหนึ่งๆ อวัยวะเหล่านี้จึงจะได้ชื่อว่า อินทรีย์

อีกอย่างหนึ่ง มีคำที่เรียกแทนอินทรีย์ คือ คำว่า ทวาร คือวัตถุของอวัยวะที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั่นเอง แต่หมายเอาส่วนที่เป็นวัตถุ ซึ่งเรียกว่าส่วนรูปธรรมเป็นใหญ่ ไม่นับรวมวิญญาณที่ประจำอวัยวะนั้นที่เป็นส่วนนามธรรมเข้าด้วย คำว่า ทวาร แปลกันตามธรรมดาว่า ประตู เป็นที่รับเข้าหรือถ่าย ออกของสิ่งต่างๆ ประตู คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เช่นเดียวกับประตูบ้านเรือน กายเปรียบเหมือนเรือน อารมณ์ต่างๆ เหมือนคนเข้าออก ใจแผนกหนึ่งเป็นเหมือนเจ้าบ้าน คำเปรียบของเรื่องนี้ อันจะพบได้ในปกรณ์บาลีต่างๆ มีว่า จอมปลวกมีช่องหกช่องสำหรับพญาเหี้ยเข้าออก นี่คือกายนี้นั่นเอง[16]เราจะระวังแต่ 5 แห่ง ภายนอกคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย นั้นยังไม่พอ ต้องระวังทวารภายในคือใจด้วย ทวารหรือประตูจึงได้มีถึง 6 ด้วยเหตุนี้ ในภาษาบาลีคำว่า “ทวาร” นี้แปลตามศัพท์ว่า สถานที่อันบุคคลพึงเฝ้า พึงระวัง พึงรักษา[17]อธิบายว่า ที่ใดถ้าไม่มีการระวังรักษาแล้วย่อมเกิดอันตรายขึ้น ที่นั้นชื่อว่า ทวาร คือที่อันบุคคลพึงเฝ้ารักษาประตูเรือนตามธรรมดาของมนุษย์

---

[14] พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, *ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ 3 และปริจเฉทที่ 7*, พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า 115.

[15] อ้างแล้วใน, มหามกุฏราชวิทยาลัย, *อภิธานปฺปทีปิกาและอภิธานปฺปทีปิกาสูจิ*, หน้า 283.

[16] มหามกุฏราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล*, พิมพ์ครั้งที่ 4, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 118-120.

[17] มหามกุฏราชวิทยาลัย, *อภิธานปฺปทีปิกาและอภิธานปฺปทีปิกาสูจิ*, หน้า 526.

ต้องระวังรักษาฉันใด ประตู คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นประตูของ อัตภาพ หรือกายนคร ก็เป็นสิ่งที่ต้องระวังรักษาฉันนั้น มิฉะนั้นแล้วจะพึงได้รับอันตรายร้ายแรงยิ่งกว่าการเผลอต่อประตูเรือน ธรรมดา นักปฏิบัติธรรมต้องรักษาประตูนี้ ซึ่งลึกซึ้งกว่าประตูเรือน เพื่อใจจะได้หลุดพ้นปลอดภัยจากโจรกล่าวคือ กิเลสและอนุสัยทั้งหลาย

ฉะนั้นอินทรีย์หมายความว่าเป็นใหญ่ สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ธรรมที่เป็นเจ้าการในการทำหน้าที่อย่างหนึ่งๆ เช่น ตาเป็นใหญ่หรือเป็นเจ้าการในการเห็น หูเป็นใหญ่ในการได้ยินศรัทธาเป็นเจ้า การในการครอบงำเสียซึ่งความไร้ศรัทธาเป็นต้น แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. อินทรีย์ 6 ได้แก่ อายตนะภายใน 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
2. อินทรีย์ 5 ตรงกับ พละ 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา

ธรรม 5 อย่างชุดเดียวกันนี้ เรียกชื่อต่างกันไป 2 อย่าง ตามหน้าที่ที่ทำ คือ เรียกชื่อว่า พละ โดยความหมายว่า เป็นกำลังทำให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ซึ่งธรรมที่ตรงข้ามแต่ละอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้ เรียกชื่อว่า อินทรีย์ โดยความหมายว่า เป็นเจ้าการในการครอบงำเสีย ซึ่งธรรมที่ตรงข้ามแต่ละอย่าง คือความ ไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงงมงายตามลำดับ[18]

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.9) ได้อธิบายเกี่ยวกับอินทรีย์ 5 คือ อินทรีย์สามารถแปลและมีความหมายได้ 6 ประการ คือ

1. อินทรีย์ แปลว่า ใหญ่ ความหมายว่า เป็นใหญ่ในกิจของตน เช่น สัทธินทรีย์ เป็นใหญ่ในทางเชื่อถือ เป็นต้น

2. อินทรีย์ แปลว่า ทำเบื้องต้นให้บริสุทธิ์ หมายความว่า เป็นใหญ่ในทางทำศีลให้บริสุทธิ์ เพราะศีลเป็นความงามในเบื้องต้นของพระศาสนาด้วย เป็นที่พึ่งในเบื้องต้นด้วย

3. อินทรีย์ แปลว่า มีประมาณยิ่ง หมายความว่า มีประมาณมากในการทำให้เกิดฉันทะ คือความเต็มใจในการละความเร่าร้อน อันเกิดด้วยความไม่มีศรัทธา เกิดด้วยความประมาท เกิดด้วยความฟุ้งซ่าน เกิดด้วยอวิชชา และในการละกิเลสอันเป็นฝ่ายเดียวกับทิฏฐิ ในการละกิเลสอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่าง ละเอียด มีประมาณยิ่งในการทำให้เกิดปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข แสงสว่าง ความสลดใจ ความตั้งใจมั่น ความ ประคองใจไว้ดี ความเพ่งดูใจที่ตั้งอยู่ดี ความหลุดพ้นจากกิเลสต่างๆ

4. อินทรีย์ แปลว่า ตั้งมั่น หมายความว่า ตั้งมั่นในการละซึ่งความเร่าร้อน อันเกิดด้วยความไม่มีศรัทธา เกิดด้วยความเกียจคร้านเกิดด้วยความประมาท เกิดด้วยความฟุ้งซ่าน เกิดด้วยอวิชชา

---

[18] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, 2551), หน้า 554-555.

พระธรรมธีรราชมหามุนี *

5. อินทรีย์ แปลว่า ครอบงำ หมายความว่า ครอบงำความไม่เชื่อถือ ครอบงำความเกียจคร้าน ความประมาท ฟุ้งซ่าน อวิชชา ครอบงำกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ ตลอดถึงครอบงำกิเลสทั้งปวง

6. อินทรีย์ แปลว่า ให้ตั้งอยู่ หมายความว่า ให้ตั้งอยู่ในความเชื่อ ในความประคองกำลังใจ ในความปรากฏขึ้นในใจ ในความไม่ฟุ้งซ่าน ในความเห็นถูก ในเนกขัมมะ ในอัพยาบาท ในอาโลกสัญญา

ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสกะพระอานนท์ถึงการฝึกหัดสารวมอินทรีย์ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ เมื่อกระทบอารมณ์ภายนอกแล้ว ควรจะปฏิบัติอย่างไร มีใจความว่า “เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้ถูกต้องสัมผัส และใจได้กระทบอารมณ์เกิดขึ้นแล้ว เกิดความชอบใจ หรือไม่ชอบใจ ปรุงขึ้นในจิตแล้ว ยังหยาบอยู่ สิ่งที่ละเอียดคืออุเบกขา ความวางเฉยในอารมณ์เหล่านั้น มีอุเบกขาตั้งมั่นไม่ให้ความชอบหรือความชังเกิดขึ้นได้ เมื่อฝึกหัดได้เร็วฉับพลันก็จะตัดอารมณ์นั้นๆ ได้เหมือนคนตาดีกระพริบตา ฉะนั้นนี่เป็นการเจริญอินทรีย์ 6 ชนิดที่ไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่าในวินัยของพระอริยะ

ในท้ายพระสูตรทรงสอนให้ภิกษุปฏิบัติ เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง ...แล้วเกิดความรู้สึกอึดอัดเบื่อหน่ายในความชอบและความชัง ในอารมณ์นั้นๆ เกิดความเห็นเป็นความสวยงาม และความปฏิกูลแล้ว วางเฉยเสียอย่างมีสติสัมปชัญญะ ท้ายสุดได้ตรัสว่า "อานนท์ นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งฌาน อย่าได้ประมาท อย่าได้เป็นผู้เดือดร้อนใจในภายหลังเลย นี้เป็นคำพร่ำสอนของเราแก่พวกเธอ" ดังนั้น อินทรีย์จึงใช้กับอายตนะในขณะทำหน้าที่ในชีวิตจริง หรือในการดำเนินชีวิตในแต่ละวัน เช่น การสำรวมจักขุนทรีย์ เป็นต้น ส่วนอายตนะนิยมใช้ในเวลาพูดถึงตัวสภาวะที่อยู่ในกระบวนธรรม เช่น อาศัยจักขุ อาศัยรูป เกิดจักขุวิญญาณ เป็นต้น และเมื่อพูดถึงสภาวะลักษณะ เช่น จักขุไม่เที่ยง เป็นต้น

การสำรวมอินทรีย์ ไม่ได้หมายถึงการปิดตา ปิดหู ไม่ให้เห็น ไม่ให้ได้ยิน เป็นต้น แต่ลักษณะของผู้สำรวมอินทรีย์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ในธรรมวินัยนี้ ได้เห็นรูป ด้วยตา, ได้ฟังเสียงด้วยหู, ได้ดมกลิ่นด้วยจมูก, ได้ลิ้มรสด้วยลิ้น, ได้สัมผัสโผฏฐัพพะด้วยกาย , และได้รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ก็ไม่รวบถือเอาทั้งหมด (โดยนิมิต) และไม่แยกถือเอาเป็นส่วนๆ (โดยอนุพยัญชนะ), อกุศลธรรมอันเป็นบาป คือ อภิชฌาและโทมนัส มักไหลไปตามภิกษุผู้ไม่สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะการไม่สำรวมอินทรีย์เหล่าใดเป็นเหตุ เธอก็ปฏิบัติเพื่อปิดกั้นอินทรีย์นั้นไว้, เธอรักษาและถึงความสำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ชื่อว่า เป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย”[19]

ในหลักภาวนา 4 การพัฒนากายในขั้นต้น คือ การสำรวมอินทรีย์ หมายถึงการควบคุมจิตใจ ควบคุมความรู้สึกได้ เมื่อเกิดความรับรู้ทางตา ทางหู เป็นต้น ไม่ให้ถูกชักจูงไปในทางที่ถูกกิเลสครอบงำขั้นสูง เมื่อกลายเป็นผู้เจริญอินทรีย์แล้ว มีความหมายถึงขั้นเป็นนายเหนือความรู้สึกต่างๆ ที่จะเกิดจากการรับรู้อารมณ์ทางตา ทางหู เป็นต้นเหล่านั้น สามารถบังคับให้เกิดความรู้สึกต่างๆ ได้

---

[19] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/50/37.

ตามต้องการ ทำให้เกิดภาวะทางจิตที่สำคัญอันเป็นพื้นฐาน คือ ความเป็นอิสระหรือเรียกว่าความหลุดพ้น ภาวะนี้เป็นผล สืบเนื่องจากปัญญา เมื่อเห็นตามเป็นจริง รู้เท่าทันสังขารแล้ว จิตจึงพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส ท่านมัก กล่าวการเข้าถึงภาวะนี้ว่า “จิตที่ปัญญาบ่มงอมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย”[20] หรือ “เมื่อเธอรู้ อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากกามาสวะ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากภวาสวะ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากอวิชชาสวะ”[21]ฯลฯ

ลักษณะด้านหนึ่งของความเป็นอิสระ เมื่อไม่ถูกกิเลสครอบงำ คือ การไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ที่เย้ายวน ที่เรียกว่าอารมณ์เป็นที่ตั้งของราคะ โทสะ และโมหะ เพราะจิตปราศจากราคะ โทสะ โมหะ แล้ว ยิ่งกว่านั้นยังมีผลสืบเนื่องจากความปราศจากราคะ โทสะ โมหะต่อไปอีก คือ ทำให้ไม่มีความหวาดกลัว สะดุ้ง สะเทือน หวั่นไหว[22]ฯลฯ สามารถเป็นนายของอารมณ์ ถึงขั้นที่เรียกว่าเป็นผู้อบรมอินทรีย์แล้ว คือ เมื่อ รับรู้อารมณ์ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น เกิดความรู้สึกขึ้นมาว่าน่าชอบใจ ไม่น่าชอบใจ หรือเป็นกลางๆ ก็ตาม ก็สามารถบังคับสัญญาของตนได้ ให้เห็นเป็นของปฏิกูล น่าเกลียดโสโครก เป็นต้น ตลอดจนจะสลัดทิ้งสิ่ง ปฏิกูลและไม่ปฏิกูล วางใจเฉย เป็นกลางอยู่อย่างมีสติสัมปชัญญะก็ทำได้ตามต้องการ[23]

ดังนั้น เมื่อมีการสำรวมระวังอินทรีย์และเจริญอินทรีย์แล้ว ผลคือทำให้อินทรีบริบูรณ์ ย่อมทำสีลสัมปทาให้บริบูรณ์, สีลสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำสมาธิสัมปทาให้บริบูรณ์, สมาธิสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำปัญญาสัมปทาให้บริบูรณ์ เพราะฉะนั้นการรักษาอินทรีย์จึงเป็นมูลรากแห่งการปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนโดยแท้ตามหลักแห่งภาวนา 4

ด้วยเหตุนี้จึงมีคำกล่าวว่า การปิดกั้นอินทรีย์ที่ท่านกล่าวไว้ว่า บุคคลที่สามารถทำการปิดกั้นอินทรีย์เหล่านั้นด้วยอุบาย ดุจช่างถากไม้ผู้มีกำลังกายและกำลังความรู้ ประสงค์จะเอาลิ่มที่ติดอยู่ในท่อนไม้ออก จึงตอกลิ่มที่แข็งกว่าลิ่มนั้น จึงจะนำออกจากท่อนไม้นั้นได้ ฉันใด ภิกษุผู้ฉลาดก็ฉันนั้น ประสงค์จะสกัดอินทรีย์มีจักษุเป็นต้น ด้วยกำลังแห่งวิปัสสนา ก็ย่อมสกัดด้วยอินทรีย์นั่นเอง คือ ภิกษุเจริญอินทรีย์ 5 อันเป็นเครื่องบ่มวิมุตติ แม้นี้คือศรัทธามีลักษณะน้อมใจเชื่อ ความเพียรมีลักษณะประคองไว้ สมาธิมีลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน สติมีลักษณะปรากฏ ปัญญามีลักษณะเห็น จึงกำจัดอินทรีย์ มีจักษุเป็นต้นด้วยอินทรีย์ 5 เหล่านี้ โดยกำจัดความเป็นทวารแห่งการเกิดกิเลส มีความยินดีและความขัดเคือง เป็นต้น แล้วตัดได้เด็ดขาดซึ่งกิเลสทั้งหลาย อันเป็นที่อาศัยแห่งอินทรีย์นั้นด้วยอริยมรรค ต่อแต่นั้นจึงเป็นผู้หมดทุกข์ ย่อมเข้าถึงอนุปาทิเสส นิพพานได้ จากข้อความที่ได้นำมากล่าวไว้นี้ แสดงให้เห็นว่าการสำรวมระวังอินทรีย์ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติธรรม

---

[20] ที.ม. (ไทย) 10/76/96;88/108;111/143.

[21] วิ.มหา. (ไทย) 1/3/9.

[22] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/117/161.

[23] ม.อุ. (ไทย) 14/863/546.

หลังจากนั้นจึงปิดกั้นอินทรีย์ทั้ง 6 ด้วยการเจริญอินทรีย์ 5 คือศรัทธา วิริยะ สมาธิ สติ ปัญญาให้แก่กล้า จึงกำจัดอินทรีย์ มีตาเป็นต้นด้วยอินทรีย์ 5 เหล่านี้ โดยกำจัดทางเข้าออกการเกิดกิเลส มีความยินดีและความขัดเคือง เป็นต้น แล้วตัดกิเลสทั้งหลายอันเป็นที่อาศัยของอินทรีย์นั้นด้วยอริยมรรค

ดังนั้นการดำเนินชีวิตตามหลักกายภาวนาในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้เน้นที่การทำให้ร่างกายเจริญเติบโตแข็งแรง แต่ก็ถือว่าการกินอาหารให้ได้คุณค่า กินพอดี ด้วยความรู้จักประมาณช่วยให้ร่างกายอยู่ผาสุก มีสุขภาพดี เป็นฐานให้การพัฒนาทางด้านอื่นๆ ได้ดำเนินต่อไป และการมีร่างกายที่มีระบบภายในต่างๆ ทำงานเรียบร้อยดี ท่านเรียกว่าเป็น “ปธานิยังคะ” อย่างหนึ่ง คือเป็นองค์หนึ่งของสภาพชีวิตที่เหมาะแก่การใช้ความเพียรพยายามในการพัฒนาชีวิต ที่ให้เกิดความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือวัตถุภายนอกที่มีอยู่รอบตัวเรานั่นเอง

การที่เราดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้ดีนั้นจะเห็นว่าตามหลักกายภาวนานี้ การดำเนินชีวิตเราต้องใส่ใจกับสภาพแวดล้อม ทั้งธรรมชาติ มนุษย์ สังคม ต้องให้ความสำคัญกับโลกนี้จึงจะเกิดสันติภาพทั้งภายในและภายนอก ในส่วนของร่างกายที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมในการดำรงอยู่ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น และประสาทกาย ที่เรียกว่า อินทรีย์ ฉะนั้นการพัฒนากายในพระพุทธศาสนาจึงเน้นไปที่การพัฒนาอินทรีย์ ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ให้ใช้งานได้ดี เกิดประโยชน์สูงสุด มีผลในทางที่จะส่งเสริมคุณภาพชีวิต เช่น พัฒนาการใช้ตาให้ดูเป็น คือ ดูแล้วไม่เกิดกิเลสหรืออกุศล ดูแล้วให้เกิดสติปัญญา การสร้างสรรค์ พัฒนาการใช้หูให้ฟังเป็น คือ ฟังแล้วไม่เกิดกิเลสหรืออกุศล ฯลฯ การพัฒนากาย คือใช้วัตถุมาหล่อ เลี้ยงร่างกาย ต้องมองไปที่คุณค่า ไม่ให้เกิดความโลภ อันจะนำมาซึ่งความกอบโกยทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมาเป็นของตนอย่างไม่ถูกต้อง เพราะความเห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่ความทุกข์ยากลำบากของคนอื่น เพราะทรัพยากรแทนที่จะพอใช้แก่คนหลายคน แต่กลับเป็นของคนๆ เดียว หรือกายถูกต้องอะไรต้องไม่ให้เกิดกิเลส จะต้องไม่ลืมเรื่องนี้ จึงจะทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของโลก ที่เรียกว่า มองโลก มองเรา นั่นเอง

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า การพัฒนาอินทรีย์ คือ การฝึกใช้อินทรีย์ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิต ไม่ใช่การใช้อินทรีย์ให้เกิดโทษ ฉะนั้นการดำเนินชีวิตจะต้องมีกายภาวนา ซึ่งไม่ใช่เฉพาะเพียงฝึกให้ร่างกายเติบโต แข็งแรง มีสุขภาพดีเท่านั้น แต่ต้องพัฒนาให้ใช้อินทรีย์เป็น นอกจากนั้นการพัฒนาทักษะต่างๆ ในทางอาชีพก็รวมอยู่ในข้อนี้ด้วย แต่ที่เป็นแกนกลางนั่นคือการพัฒนาที่เป็นอินทรีย์นี้เป็นหลักเพราะเป็นที่ไหลมาแห่งกิเลส

จึงกล่าวต่อไปได้ว่าการดำเนินชีวิตตามหลักกายภาวนาคือการพัฒนาอินทรีย์ แม้ว่าชีวิตจะประกอบด้วยขันธ์ 5 ซึ่งแบ่งซอยออกไปเป็นหน่วยย่อยต่าง ๆ มากมาย แต่ในทางปฏิบัติ คือในการดำเนินชีวิตทั่วไป มนุษย์ไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรงกับส่วนประกอบเหล่านั้นโดยทั่วถึงแต่อย่างใด ส่วนประกอบหลายอย่างมี อยู่และทำหน้าที่ของมันเป็นไป โดยมนุษย์ไม่รู้จักหรือแม้รู้จักก็แทบไม่ได้

นึกถึงเลย เช่น ในด้านรูปธรรม อวัยวะ ภายในร่างกายหลายอย่างทำหน้าที่ของมันอยู่ โดยมนุษย์ผู้เป็นเจ้าของไม่รู้และไม่ได้ใส่ใจที่จะรู้ จนบางคราวมันเกิดความวิปริตหรือทำหน้าที่บกพร่องขึ้น มนุษย์จึงจะหันมาสนใจ แม้องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการ ฝ่ายจิตก็เป็นเช่นเดียวกัน การศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบต่างๆ และกระบวนการทำงานด้านจิตใจเราปล่อยให้เป็นภาระของนักศึกษาทางแพทยศาสตร์และชีววิทยา ส่วนการศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการทำงานด้านจิตใจ เราปล่อยให้เป็นภาระของนักอภิธรรมและนักจิตวิทยา แต่สำหรับคนทั่วไป ความหมายของชีวิตอยู่ที่ชีวิตในทางปฏิบัติ หรือชีวิตที่ดำเนินอยู่เป็นประจำในแต่ละวัน ซึ่งได้แก่การติดต่อ เกี่ยวข้องกับโลก สิ่งที่ให้ความหมายแก่ชีวิต คือการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกหรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ชีวิตตามความหมายของมนุษย์คือชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลก ชีวิตในทางปฏิบัติหรือชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลกได้ ซึ่งเรียกว่า “ทวาร” (ประตู, ช่องทาง) หรืออายตนะ

อายตนะ แปลว่า ที่ต่อ หรือแดน หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ แปลอย่าง่ายๆ ว่า ทางรับรู้ แบ่งออกเป็น

1.อายตนะภายใน หมายถึง ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ แดนต่อความรู้ฝ่ายภายใน ได้แก่ ตา (จักขุ) หู (โสตะ) จมูก (ฆานะ) ลิ้น(ชิวหา) กาย (กาย) ใจ (มโน) ทั้ง 6 นี้เรียกอีกอย่างว่า อินทรีย์ 6 เพราะเป็น ใหญ่ในหน้าที่ของตนแต่ละอย่าง เช่น จักขุ เป็นเจ้าในการเห็น เป็นต้น ซึ่งจะกล่าวเฉพาะอินทรีย์ 5 เท่านั้น คือ

1) จักขุ ตา เป็นแดนรับรู้รูป เกิดความรู้คือ จักขุวิญญาณ-เห็น

2) โสตะ หู เป็นแดนรับรู้เสียง เกิดความรู้คือ โสตวิญญาณ-ได้ยิน

3) ฆานะ จมูก เป็นแดนรับรู้กลิ่น เกิดความรู้คือ ฆานวิญญาณ-ได้กลิ่น

4) ชิวหา ลิ้น เป็นแดนรับรู้รส เกิดความรู้คือ ชิวหาวิญญาณ-รู้รส

5) กาย กาย เป็นแดนรับรู้โผฏฐัพพะ เกิดความรู้คือ กายวิญญาณ-รู้สิ่งต้องกาย

เหตุนั้น ตามหลักของกระบวนการรับรู้ เช่น อายตนะ + อารมณ์ + วิญญาณ = สัมผัส ⟶ เวทนา เกิดเป็นขั้นตอน คือ ทางรับรู้ สิ่งที่ถูกรู้ ความรู้ การรับรู้ เกิด ความรู้สึกต่ออารมณ์ เหล่านี้ล้วนเป็น กระบวนการที่ต้องให้ความสำคัญ และฝึกหัดอบรมบ่อยๆ จึงจะเกิดผลในระยาวต่อไป อายตนะหรืออินทรีย์ทั้ง 5 นี้ จึงมีความหมายในลักษณะที่ว่า เป็นธรรมที่มีสภาพคล้ายๆ กับพยายามเพื่อให้เกิดผลตามคุณสมบัติของตน เช่น อายตนะที่เรียกว่าตา กระทบหรือเชื่อมต่อกับอายตนะที่เรียกว่าสี จึงมีการเห็นสี อายตนะที่เรียกว่าหู เชื่อมต่อกับอายตนะที่เรียกว่าเสียง จึงมีการได้ยินเกิดขึ้น อายตนะที่เรียกว่าจมูก เชื่อมต่อกับอายตนะที่เรียกว่ากลิ่น จึงมีการรู้กลิ่นเกิดขึ้น

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า อายตนะภายในและอายตนะภายนอก เป็นเหตุให้มีผลเกิดขึ้น เช่น

จักขายตนะกับรูปายตนะ (เป็นเหตุ) การเห็น (เป็นผล)

โสตายตนะกับสัททายตนะ (เป็นเหตุ) การได้ยิน (เป็นผล)

ฆานายตนะกับคันธายตนะ (เป็นเหตุ) การได้กลิ่น (เป็นผล)
ชิวหายตนะกับรสายตนะ (เป็นเหตุ) การรู้รส (เป็นผล)
กายายตนะกับโผฏฐัพพายตนะ (เป็นเหตุ) การรู้สัมผัส (เป็นผล)
มนายตนะกับธัมมายตนะ (เป็นเหตุ) การรู้เรื่องราวต่างๆ (เป็นผล)

เหตุกับผลที่กล่าวมานี้เป็นไปตามสภาวะของอินทรีย์ต่างๆ เหล่านี้ เป็นการทำหน้าที่ของอายตนะ มีการขวนขวายพยายามเพื่อให้ผลของตนเกิดสิ่งที่เชื่อมต่อเหล่านี้ ทำให้จิตและเจตสิกธรรมกว้างขวางเจริญขึ้น คือเมื่ออายตนะภายในและภายนอกมากระทบกันเข้าเกิดการรู้อารมณ์ทางทวารนั้นๆ วิถีจิตต่างๆ มีจักขุทวารวิถีย่อมเกิดขึ้น วิถีจิตนั้นเมื่อเกิด มิใช่เกิดเพียงวิถีเดียว แต่จะเกิดจำนวนนับไม่ถ้วน ในวิถีจิตหนึ่งๆ นั้น มีจิตหลายชนิดเกิดขึ้น ทั้งกุศลและอกุศล ทั้งวิบาก ทั้งกิริยา อาการที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้เรียกว่า จิต เจตสิก เจริญกว้างขึ้น นอกจากนี้กุศลธรรมมีศรัทธา สติ ปัญญา อกุศลธรรม มีโลภะ โทสะ เป็นต้น เมื่อเกิดในระยะแรกยังมีกำลังอ่อน แต่เมื่อวิถีจิตเกิดวนเวียนซ้าหลายรอบเข้า กำลังแห่งกุศลและอกุศลเหล่านี้ก็เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ กระทั่งสำเร็จเป็นสุจริต ทุจริต ลักษณะดังกล่าวนี้เรียกว่า จิต เจตสิกมีความเจริญกว้างขวางเพราะอาศัยการกระทบเชื่อมต่อของอายตนะภายใน ภายนอก หรืออินทรีย์ นี้เอง

อินทรีย์ทั้ง 5 นี้ เมื่อได้รับการพัฒนาดีแล้ว ย่อมเป็นอุปกรณ์อันสำคัญยิ่งของมนุษย์ที่จะทำให้เกิดองค์ความรู้ต่างๆ เกิดขึ้นและนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดีงามให้รู้จัก “กิน อยู่ ดู ฟัง” เป็น สามารถเสพสิ่ง เหล่านั้นในทางที่เป็นคุณที่ไม่ให้เกิดโทษ รู้จักควบคุมไม่ให้เกิดความต้องการที่ฟุ่มเฟือยหรือเกินความจำเป็นที่มนุษย์ควรจะใช้สอย โดยเห็นคุณค่าความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด และนำไปสู่ เป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า “มีกายที่อบรมมาดีแล้ว” นั่นเอง

3.3 ศีลภาวนา ธรรมในหลักภาวนา 4

การพัฒนาศีลหรือศีลภาวนา หมายถึง การพัฒนาความสัมพันธ์ทางด้านกาย วาจา กับบุคคลอื่นซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างถูกต้อง ลำพังการเป็นอิสระ ปลอดพ้นจากการถูกผู้อื่นเบียดเบียนเท่านี้ยังไม่เพียงพอ บุคคลยังต้องไม่กระทำการเบียดเบียนผู้อื่นอีกด้วย และประพฤติตนเป็นประโยชน์เกื้อกูล ผู้อื่นตลอดจนมีการเลี้ยงชีพสุจริต (สัมมาอาชีวะ) ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วในเรื่องของอธิศีลสิกขา การศึกษาในศีลยิ่ง ในส่วนของศีลภาวนา แปลว่า การพัฒนาศีล ศีลเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ในสังคมเฉพาะบุคคล ...ในด้านการมีชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม ...ให้เกิดการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ศีลเป็นสภาพหรือคุณสมบัติของตัวบุคคล ...เป็นเรื่องของการที่บุคคลนั้นมีระเบียบในการดำเนินชีวิต และในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยดี ความมีระเบียบหรือการประพฤติตนอยู่ในระเบียบอย่างนี้เรียกว่า ศีล ส่วนวินัยนั้นเป็นการจัดระเบียบ ทั้งการจัดระเบียบชีวิตของตนเอง

และการจัดระเบียบในการอยู่ร่วมกันกับผู้อื่น ตลอดจนการจัดระบบสังคมทั้งหมด ศีลกับวินัย จึงเป็นของคู่กัน คือ วินัยทำให้เกิดศีล ถ้าเรารักษาวินัยเราก็เป็นผู้มีศีล ในทางพระตามปกติจะเรียกคนว่าเป็นผู้มีศีล ...แต่ในภาษาไทยเรานิยมใช้คำว่า มีวินัย ...วินัยนั้นเนื่องอยู่กับสังคม ...เพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคมซึ่งเป็นเรื่องสมมุติ ...ศีลคือการที่คนนั้นมีระเบียบ การดำเนินชีวิตอย่างนั้น หรือประพฤติตนอยู่ในระเบียบอย่างนั้น ...เรื่องศีลภาวนา ...การพัฒนาคนให้มีระเบียบในการดำเนินชีวิตและในการอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นในสังคม ...แยกโดยกว้างได้หลายระดับ ดังเช่น

1) ความมีระเบียบ ด้วยการจัดระบบในการเป็นอยู่และในการดำเนินชีวิต โดยที่ไม่ให้มีการเบียดเบียนกัน ในทางชีวิตร่างกาย ทรัพย์สิน คู่ครอง วาจา ตลอดจนไม่เบียดเบียนสติสัมปชัญญะของตนเอง ซึ่งในความหมายจะขยายออกไปถึงความสุจริต 3

2) มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีกันในสังคม

3) การฝึกฝนควบคุมตนในทางกาย วาจา เพื่อเป็นพื้นฐานของการฝึกจิตใจ

จึงสรุปได้ว่า การพัฒนาชีวิตตามหลักศีลภาวนานั่นคือ กระบวนการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมภายนอกอย่างชาญฉลาด และรู้เท่าทันต่อความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกันกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ไม่เบียดเบียนกันทางร่างกาย ทรัพย์สิน คู่ครอง วาจา และสติปัญญา โดยมีความเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารีต่อเพื่อนมนุษย์แล้ว ยังต้องเคารพต่อกฎหมาย กฎระเบียบทางสังคมอย่างเคร่งครัด มีจิตใจที่เห็นคนอื่นเดือดร้อน หรือมีความทุกข์ยากลำบากทนอยู่ไม่ได้แล้วคงต้องเข้าไปให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน จึงเป็นการสร้างสันติทั้งภายนอกและภายในให้เกิดขึ้นอย่างแท้จริง สิ่งเหล่านี้จะมีได้ เกิดได้ ต้องเริ่มที่ตัวบุคคลก่อนในการฝึกฝนควบคุมตนทางด้านกาย วาจา ที่เรียกว่า “การมีศีลที่อบรมมาดีแล้ว” นั่นเอง

3.4 จิตภาวนา ธรรมในหลักภาวนา 4

การพัฒนาจิตหรือจิตภาวนา หมายถึง การฝึกฝนอบรมจิตให้มีคุณสมบัติครบถ้วนทั้งสามด้าน คือ มีคุณภาพจิตดี เช่น มีความเมตตากรุณา อ่อนน้อมถ่อมตน มีสมรรถภาพจิตดี เช่น มีสติและสมาธิ มีความขยันหมั่นเพียร และมีสุขภาพจิตดี เช่น มีความปีติปราโมทย์ แช่มชื่นใจ เพราะจิตที่ได้รับการพัฒนาแล้วย่อม ปลอดพ้นจากความหมองมัว ความเร่าร้อน ความทะยานอยาก แต่จะประสบสุขกับสิ่งที่ประณีตยิ่งๆ ขึ้นไป จิตภาวนา เป็นการพัฒนาจิต หรือการทำจิตให้เจริญงอกงาม แบ่งเป็น 3 ด้าน คือ

1) การพัฒนาคุณภาพจิต โดยเริ่มแต่มีคุณธรรมทางค้านต่างๆ ที่ทำให้จิตใจประณีตดีงาม เช่น มีความเมตาตากรุณา มีความศรัทธาต่อพระรัตนตรัย มีความกตัญญูกตเวที เป็นต้น

2) การพัฒนาสมรรถภาพจิต หรือสมรรถภาพของจิตใจซึ่งมีความเข้มแข็งที่จะเอาไปใช้งานได้ดี คือ มีสมาธิ มีสติ มีวิริยะ คือความเพียรพยายาม ความกล้าหาญกล้าสู้ ความเอาใจใส่

ความรับผิดชอบ ความเข้มแข็ง ความอดทน เป็นต้น

3) การพัฒนาสุขภาพจิต นอกจากมีคุณธรรม มีคุณภาพ และมีสมรรถภาพแล้ว ยังคงต้องมีสุขภาพจิตด้วย คือ จิตใจนั้นมีความสุข เป็นจิตที่มีความเบิกบาน มีปีติ มีความอิ่มใจ มีปราโมทย์ มีความร่าเริงบันเทิงใจ เป็นต้น

จึงสรุปได้ว่า การพัฒนาชีวิตตามหลักจิตภาวนาคือการมีจิตใจที่พัฒนาให้เข้มแข็ง ไม่ขุ่นมัว มีคุณธรรมทางด้านต่างๆ ได้แก่ ความมีเมตตา กรุณา มุทิตา ความมีศรัทธาและความมีนิสัยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การที่จิตมีความพร้อมต่อการทำงาน ได้แก่ ฉันทะ คือความต้องการที่จะทำ วิริยะ คือมีความเพียรไม่ท้อถอย จิตตะคือความคิดมุ่งไป วิมังสา คือความไตร่ตรองตรวจสอบ ขันติ คือมีความอดทน สมาธิ คือความมีใจตั้งมั่น สติ คือมีความระลึกเท่าทัน เป็นต้น ซึ่งเป็นจิตที่มีความสบายใจ อิ่มเอิบใจ แช่มชื่นใจ เบิกบานใจ เกิดความสบายใจได้เสมอ เมื่อดำรงชีวิตหรือทำกิจกรรมร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเสมอต้นเสมอปลาย

3.5 ปัญญาภาวนา ธรรมในหลักภาวนา 4

การดำเนินชีวิตตามหลักปัญญาภาวนา คือ การทำปัญญาให้เจริญงอกงามมากขึ้นตามจริงในระดับต่างๆ ดังนี้

1) การรับรู้เข้ามาเป็นประสบการณ์ตรงตามสภาพที่เป็นอยู่ของมัน รับรู้ตามความเป็นจริง ไม่บิดเบือน ไม่ปรุงแต่ง ไม่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงได้ความรู้ที่ถูกต้อง

2) การคิดการวินิจฉัยหรือการวางแผนต่างๆ อย่างถูกต้องตรงตามสภาพโดยบริสุทธิ์ ไม่ตกอยู่ในอำนาจครอบงำของอคติ (ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และ ภยาคติ) เป็นปัญญาที่บริสุทธิ์อิสระ

3) ความสามารถที่จะนำความรู้มาใช้ มาจัดแจง จัดทำดำเนินการต่างๆ ให้สำเร็จผลตามที่ต้องการ โดยเฉพาะในการแก้ปัญหาต่างๆ ให้สำเร็จ ปัญญาในระดับของการเอามาใช้ คือ ใช้แก้ปัญหา ใช้จัดทำดำเนินการให้สำเร็จผล ความสามารถที่จะสืบค้นเหตุปัจจัย และแยกแยะวิเคราะห์สิ่งต่างๆ ซึ่งจะเป็นตัวเอื้ออำนวยในการที่จะแก้ปัญหา และทำกิจการให้สำเร็จผลได้

4) ความรู้เท่าทันโลกและชีวิตตามเป็นจริง ซึ่งจะส่งผลย้อนกลับมาช่วยจิตใจ ทำให้จิตใจเป็นอิสระ (ไม่) หลงวิ่งไปตามอำนาจชักจูงของสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏแก่ตนซึ่งเข้ามากระทบจากโลกภายนอกด้วยความยินดียินร้ายต่างๆ แล้วก็เกิดทุกข์กับปัญหาต่างๆ มีความยึดติดในสิ่งต่างๆ อย่างน้อยก็คอยสร้างตัวตนขึ้นมารับกระทบกระแทกจากอารมณ์และความคิดปรุงแต่งต่างๆ ก่อปัญหาแก่ตนเอง ไม่สามารถจัดการดำเนินการกับสิ่งเหล่านั้นด้วยปัญญาที่แท้จริง เพราะจะเอาแต่ความปรารถนาของตัวเองเป็นหลักหรือเป็นตัวกำหนด คือจะให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามความอยาก ความปรารถนาของตน แต่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่ได้เป็นไปตามความอยากปรารถนา

ของเรา ใจที่อยากของเราก็ถูกขัดถูกฝืน เกิดความขัดแย้ง ตัวเราก็เกิดความบีบคั้น เกิดปัญหา เป็นทุกข์ แต่พอมีปัญญา รู้ เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ก็จะไปถึงขั้นสุดท้าย คือ เป็นปัญญาที่ทำให้จิตใจเป็นอิสระ ออกมาจากสิ่งต่างๆ คือไม่ยึดติดถือมั่นในโลก หมายความว่า สิ่งอะไรเข้ามาเราก็รับรู้ตามเป็นจริง ปฏิบัติต่อมันตามเหตุผล ด้วยความรู้เท่าทันต่อเหตุปัจจัย แต่ไม่มีความยึดติดถือมั่นที่จะมาบีบคั้นตัวเอง เรียกว่าไม่ทำให้เกิดทุกข์ โยงมาแต่ขั้นต้นทีเดียว คือ ถ้าคนมีปัญญาถึงขั้นทำให้จิตใจเป็นอิสระ การรับรู้ต่างๆ ก็บริสุทธิ์ไปด้วย การรับรู้สิ่งที่เข้ามาก็จะตรงตามสภาพที่เป็นจริง"

ฉะนั้นแล้ว ปัญญาภาวนา จึงเป็นการพัฒนาในด้านความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่หวั่นไหวไปตามความชอบใจ ไม่ชอบใจ ที่ทำให้ไขว้เขวออกไปจากทางแห่งความจริง มีลักษณะที่เป็นเจ้าแห่งจิต เป็นนายของความคิด โดยสังเกตจากการมีศรัทธาในพระรัตนตรัยอย่างมีเหตุผล และมีความเข้าใจที่ถูกต้องในพระรัตนตรัย, ความสามารถในการวิเคราะห์ บาป-บุญ, คุณ-โทษ ประโยชน์-มิใช่ประโยชน์ อย่างรู้เท่าทันโลกและชีวิต ดังข้อความในพระไตรปิฎกว่า “มหาบุรุษผู้มีปัญญามากนั้นปรารถนาจะตรึกตรองเรื่องใด ก็ตรึกตรองเรื่องนั้น ไม่ปรารถนาจะตรึกตรองเรื่องใด ก็ไม่ตรึกตรองเรื่องนั้น ปรารถนาจะดำริเรื่องใด ก็ดำริเรื่องนั้น ไม่ปรารถนาจะดำริเรื่องใด ก็ไม่ดำริเรื่องนั้น เป็นผู้เชี่ยวชาญในแนวทางแห่งกระบวนความคิดทั้งหลาย”[24]นอกจากนี้ยังดูได้จากการรู้จักกระตุ้นตนเอง และจูงใจตนเองให้ใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษาแสวงหาความจริง และใฝ่สร้างสรรค์พัฒนางานอยู่เสมอ ดังนั้น "ทั้งหมดนี้เป็นปัญญาในระดับต่าง ๆ ซึ่งจะเห็นว่าการดำเนินชีวิตตามหลักภาวนา 4 ในทางพระพุทธศาสนาต้องมีการพัฒนาปัญญานี้หลายขั้นหลายตอนจนกว่าจะบรรลุจุดหมายสุดท้าย คือมี ปัญญาที่รู้เท่าทันโลกและชีวิต เป็นจุดประสงค์หลัก ซึ่งส่งผลให้จิตใจเป็นอิสระ เมื่อปัญญาเจริญอย่างถูกต้อง ก็จะส่งผลแก่จิตใจ ทำให้จิตใจดีงาม มีความสุข เป็นอิสระและเข้าถึงจุดหมายสูงสุขของชีวิต เมื่อใดมีภาวนา ครบ 4 ประการนี้โดยสมบูรณ์ ท่านเรียกว่าเป็นพระอรหันต์ คือบุคคลที่ได้พัฒนาสี่ด้านนี้ครบถ้วนบริบูรณ์"เป็น การดำเนินชีวิตที่ผ่านขั้นตอนที่ครบถ้วนสมบูรณ์นั่นเอง

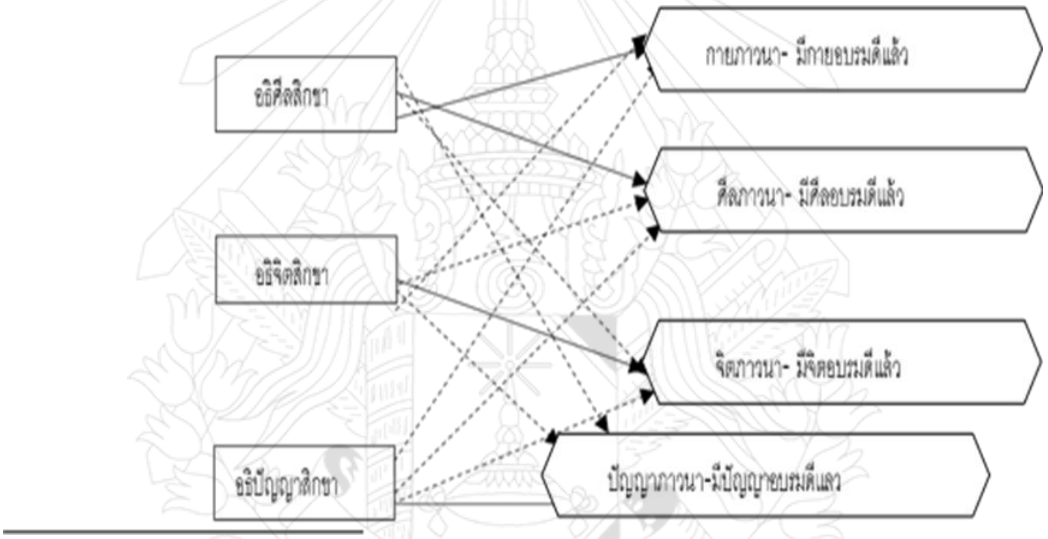
จึงสรุปได้ว่า การดำเนินชีวิตตามหลักปัญญาภาวนา คือได้แก่การรู้และเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง รู้เท่าทันสภาวะของโลกและชีวิต ที่เรียกว่า มองโลก มองเรา ทำให้จิตใจเป็นอิสระได้จนถึง ขั้นสูงสุด ส่งผลให้อยู่ในโลกได้โดยไม่ติดโลก มีอิสระที่จะเจริญเติบโตงอกงามต่อไป ที่เรียกว่า “มีปัญญาอบรม ดีแล้ว”นั่นเอง

\

[24] องฺ. จตุกฺก. (ไทย) 21/35/56.

3.6 มิติสัมพันธ์ของหลักภาวนา 4 ต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

การศึกษาและการฝึกฝนอบรมเพื่อพัฒนาตนเองในการดำเนินชีวิตตามหลักไตรสิกขา ที่นำไปสู่การฝึกฝนวิธีการใช้องค์ประกอบทั้ง 3 ด้าน ของตนเอง คือ ร่างกาย จิตใจ และปัญญา ให้ทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิ์ประภาพในการหาเลี้ยงชีวิตที่ถูกต้องดีงาม และนำพาชีวิตให้พบกับประโยชน์สูงสุดอันจะพึงได้ พึงถึง[25] ซึ่งการพัฒนาตนเองในแต่ละด้านต่างมีบทบาทต่อการสร้างภาวนา 4 โดยจะมีความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ขณะที่ภาวนา 4 เป็นคุณสมบัติที่เป็นที่เกิดขึ้นจากการฝึกฝนอบรมนั้น สามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชีวิตให้พ้นจากความทุกข์ได้ ดังนั้นมิติความสัมพันธ์ระหว่างภาวนา 4 และไตรสิกขา จึงมีความสอดคล้องกันต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามคุณสมบัติของหลักภาวนา 4 ดังแผนภาพที่ 6 ที่แสดงไว้นี้

ภาพที่ 3.1 แสดงถึงมิติสัมพันธ์ของหลักภาวนา 4 ต่อไตรสิกขา

จากแผนภาพข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 ในแต่ละขั้นที่มีต่อหลักไตรสิกขา ในแต่ละด้าน ทั้งความสัมพันธ์ทางตรง (แสดงด้วยลูกศรเส้นหนาจากซ้ายไปขวา) และความสัมพันธ์ทางอ้อม (แสดงด้วยลูกศรเส้นประจากซ้ายไปขวา) ที่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ได้ตามรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.6.1 มิติสัมพันธ์ของหลักภาวนา 4 ต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้านอธิศีลสิกขา

การอบรมพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในขั้นอธิศีลสิกขานี้ มุ่งเน้นที่การสำรวมระวังกาย วาจา ใจของตนไม่ให้ไปพัวพันหมกมุ่นกับความสุขที่เกิดจากรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ (กามสุขัลลิ

[25] อ้างแล้วใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต),*พุทธธรรม (ฉบับเดิม)*, หน้า 370.

กานุโยค) เพราะกามสุขนั้นเป็นความสุขที่เกิดขึ้นอย่างอิงอาศัยวัตถุ จึงไม่ใช่ความสุขที่ยั่งยืน และเมื่อความสุขนั้นหมดไป ย่อมทำให้เกิดการแสวงหา แก่งแย่ง กอบโกย ปกป้องรักษาวัตถุสิ่งของที่ทำให้เกิดความสุข สร้างความเดือดร้อน เบียดเบียนต่อตน คน สัตว์ และสิ่งแวดล้อมรอบด้าน อธิศีลสิกขาจึงมีบทบาทที่สำคัญต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในเรื่องของการฝึกอินทรีย์ต่างๆ เช่น ตา หู เพื่อติดต่อสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุด้วยพฤติกรรมที่บริสุทธิ์อยู่ในกรอบของศีล เพื่อให้มีวิถีชีวิตที่ปลอดภัย มีทรัพย์สิน มีความสุข ไร้การเบียดเบียน และเกื้อกูลแก่สิ่งแวดล้อมทางสังคม[26]และสร้างเสริมสภาพชีวิตให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตได้

1) ความสัมพันธ์ต่อกายภาวนา ดังมีพุทธดำรัสว่า “บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมได้รับอานิสงส์จากศีล คือ มีโภคทรัพย์เป็นอันมาก มีกิตติศัพท์อันดีงาม จะเข้าไปยังบริษัทใดๆ ย่อมแกล้วกล้า ไม่เก้อเขิน เวลาตายย่อมไม่หลงลืมสติ ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์”[27] ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่ผ่านการฝึกอบรมหรือการพัฒนาขั้นอธิศีลสิกขาสามารถดำเนินชีวิตด้วยความสันโดษ มีความมักน้อย, มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย จึงมีโภคทรัพย์เหลือใช้ นอกจากนี้ยังเป็นผู้มีผิดพรรณผุดผ่อง มีสีหน้าสดใส เพราะมีความประพฤติทางกายวาจา ใจ ที่บริสุทธิ์ จึงสามารถเข้าไปในที่ต่างๆ ได้อย่างองอาจ ปราศจากความกังวลใดๆ เป็นที่น่าชื่นชมแก่ผู้พบเห็น ท้ายที่สุดการสำรวมระวังอินทรีย์อย่างมีสติอยู่เสมอ ทำให้เวลาตายก็ไม่เผลอสติ เพราะได้ปฏิบัติจนเป็นนิสัย และไม่มีเรื่องรบกวนจิตใจในช่วงเวลาสุดท้ายของชีวิต จึงมีสุคติเป็นที่หมาย ดังนั้นอธิศีลสิกขาจึงมีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการสร้าง “กายภาวนา”

2) ความสัมพันธ์โดยตรงต่อศีลภาวนา โดยประพฤติในสิกขาบทด้วยความเคารพ ซึ่งสิกขาบทนั้นถูกบัญญัติขึ้นเพื่อเกื้อกูลต่อการไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่นในสังคม เพื่อประโยชน์สุขในการอยู่ร่วมกัน เพื่อควบคุมคนไม่ดีไม่ให้ก่อความเดือดร้อนวุ่นวาย เพื่อสร้างความสามัคคีด้วยการสร้างมาตรฐานทางความคิดและความประพฤติอย่างเดียวกัน เพื่อป้องกันการทำร้ายเบียดเบียนกันในปัจจุบันและในอนาคตฯ[28] ดังนั้นการปฏิบัติตามสิกขาบทจึงเป็นการฝึกอบรมพฤติกรรมในด้านการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมให้มีระเบียบอยู่ในกฎเกณฑ์ ซึ่งสรุปได้ว่ามีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการสร้าง “ศีลภาวนา”

3) ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อจิตภาวนา ดังพุทธพจน์ว่า “กุศลศีลมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน”[29] ทั้งนี้เพราะการกระทำที่ประกอบด้วยศีลนั้นเกิดจากจิตที่ประกอบด้วยเมตตา จึงตั้งเจตนางดเว้นหรือเว้นขาดจากการเบียดเบียน ทำให้ไม่ต้องเดือดร้อนใจจากการกระทำของตน และความไม่

---

[26] เรื่องเดียวกัน, หน้า 351.

[27] ที.ม. (ไทย) 10/150/94-95.

[28] วิ.มหา. (ไทย) 1/39/28.

[29] ขุ.ปฏิ. (ไทย) 31/39/60.

เดือดร้อนใจนั้นก็ส่งผลให้เกิด ความแช่มชื่นเบิกบานใจเมื่อได้ระลึกถึงการประพฤติดีของตน เกิดความอิ่มใจ ความสงบเย็นใจ และความสุขใจย่อมตามมา จิตจึงตั้งมั่นในอารมณ์และเป็นสมาธิได้โดยง่าย ด้วยเหตุของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ขั้นอธิศีลสิกขานี้ จึงมีส่วนทำให้จิตมีคุณภาพ คือตั้งอยู่ในกุศลธรรม และช่วยให้สุขภาพจิตดี หรืออาจกล่าวได้ว่าอธิศีลสิกขามีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้าง “จิตภาวนา”

4) ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อปัญญาภาวนา ดังพุทธพจน์ว่า “ปัญญาย่อมมีแก่ผู้มีศีล”[30] กล่าวคือการฝึกใช้อินทรีย์เพื่อติดต่อสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกหรือทางวัตถุก็ตาม เพื่อติดต่อสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมก็ตาม ล้วนต้องอาศัยการสำรวมระวังอย่างมีสติ เพื่อมิให้ถูกกก ความโลภ ความโกรธ ความ หลงเข้าครอบงำ จึงจะสามารถให้ตา หู จมูก ลิ้น กายใจ อย่างเป็นประโยชน์[31]ทำให้เกิดปัญญารู้คุณค่าของการตั้งตนอยู่ในศีลและโทษของการเบียดเบียน ก่อเวร ซึ่งส่งผลให้เกิดหิริโอตตัปปะ คือ มีความละอายและเกรงกลัวต่อบาป นอกจากนี้การพัฒนาตนในขั้นอธิศีลสิกขาที่เน้นให้รู้จักประมาณในการบริโภค ด้วยการพิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงเสพ ยังทำให้เกิดปัญญาที่รู้ในคุณค่า หรือประโยชน์ที่แท้จริงของสิ่งนั้นๆ[32] ด้วยเหตุนี้จึงสรุปได้ว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ขั้นอธิศีลสิกขานั้นมีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้าง “ปัญญาภาวนา”

3.6.2 มิติสัมพันธ์ของหลักภาวนา 4 ต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้านอธิจิตสิกขา

เนื่องจากพระพุทธศาสนามองว่า ธรรมชาติเดิมของจิตมนุษย์มีลักษณะผุดผ่อง แต่เพราะมิได้อบรมให้ดี จิตนั้นจึงเศร้าหมองได้ด้วยกิเลส ทำให้อยู่ในสภาพที่ไม่เหมาะต่อการใช้งานไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ และนำทุกข์มาให้ บุคคลผู้ไม่ได้คุ้มครอง ไม่ได้รักษา ไม่ได้ระวังจิต จึงคิดประทุษร้ายผู้อื่น นอกจากนี้ จิตที่ขุ่น มัวยังไม่สามารถรับรู้สิ่งต่างๆ ได้ตรงตามความเป็นจริงจิตที่ยังไม่ได้รับการฝึกฝนอบรมจึงไม่เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น[33] ด้วยเหตุนี้ อธิจิตสิกขาจึงมีบทบาทที่สำคัญต่อการศึกษาธรรมชาติของจิต เพื่อให้รู้จัก อารมณ์ของจิตและให้รู้จักสภาพจิตที่เป็นไปตามอารมณ์ โดยใช้การเจริญสมถะและวิปัสสนาเพื่อชำระจิตให้บริสุทธิ์ และรักษาจิตใจของตนให้อยู่ในสภาพที่เหมาะแก่การใช้งาน ทำให้จิตมีสมรรถภาพ คุณภาพ และ สุขภาพที่ดี

1) ความสัมพันธ์โดยตรงต่อจิตภาวนา กล่าวคือ ทำให้จิตมี “คุณภาพ” ขึ้น คือ มีพรหมวิหารธรรมเป็นกลาง ปราศจากอคติ บริสุทธิ์จากกิเลส นอกจากนี้จิตยังมีสมรรถภาพขึ้น คือ มีความเพียร ความขยันอดทน มีสติ รู้จักยับยั้งชั่งใจ มีความมั่นใจ ความแน่วแน่มั่นคง มีสมาธิเป็นต้น

---

[30] ที.สี (ไทย) 9/317/122.

[31] อ้างแล้วใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต),*พุทธธรรม (ฉบับเดิม)*, หน้า 356.

[32] เรื่องเดียวกัน, หน้า 357.

[33] องฺ.เอกก. (ไทย) 20/21-49/5-9.

และท้ายที่สุดคือ มี “สุขภาวะจิต” ที่ดีขึ้น มีความอุ่นใจ ความอิ่มใจ ความซาบซึ้ง ความร่าเริง ความสงบเย็น ความผ่อนคลาย ความชื่นใจ ความโปร่งโล่ง ความเบิกบานใจ เป็นต้น[34]ดังนั้น การดำเนินชีวิตที่ผ่านการฝึกอบรมจิตสิกขา ซึ่ง เป็นการอบรมจิตใจให้เกิดคุณสมบัติที่เป็นประโยชน์ต่อการบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต จึงมีความสัมพันธ์ โดยตรงต่อการสร้าง “จิตภาวนา”

2) ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อกายภาวนา เนื่องจากจิตและกายนั้นมีความสัมพันธ์ที่อิงอาศัยกันอยู่ ดังนั้นในระหว่างการดำเนินชีวิตที่ผ่านการอบรมจิตจึงส่งผลปรากฏให้เห็นทางกายด้วย ดังพุทธพจน์ว่า “เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ”[35]ความปีติสุขที่เกิดขึ้นในระหว่างการเจริญภาวนายังส่งผลให้ผิวพรรณผ่องใส ใบหน้าอิ่มเอิบ ดังที่พระสารีบุตรกล่าวแก่พระอานนท์ว่า ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรม คือ รูปฌาน 4 อรูปฌาน 4 และนิโรธสมาบัติ ตามลำดับ จึงทำให้อินทรีย์ผ่องใส สีหน้าผุดผ่อง[36] ด้วยเหตุนี้ จึงสรุปได้ว่าการสร้างสุขภาพจิตที่ดี มีผลให้เกิดสุขภาพกายที่ดี ทำให้สรุปได้ว่าการดำเนินชีวิตที่ผ่านการอบรมในขั้นอธิจิตสิกขาจึงมีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้าง “กายภาวนา”

3) ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อศีลภาวนา ถึงแม้ว่าการดำเนินชีวิตที่มุ่งเน้นการฝึกอบรมจิตจะ มุ่งเน้นไปที่การเจริญภาวนาเพื่อชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ และรักษาจิตให้พ้นจากนิวรณ์ 5 ซึ่งขวางกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม แต่ทว่าการดำเนินชีวิตที่ผ่านการฝึกอบรมเพื่อรักษาตนนั้นก็ชื่อว่าเป็นการรักษาผู้อื่นด้วย[37]เพราะจิตที่กำลังสงบในสมาธิ และตั้งมั่นอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ย่อมไม่คิดไปเบียดเบียนผู้อื่น หรือเมื่อถูกเบียดเบียนก็ย่อมไม่ให้ความรู้สึกชอบ-ชัง และความคิดเบียดเบียนที่ทำให้จิตขุ่นมัวนั้น ตั้งอยู่ได้ด้วยการละ บรรเทา หรือทำให้หมดไป การอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมจึงเป็นไปได้ดี ซึ่งสรุปได้ว่าการฝึกอบรมจิตมีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้าง “ศีลภาวนา”

4) ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อปัญญาภาวนา กล่าวคือ การฝึกอบรมจิตเพื่อให้มีสมาธิตั้งมั่น จนอยู่ในสภาพควรแก่การใช้งาน (กมฺมนีโย) นั้น ต้องอาศัยการเจริญสติสัมปชัญญะเพื่อยกจิตให้พ้นจากความเซื่องซึม เฉื่อยชา หรือข่มจิตไม่ให้ซัดส่ายไปมาด้วยความฟุ้งซ่าน[38] พร้อมด้วยความเพียรที่พอเหมาะเพื่อการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ไม่ให้เกิดความฟุ้งซ่านหรือเกียจคร้าน[39] ซึ่งจะเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติ โดยนัยนี้การฝึกอบรมจิตจึงทำให้เกิดปัญญาที่รู้และเข้าใจคุณค่าของการรักษาสภาพจิตและโทษของการปล่อยให้จิตถูกครอบงำโดยกิเลส ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากสภาวะที่ปรากฏตามความเป็น

---

[34] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ”, ใน พุทธจักร. ปีที่ 60 เล่มที่ 1 (มกราคม 2549), หน้า 11.

[35] ที.สี. (ไทย) 9/225/75.

[36] สำ.ข. (ไทย) 17/332-340/342-347.

[37]สำ.ม. (ไทย) 19/385/242.

[38] สำ.ม. (ไทย) 19/978/455.ก

[39] องฺ. ฉกฺก. (ไทย) 22/55/533-535.

จริง ด้วยเหตุนี้จึงสรุปว่าการฝึกอบรมขั้นอธิจิตสิกขามีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้าง “ปัญญาภาวนา”

3.6.3 มิติสัมพันธ์ของหลักภาวนา 4 ต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้านอธิปัญญาสิกขา

ในเรื่องนี้ พระพุทธองค์มีวัตถุประสงค์ในเรื่องของการฝึกขั้นอธิปัญญาสิกขาอยู่ที่การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นที่บริสุทธิ์ ด้วยการเฝ้าสังเกตจนรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และเกิดความรู้แจ้งในอริยสัจ 4 จึงสามารถทำลายอาสวะกิเลสให้หมดไปได้ ดังนั้นการฝึกอบรมปัญญาในพระพุทธศาสนาจึงหมายถึงการเจริญโสดาปัตติมรรคเป็นอย่างน้อย และมีเป้าหมายที่การละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสเป็นอย่างต่ำ เพื่อนำไปสู่ความเป็นอิสระ และพ้นทุกข์อย่างยั่งยืน ดังพุทธพจน์ว่า “โสดาปัตติผลประเสริฐกว่าความเป็นเอกราชในแผ่นดิน กว่าการไปสู่สวรรค์ หรือกว่าความเป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง”[40]

1) ความสัมพันธ์โดยตรงต่อปัญญาภาวนา กล่าวคือ การฝึกอบรมปัญญาให้รู้แจ้งในอริสัจ4 นั้น ทำได้ด้วยการเฝ้าสังเกตภาวะที่แท้จริงของขันธ์ 5 ธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป เพราะอิงอาศัยเหตุปัจจัย, ธรรมชาติของความไม่รู้, ความทะยานอยากและความยึดมั่นถือมั่นว่า มีตัวตนที่เป็นเรา เป็นเขา และธรรมชาติอันปราศจากการปรุงแต่งว่ามีตัวตน ซึ่งทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจโลกและชีวิตมากพอที่จะไม่หลงตีราคาโลกธรรมต่างๆ ไปตามแรงปลุกปั่นของกิเลส จึงแน่วแน่ดิ่งไปในทางแห่งการตรัสรู้ ด้วยความ เชื่อมั่นในพระรัตนตรัย[41] ด้วยเหตุนี้ การฝึกอบรมปัญญาให้สามารถมองปัญหาชีวิตได้ตรงตามความเป็นจริง และแก้ไขจัดการได้อย่างเหมาะสมโดยปราศจากความทุกข์ที่เกิดจากการครอบงำของกิเลส จึงมีความสัมพันธ์ โดยตรงต่อการสร้าง “ปัญญาภาวนา”

2) ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อกายภาวนา เนื่องจากการฝึกอบรมปัญญานั้น ทำให้รู้เท่าทัน ความจริงของกามสุขที่เกิดจากการเสพรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่น่าปรารถนาว่า ยังเป็นความสุขอย่างหยาบมีความหวานชื่นน้อย แต่มีทุกข์มาก มีโทษมาก นำความเดือดร้อนมาให้ผู้ปฏิบัติที่บรรลุภูมิธรรมที่สูงขึ้นไปด้วยสัมมาปัญญา ย่อมโน้มใจไปหาสุขที่ประณีตยิ่งกว่าและเป็นสุขไม่ต้องอาศัยกาม ด้วยเหตุนี้ ความต้องการเสพ วัตถุสิ่งของที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพเพื่อเสวยกามสุขจึงลดลงและอยู่ภายใต้ขอบเขตแห่งความดีงาม[42] ดังนั้นการฝึกอบรมปัญญาจึงมีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้าง “กายภาวนา”ในการดำเนินชีวิตตามหลักกายภาวนา

3) ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อศีลภาวนา คุณสมบัติประการหนึ่งของบุคคลผู้ชื่อว่ามีปัญญามากในพระพุทธศาสนา คือ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลคนหมู่มากให้ตั้งอยู่ในอริยธรรมที่ควรรู้

---

[40] ขุ.ธ. (ไทย) 25/138/88.

[41] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับขยายความ*, อ้างแล้ว หน้า 428.

[42] เรื่องเดียวกัน, หน้า 529-544.

ได้แก่ ความเป็นผู้ มีกัลยาณธรรม ความเป็นผู้มีกุศลธรรม เพื่อสุขแก่เขาเหล่านั้น[43] ดังที่พระพุทธองค์และพระอริยสาวกทั้งหลาย เคยประสบกับความทุกข์ยากลำบากที่เกิดจากความไม่รู้ของตนมาก่อน เมื่อท่านเหล่านั้นรู้แจ้งสัจธรรมที่ทำให้พ้นไปจากความทุกข์แล้ว จึงนำวิธีปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์นั้นมาบอก แสดงเปิดเผยเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความกรุณา ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าการฝึกอบรมปัญญามีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้าง “ศีลภาวนา”ในการดำเนินชีวิตตามหลักศีลภาวนา

4) ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อจิตภาวนา ทั้งนี้เพราะบุคคลผู้ฝึกอบรมปัญญาจนเกิดความรู้เท่าทันความจริงของชีวิต ย่อมงดเว้นจากการปรุงแต่งไปต่างๆ นานาด้วยความไม่รู้ จึงมองเห็นแต่ความปลอดโปร่ง ปราศจากความหวั่นไหวทั้งปวง[44]นอกจากนี้ยังทำให้เป็นผู้มีความสุขและไม่เศร้าโศกว่า จะได้เป็นหรือจะไม่ได้เป็นอย่างที่คาดหวังและยึดมั่นถือมั่น[45]ผู้ที่ได้ฝึกอบรมปัญญาแล้วจึงเริ่มรู้จักความสุขสงบผ่องใส ความเป็นอิสระเบิกบานที่เป็นด้านโลกุตตระ[46]ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า การฝึกอบรมปัญญาจึงมีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้าง “จิตภาวนา” ในการดำเนินชีวิตตามหลักจิตภาวนา

3.6.4 มิติความสัมพันธ์ในการพัฒนาตนด้วยหลักภาวนา 4 กับไตรสิกขา

มิติสัมพันธ์ของหลักภาวนา 4 ต่อไตรสิกขา เป็นการฝึกฝนอบรมตนเพื่อพัฒนาตนในการดำเนินชีวิตตามหลักไตรสิกขา ที่นำไปสู่การฝึกฝนวิธีการใช้องค์ประกอบทั้ง 3 ด้าน ของตนเอง คือ ร่างกาย จิตใจ และปัญญา ให้ทำหน้าที่อย่างดี มีประสิทธิภาพในการหาเลี้ยงชีวิตที่ถูกต้องดีงาม และนำพาชีวิตให้พบกับประโยชน์สูงสุดอันจะพึงได้ พึงถึง[47] ซึ่งการพัฒนาตนเองในแต่ละด้านต่างมีบทบาทต่อการสร้างภาวนา 4 โดยจะมีความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ขณะที่ภาวนา 4 เป็นคุณสมบัติที่เป็นที่เกิดขึ้นจากการฝึกฝนอบรมนั้น สามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชีวิตให้พ้นจากความทุกข์ได้ ผู้วิจัยได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมของการฝึกอบรมในแต่ละด้านของหลักภาวนา 4 ที่มีต่อการดำเนินชีวิตตามหลักไตรสิกขาไปแล้วนั้น ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตในส่วนที่เกี่ยวกับกระบวนการของภายในที่สัมพันธ์กับกระบวนการภายนอกของบุคคล โดยใช้คุณสมบัติที่พัฒนาแล้ว 4 ด้านในการดำเนินชีวิตตามหลักภาวนา 4 ซึ่งกระบวนการดำเนินชีวิตที่ส่งเสริมกันภายในตัวเอง แสดงด้วยลูกศรชี้ขึ้นบนจากด้านล่างและด้านข้าง และยังแสดงให้เห็นถึงการดำเนินชีวิต หรือการทำงานที่เป็นพื้นฐาน สนับสนุนภายในตัวเองของกระบวนการทั้งสองด้าน คือ กระบวนการภายใน (ไตรสิกขา) และกระบวนการดำเนินชีวิตในชีวิตประจำวันในแง่การติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกด้วยภาวนา 4

---

[43] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/35/56.

[44] ขุ.สุ. (ไทย) 25/960/729.

[45] ขุ.อุ. (ไทย) 25/20/208.

[46] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับขยายความ*, อ้างแล้ว หน้า 428.

[47] อ้างแล้วใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต),*พุทธธรรม (ฉบับเดิม)*, หน้า 370.

3.7 เป้าหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4

จากการที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาตั้งแต่ต้นแล้วจะเห็นได้ว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนา โดยการที่บุคคลประพฤติปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาเป็นกรอบภายใน มีหลักภาวนา 4 เป็น ตัวชี้วัดภายนอก โดยสอดคล้องกับองค์ประกอบแห่งการ ดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มี 3 ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา รวมเรียกว่า ไตรสิกขา นั่นเอง ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยขอแบ่งเป้าหมายเป็น 2 ระดับ นั่นคือ

3.7.1 เป้าหมายด้านศีล หรือ กายภาวนาและศีลภาวนา

กายภาวนา หรือกายภาพ และศีลภาวนา คือ การฝึกฝนพัฒนาด้านพฤติกรรม หมายถึง การพัฒนาพฤติกรรมทางกาย และวาจา ให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง มีผลดีกับสิ่งแวดล้อมที่เราเกี่ยวข้องสัมพันธ์ มี 2 ประเภท คืออาจกล่าวได้ว่าในด้านนี้เป็นการพัฒนาในเรื่องของพฤติกรรม โดยมีส่วนสำคัญซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมายที่สำคัญทางพฤติกรรม คือ

1) เพื่อเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ เพื่อนมนุษย์ (ในความหมายเดิมทางพระพุทธศาสนารวมทั้งสัตว์อื่นทั้งหลายทั้งปวงด้วย) อย่างเกื้อกูล สร้างสรรค์ มีความสมดุล ที่เป็นเป้าหมายในประเด็นที่ 1 เป็นเป้าหมายเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในส่วนนี้จะเน้นไปที่พฤติกรรมที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หรือโลกแห่งวัตถุ หรืออาจกล่าวว่าเป็นการรู้จักใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในการรับรู้โดยไม่เกิดผลเสียหรือเกิดโทษ แต่ให้เกิดผลดี ส่งเสริมคุณภาพชีวิต และการฝึกอินทรีย์ให้มีประสิทธิภาพในการใช้งาน ให้ตาดูเป็น ให้หูฟังเป็น อยู่ในหลักของอินทรีย์สังวรนั่นเอง การเสพการบริโภคปัจจัย 4 การใช้ประโยชน์จากวัตถุ จากอุปกรณ์ต่างๆ รวมทั้งเทคโนโลยีด้วย ปัญญาที่รู้เข้าใจมุ่งคุณค่าที่แท้จริงให้ได้คุณภาพชีวิต ไม่หลงไปกับคุณค่าเทียมตามค่านิยมที่ผิดๆ อันเป็นค่านิยมที่ฟุ้งเฟ้อ โก้เก๋ ที่ทำให้บริโภคมาก แต่เสียคุณภาพชีวิต เรียกง่ายๆ ว่า กินเป็น บริโภคเป็น ใช้เป็น เริ่มด้วยการกินพอดี อันเป็นการปฏิบัติตามหลักโภชเนมัตตัญญุตา

2) เพื่อให้เห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ อันได้แก่ ปัจจัย 4 นั่นคือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เครื่องใช้วัสดุอุปกรณ์ต่างๆ รวมทั้งเทคโนโลยีและสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในธรรมชาติ โดยไม่ใช้ปัจจัย 4 อย่างฟุ่มเฟือย กินทิ้งกินขว้าง ใช้สิ่งของอย่างไม่เห็นถึงประโยชน์และความสำคัญ ในประเด็นที่ 2 นี้เป็นเป้าหมายทางด้านพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมและโลกแห่งชีวิต เช่น การอยู่ร่วมกันในทางสังคมโดยไม่เบียดเบียน ก่อความทุกข์ความเดือดร้อน หรือก่อเวรภัย แต่รู้จักมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์อย่างช่วยเหลือเกื้อกูล ดำรงตนอยู่ในกรอบของศีล ดำเนินชีวิตตามหลักของศีล ให้ความร่วมมือกับการรักษากติกาของสังคม กฎเกณฑ์หรือกฎหมาย ระเบียบ แบบแผน หรือวินัยแม่บทของ ชุมชนหรือสังคมของตนและวัฒนธรรม รวมทั้งสิ่งที่เรียกว่าจรรยาบรรณต่างๆ และรู้จักแบ่งปัน การเผื่อแผ่ แบ่งปันช่วยเหลือ ตามหลักของการให้ทาน เพื่อช่วยเหลือปลดเปลื้องความทุกข์ของเพื่อนมนุษย์ให้ความสุข และส่งเสริมการสร้างสรรค์สิ่งที่

ดีงาม ตลอดจนประพฤติเกื้อกูลแก่ชีวิตอื่นๆ ทั้งมนุษย์ สัตว์ และพืชพันธุ์ เช่น การร่วมสร้างเขตอภัยทาน นิวาปสถาน การปลูกสวนป่า สร้างแหล่งต้นน้ำลำธาร และในประเด็นที่ 3 นั้นเป็นเป้าหมายด้านพฤติกรรมที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพและเป็นสัมมาอาชีพ การเลี้ยงชีพอย่างมีศิลปวิทยาในวิชาชีพที่ฝึกไว้อย่างดี มีความชำนาญที่จะปฏิบัติให้ได้ผลดี ซึ่งเป็นลักษณะที่สำคัญ คือ ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น หรือก่อผลเสียหายแก่สังคม หากแต่เป็นเครื่องแก้ปัญหาของชีวิตและแก้ปัญหาของสังคม มีชีวิตที่เป็นไปเพื่อสร้างสรรค์ ทำให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลที่เอื้อต่อการพัฒนาชีวิตของตนไม่ทำให้ชีวิตตกต่ำ หรือทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์ หรือเสื่อมจากคุณความดีในภาวะแห่งตน

เป้าหมายหลักปฏิบัติที่สำคัญในการใช้อินทรีย์ 3 ประการ คือ

1. เป้าหมายการรู้จักใช้อินทรีย์ (อินทรีย์สังวร) เรารับรู้สิ่งแวดล้อมโดยผ่านทางอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถ้าการรับรู้ใช้หูตาไม่เป็น เช่น ดูไม่เป็น ฟังไม่เป็น แทนที่จะได้ประโยชน์ก็จะเกิดโทษ เช่น เกิดความ ลุ่มหลงมัวเมา ถูกหลอกลวงและเสื่อมเสียสุขภาพเป็นต้น ตลอดจนนำไปสู่การใช้มือและสมองเพื่อการแย่งชิง หรือทำลาย จึงต้องพัฒนาพฤติกรรมในการใช้ อินทรีย์ ให้ดู ฟัง เป็นต้นอย่างมีสติ เมื่อดูเป็น ฟังเป็น เช่น ดูทีวี เป็น ฟังวิทยุเป็น รู้จักใช้ตาหู แสวงหาความรู้เป็นต้น ก็จะได้ปัญญา ได้คุณภาพชีวิต และนำไปสู่การใช้มือและ สมองเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันและทำการสร้างสรรค์ ถ้ามนุษย์มีการฝึกฝนพัฒนาตนตามหลักดังกล่าว และนำไปสู่เป้าหมายของการดำเนินชีวิตของตนเองตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงที่โลกปัจจุบันกำลังต้องการ ซึ่งบุคคลผู้มีหลักปฏิบัติและมีเป้าหมายของชีวิตที่เห็นประโยชน์ตน และประโยชน์ของผู้อื่นอย่างแท้จริงตรงตามหลักศีลสิกขา นั่นคือ

1) รู้จักพิจารณาเลือกเฟ้นสิ่งที่จะดูหรือจะฟัง เป็นต้น สามารถแยกแยะได้อย่างรู้เท่าทันว่าสิ่งใด รายการใดดีงาม หรือไม่เป็นคุณประโยชน์ หรือเป็นโทษเป็นภัยต่อตนและสังคม

2) ดู ฟัง เป็นต้น อย่างมีสติ ควบคุมตนเองได้ รู้จักประมาณ รู้พอดี มีสารัตถะไม่ปล่อยตัวให้ ลุ่มหลงมัวเมา ตกเป็นทาสของสิ่งที่ดูที่ฟังเป็นต้นนั้น อันจะทำให้สิ้นเปลืองเงินทอง สูญเสียเวลา เสียสุขภาพ เสียการงาน เสียการเล่าเรียน เป็นต้น

3) ไม่เห็นแก่ความสนุกสนานบันเทิง ไม่ติดอยู่แค่ความชอบใจไม่ชอบใจ แต่รู้จักดู รู้จักฟัง ให้ ได้คุณค่าหรือสารัตถะที่ดีงามเป็นประโยชน์สูงขึ้นไปกว่านั้น โดยเฉพาะที่สำคัญคือ ต้องให้ได้ปัญญา และคติที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชีวิตและสังคม

2. เป้าหมายการหาเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ (อาชีวปาริสุทธิ) การทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นพฤติกรรมหลักในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ถ้ามีผู้หาเลี้ยงชีพโดยวิธีทุจริตเป็นมิจฉาชีพ นอกจากชีวิตของคนนั้นเองจะชั่วร้ายเสื่อมเสียแล้ว ก็จะก่อความเดือดร้อนแก่สังคมอย่างมาก จึงต้องย้ำเน้นกันอย่างยิ่งในเรื่องการพัฒนาสัมมาชีพ และส่งเสริมให้บุคคลฝึกฝนตนให้สามารถประกอบสัมมาชีพ คือหาเลี้ยง

ชีวิตโดยทางสุจริตไม่ผิดกฎหมาย โดยสัมมาชีพพึงมีลักษณะที่สำคัญๆ ดังนี้

1) เป็นอาชีพการงานที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น หรือไม่ก่อเวรภัย

2) เป็นอาชีพการงานที่ไม่สร้างความเดือดร้อนเสียหายแก่สังคม

3) เป็นอาชีพการงานที่ไม่ทำลายคุณค่าและคุณภาพของชีวิต แต่ทำให้ชีวิตของตนมีคุณค่าเป็นที่น่าภาคภูมิใจยิ่งขึ้น

4) เป็นอาชีพการงานที่ช่วยให้ผู้ทำได้พัฒนาชีวิตของตนให้งอกงามยิ่งขึ้นทางด้านพฤติกรรมด้านจิตใจและปัญญา

5) เป็นอาชีพการงานที่ช่วยแก้ไขปัญหา หรือสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมในทางใดทางหนึ่ง

6) เป็นอาชีพการงานที่ทำให้ได้ปัจจัยเลี้ยงชีวิตมาด้วยเรี่ยวแรงกำลังกาย กำลังสติปัญญา ความเพียรพยายาม ความสามารถและฝีมือของตน ทำให้ได้ฝึกฝนพัฒนาความเชี่ยวชาญ หรือฝึกปรือฝีมือในทางสร้างสรรค์ให้ยิ่งขึ้นไป

3. เป้าหมายการเสพบริโภคปัจจัยโดยใช้ปัญญา (ปัจจัยปฏิเสวนา) พฤติกรรมของมนุษย์ ในที่สุดก็มาลงที่การกิน การใช้ การเสพ การบริโภคทุกคนหนีไม่พ้นเรื่องนี้ ถ้ามนุษย์ไม่พัฒนาพฤติกรรมในการเสพบริโภค ก็จะก่อปัญหาอย่างมากทั้งแก่ชีวิต แก่สังคม และแก่โลก ดังในปัจจุบันเพราะเขาจะกิน ใช้ บริโภคปัจจัย 4 และสิ่งของเครื่องใช้ทั้งหลาย รวมทั้งเทคโนโลยีด้วยความโมหะ ก่อให้เกิดความลุ่มหลง มัวเมา ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย ความเสื่อมเสียคุณภาพชีวิต การใช้จ่ายสิ้นเปลือง การขัดแย้ง การแย่งชิง การเบียดเบียนกันในสังคม การทำลาย ทรัพยากรธรรมชาติ และการก่อมลภาวะ เป็นต้น จึงต้องพัฒนาพฤติกรรมในการกิน ใช้ เสพ บริโภค ให้เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากปัญญาที่รู้เข้าใจในหลักของปัญญาภาวนาในภาวนา 4 และปฏิบัติให้ถูกต้องตาม วัตถุประสงค์ของปัจจัย 4 ตลอดจนเทคโนโลยีนั้นๆ เริ่มต้นแต่การกินอาหารเพื่อบำรุงเลี้ยงร่างกายให้แข็งแรง มีสุขภาพดี ไม่ใช่กินเพียงเพื่อเอร็ดอร่อย อวดโก้ อวดฐานะ หรือตื่นตามค่านิยมฟู่ฟ่า อวดอ้าง โก้เก๋ ให้เป็นการ กินด้วยปัญญาที่ทำให้รู้จักประมาณในการบริโภค หรือกินพอดี ที่เรียกว่า โภชเนมัตตัญญุตา ตลอดจนการใช้สอยสิ่งต่างๆ อย่างประหยัด ซึ่งทำให้ได้ประโยชน์มากที่สุด โดยสิ้นเปลืองน้อยที่สุด ปัจจัยปฏิเสวนา หมายถึง การใช้ปัญญาทำความเข้าใจ แล้วจึงบริโภคปัจจัยทั้งหลายให้ได้ผลตรงพอดีตามคุณค่าแท้ที่เป็นจุดหมายของการบริโภคสิ่งนั้นๆ

โดยจะเห็นได้ว่าศีลภาวนามีหลักในการปฏิบัติ ดังนี้

1) การบริโภคด้วยความรู้ตระหนักว่า การมี การใช้ การบริโภคสิ่งเหล่านั้นมิใช่เป็นจุดหมายของชีวิต แต่มันเป็นปัจจัย เครื่องช่วยเกื้อหนุนให้เรา สามารถพัฒนาชีวิตและทำการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นไป

2) การบริโภคด้วยความรู้เท่าทันต่อวัตถุประสงค์ที่แท้จริงต่อสิ่งของการบริโภคใช้

สอยสิ่งนั้นๆ เช่น การสวมรองเท้ามีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยปกป้องเท้า มิให้เป็นอันตรายจากสิ่งที่มากระทบกระทั่งและเชื้อโรค เป็นต้น และเพื่อช่วยให้เดินวิ่งได้สะดวก รวดเร็ว ทนนาน เป็นต้น มิใช่สวมใส่เพื่ออวดโก้แสดงฐานะกันตามค่านิยมที่เลื่อนลอย

3) การบริโภคโดยพิจารณาจัดสรรควบคุมให้ได้ปริมาณ ประเภท และคุณสมบัติของสิ่งที่บริโภค ตรงพอดีกับวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการบริโภคสิ่งนั้น เช่น บริโภคอาหารในปริมาณและประเภทซึ่งพอดีกับความต้องการของร่างกายที่จะช่วยให้มีสุขภาพดี

4) การเลิกเสพบริโภคสิ่งที่ไม่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิต หรือสามารถละเว้น เช่น สิ่งที่ทำลายสุขภาพ เป็นต้น โดยไม่เห็นแก่การเสพรสหรือความโก้หรูหรา เป็นต้น

3.7.2 เป้าหมายด้านสมาธิ หรือ จิตตภาวนา

สมาธิ หมายถึงการฝึกฝนพัฒนาในด้านจิตใจ มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจิตใจเป็นฐานของพฤติกรรม เนื่องจากพฤติกรรมทุกอย่างได้เกิดขึ้นจากความตั้งใจ หรือเจตนา หรือเป็นไปตามเจตจำนงและแรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลัง หากจิตใจได้รับการพัฒนาให้ดีงามแล้ว ก็จะควบคุม ดูแล และนำพฤติกรรมไปในทางที่ดีงามด้วย แม้ความสุขความทุกข์ในที่สุดก็อยู่ที่ใจ ยิ่งไปกว่านั้นปัญญาจะเจริญงอกงามได้ ต้องอาศัยจิตใจที่เข้มแข็งต่อสู้กับปัญหา เอาใจใส่ มีความเพียรพยายามที่จะคิดค้น ไม่ท้อถอย ยิ่งเรื่องที่คิดหรือพิจารณานั้นยาก หรือละเอียดลึกซึ้ง ก็ยิ่งต้องมีจิตใจที่สงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่พลุ่งพล่าน ไม่กระวนกระวาย คือต้องมีสมาธิจึงจะคิดได้ชัดเจน เจาะลึกทะลุได้ และมองเห็นทั่วตลอด จิตที่ฝึกดีแล้ว จึงเป็นฐานที่จะให้ปัญญาทำงานและพัฒนาอย่างได้ผล

การพัฒนาจิตใจนี้มีสมาธิเป็นแกน หรือเป็นศูนย์กลาง ซึ่งเรียกง่ายๆ ว่า "สมาธิ" และอาจแยกออกได้เป็นการพัฒนาคุณสมบัติของจิตใจในด้านต่างๆ คือ

1. พัฒนาคุณธรรมซึ่งเป็นคุณภาพของจิตใจ กล่าวคือ คุณสมบัติที่เสริมสร้าง จิตใจให้ดีงาม ให้เป็นจิตใจที่สูง ประณีต และประเสริฐ เช่น

1) เมตตา คือ ความรัก ความปรารถนาดี เป็นมิตร อยากให้ผู้อื่นมีความสุข

2) กรุณา คือ ความสงสาร อยากช่วยเหลืออื่นให้พ้นจากความทุกข์

3) มุทิตา คือ ความพลอยยินดี พร้อมส่งเสริมสนับสนุนให้ประสบความสำเร็จ มีความสุขหรือก้าวหน้าในการทำสิ่งดีงาม

4) อุเบกขา คือ ความวางตัววางใจเป็นกลาง เพื่อรักษาธรรม เมื่อผู้อื่นควรจะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของเขาตามเหตุและผล

5) จาคะ คือ ความมีน้ำใจเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่เห็นแก่ตัว กตัญญูกตเวทิตา คือ ความรู้จักคุณค่าแห่งการกระทำของผู้อื่น และแสดงออกให้เห็นถึงการรู้คุณค่านั้น

6) หิริ คือ ความละอายบาป ละอายใจต่อการทำความชั่ว

7) โอตตัปปะ คือ ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อความชั่วครั่นคร้ามขยาดต่อทุจริต

8) คารวะ คือ ความเคารพ ความใส่ใจรู้จักให้ความสำคัญแก่สิ่งนั้นนั้นอย่างถูกต้องเหมาะสม

9) มัทวะ คือ ความอ่อนโยน สุภาพ นุ่มนวล ไม่กระด้าง

2. พัฒนาสมรรถภาพและประสิทธิภาพของจิตใจ โดยเสริมสร้างคุณสมบัติที่ทำให้จิตใจมีความเข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง แกล้วกล้าสามารถทำกิจหน้าที่ได้ผลดี เช่น

1) ฉันทะ คือความต้องการที่จะทำ ความใฝ่รู้ ใฝ่สร้างสรรค์ ใฝ่ทำสิ่งดีงามให้สำเร็จ อยากเข้าถึงภาวะดีงามอันเลิศสูงสุด

2) วิริยะ คือ ความเพียรไม่ท้อถอย บุกฝ่าไปข้างหน้า เอาธุระรับผิดชอบ ไม่ยอมทอดทิ้งกิจหน้าที่

3) อุตสาหะ คือ ความขยัน ความอึดสู้ ความสู้ยากบากบั่น ไม่ยั่น ไม่ถอยขันติ คือ ความอดทน ความเข้มแข็ง ความทนทาน หนักแน่น และมั่นคง

4) จิตตะ คือ ความคิดมุ่งไป ความมีใจจดจ่อ ความใส่ใจ อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่กิจหน้าที่หรือสิ่งที่ทำ

5) สัจจะ คือ ความตั้งใจจริง จริงใจและจริงจัง เอาจริงเอาจัง มั่นแน่วต่อสิ่งที่ทำ ไม่เหยาะแหยะ ไม่เรรวน

6) อธิษฐาน คือ ความตั้งใจเด็ดเดี่ยว ความมุ่งมั่นแน่วแน่ต่อจุดหมาย กระทำการด้วยจิตใจตั้งมั่น

7) ตบะ คือ พลังเผากิเลส กำลังความเข้มแข็งพากเพียรในการทำกิจหน้าที่ให้สำเร็จ โดยแผดเผาระงับยับยั้งกิเลสตัณหาได้ ไม่ยอมแก่ทุจริต และไม่เห็นแก่ความสุขสำราญ

8) สติ คือ ความระลึกเท่าทัน นึกได้ ไม่เผอเรอ ไม่เลื่อนลอย ทันต่อสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปซึ่งต้องเกี่ยวข้องทุกอย่าง กำหนดจิตไว้กับกิจหน้าที่ หรือสิ่งที่ทำ ยั้งใจจากสิ่งที่เสื่อมเสียหายเป็นโทษ และไม่ปล่อยโอกาสแห่งประโยชน์ หรือความดีงามความเจริญให้เสียไป

9) สมาธิ คือ ความมีใจตั้งมั่น ภาวะจิตที่มั่นคง แน่วแน่ ได้ที่ อยู่ตัว สงบอยู่กับสิ่งที่ต้องการทำ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่แกว่งไกว ไม่มีอะไรรบกวนได้

3.6.3 เป้าหมายด้านปัญญา หรือ ปัญญาภาวนา

การพัฒนาปัญญา มีความสำคัญสูงสุด เพราะปัญญาเป็นตัวนำทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด คนเราจะมีพฤติกรรมอะไรและ อย่างไรนั้นย่อมอยู่ที่ปัญญา ซึ่งปัญญามีความสำคัญ ดังนี้

1) ปัญญาที่ช่วยให้พัฒนาชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพประสบความสำเร็จ

2) ปัญญาที่ช่วยให้ดำเนินเข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม

3) ปัญญาที่ช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่ดีงาม

โดยความสำคัญดังที่กล่าวมานี้เชื่อว่าเป้าหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลัก

ภาวนา 4 นั่นคือ ผู้ที่มีการพัฒนาตนตามหลักพุทธศาสนาถือว่าเป็นผู้ที่ได้ทำประโยชน์ หรือเป้าหมายของการพัฒนาชีวิตถึง 6 ประการ ให้สมบูรณ์ คือ

1) ประโยชน์ในชาตินี้
2) ประโยชน์ในชาติหน้า
3) ประโยชน์สูงสุด
4) ประโยชน์เพื่อตน
5) ประโยชน์เพื่อผู้อื่น
6) ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย

กล่าวโดยสรุปถึงความสำคัญและประโยชน์การพัฒนาปัญญาก็คือ เพื่อพัฒนาชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ ดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้องดีงาม และบรรลุสู่จุดหมายสูงสุด โดยเป็นไปเพื่อตนเอง เพื่อผู้อื่น สังคม ประเทศชาติ ด้วยความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว ช่วยผู้อื่นได้ และพึ่งตนเองได้ด้วยดี ดังนั้นหากมนุษย์ได้นำหลักธรรมภาวนา 4 เหล่านี้ไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แล้ว ผู้วิจัยเชื่อแน่ว่าจะทำให้เกิดประโยชน์หลักๆ อยู่ 4 ประการ คือ ประโยชน์แก่ตนเอง ประโยชน์แก่ผู้อื่น ประโยชน์อย่างสูง ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น

ฉะนั้นกระบวนการพัฒนาฝึกฝนอบรมตนเองตามหลักภาวนา 4 จึงเป็นตัวหลักที่เชื่อมโยงไปถึงหลักไตรสิกขาเพื่อตรวจสอบความก้าวหน้า อันเกิดจากการขัดเกลาพฤติกรรมและความเป็นอยู่ของผู้ปฏิบัติให้อยู่ในกรอบของการฝึกฝนอบรมที่จะส่งเสริมให้เกิดการทำงานประสานกันอย่างมีประสิทธิภาพ ระหว่างร่างกาย จิตใจ และปัญญา ในการเฝ้าสังเกตตนเองและสิ่งแวดล้อมภายนอกอยู่เนืองๆ ทำให้บุคคลสามารถปรับเปลี่ยนทัศนคติในการมองโลก มองเรา และชีวิตที่สอดคล้องกับความเป็นจริงมากขึ้น รวมทั้งปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของตนในแต่ละด้านให้ดียิ่งขึ้นตามลำดับและตามสภาพของความเปลี่ยนแปลงของโลกได้ ทั้งการแสวงหา การใช้สอยหรือการเสพปัจจัย 4 กินอยู่ ดู ฟัง เป็น เพื่อบำรุงรักษา ร่างกาย พัฒนาอินทรีย์ คือ เมื่อตาเห็นรูปก็รู้ หูได้ยินเสียงก็รู้ จมูกได้กลิ่นก็รู้ ลิ้นได้ลิ้มรสก็รู้ กายถูกต้องสัมผัสก็รู้ ในอย่างที่มันเป็น ไม่ใช่ตามที่เราอยากจะให้มันเป็นอย่างต่อเนื่องให้เป็นไปอย่างมีสติกำกับตลอด (กาย ภาวนา) การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคม (ศีลภาวนา) การสังเกตปฏิกิริยาภายในจิตใจของตนเองซึ่งมี อิทธิพลต่อการแสดงพฤติกรรมภายนอก (จิตภาวนา) และการกำหนดทิศทางการดำเนินชีวิตอย่างรู้เท่าทันตนเอง ตลอดจนรู้เท่าทันต่อธรรมชาติแห่งการดำรงอยู่ของชีวิตและโลก (ปัญญาภาวนา) แต่ในทางกลับกันการพัฒนาทางกาย ศีล จิต ปัญญา จึงเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า การฝึกฝนอบรมตนเองที่ผ่านกระบวนการด้านไตรสิกขานั้นได้ดำเนินมาถูกทางหรือไม่อย่างไร ควรที่จะต้องปรับปรุงตนเองต่อไปในด้านใดบ้าง เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งในอริยสัจ 4 อย่างแท้จริง ซึ่งจะทำให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้โดยใช้คุณสมบัติที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมตน (ภาวนา 4) นั้น เพื่อการอยู่บนโลกนี้อย่างเป็นปกติสุข และรู้เท่าทันในความเป็นไปของโลก ทั้งโลกภายในและโลกภายนอก ดังคำที่ว่า มองโลก มองเรา เพื่อให้รู้และเข้าใจทั้งสองส่วนนั่นเอง

3.8 บทสรุป

ภาวนา 4 นั้น แต่เดิมถูกกล่าวถึงในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า เป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์ผู้ไกลจากกิเลส และเป็นผู้สำเร็จการศึกษาแล้ว ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ขยายความว่า ภาวนา 4 เป็นภาพลักษณ์ของบุคคลผู้ได้รับการศึกษาที่จะสะท้อนออกมาทางกาย ศีล (สังคม) จิต (อารมณ์) และปัญญา ว่าเป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาแล้ว โดยปรากฏให้เห็นได้ในการดำเนินชีวิตนั่นเอง ในแง่นี้ภาวนา 4 จึงเป็นคุณสมบัติที่เพิ่มค่าให้กับบุคคลกลายเป็นผู้ควรแก่การยกย่องบูชา นอกจากนี้บุคคลผู้มีภาวนา 4 ยังช่วยสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนอีกด้วย เพราะภาพลักษณ์ที่ดีงามนั้นย่อมสร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้ที่พบเห็น และพุทธศาสนิกชนชวนให้นำไปเป็นแบบอย่างที่ดีได้ ท้ายที่สุดภาวนา 4 ยังสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือที่คอยตรวจสอบความก้าวหน้าในการฝึกฝนอบรมและปฏิบัติในไตรสิกขาได้อีกด้วย

ฉะนั้น กระบวนการพัฒนาฝึกฝนอบรมตนเองตามหลักภาวนา 4 จึงเป็นตัวหลักที่เชื่อมโยงไปถึงหลักไตรสิกขาเพื่อตรวจสอบความก้าวหน้า อันเกิดจากการขัดเกลาพฤติกรรมและความเป็นอยู่ของผู้ปฏิบัติ ให้อยู่ในกรอบของการฝึกฝนอบรมที่จะส่งเสริมให้เกิดการทำงานประสานร้อยรัดกันอย่างมีประสิทธิภาพ ระหว่างร่างกาย จิตใจ และปัญญา ในการเฝ้าสังเกตตนเองและสิ่งแวดล้อมภายนอกอยู่เนืองๆ ทำให้บุคคลสามารถปรับเปลี่ยนทัศนคติในการมองโลก มองเรา และชีวิตที่สอดคล้องกับความเป็นจริงมากขึ้น รวมทั้งปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของตนในแต่ละด้านให้ดียิ่งขึ้นตามลำดับและตามสภาพของความเปลี่ยนแปลงของโลกได้ ทั้งการแสวงหาและใช้สอย หรือเสพปัจจัย 4 กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น เพื่อบำรุงรักษาร่างกาย พัฒนาอินทรีย์ คือ เมื่อตาเห็นรูปก็รู้ หูได้ยินเสียงก็รู้ จมูกได้กลิ่นก็รู้ ลิ้นได้ลิ้มรสก็รู้ กายถูกต้องสัมผัสก็รู้ ในอย่างที่มันเป็น ไม่ใช่ตามที่เราอยากจะให้มันเป็นอย่างต่อเนื่องให้เป็นไปอย่างมีสติกำกับตลอด เรียกว่า กายภาวนา การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคม เรียกว่า ศีลภาวนา การสังเกตปฏิกิริยาภายในจิตใจของตนเองซึ่งมีอิทธิพลต่อการแสดงพฤติกรรมภายนอก เรียกว่า จิตภาวนา และการกำหนดทิศทางการดำเนินชีวิตอย่างรู้เท่าทันตนเอง ตลอดจนรู้เท่าทันต่อธรรมชาติแห่งการดำรงอยู่ของชีวิตและโลก เรียกว่า ปัญญาภาวนา ในทางกลับกันการพัฒนาทางกาย ศีล จิต ปัญญา จึงเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า การฝึกฝนอบรมตนเองที่ผ่านกระบวนการด้านไตรสิกขานั้นได้ดำเนินมาถูกทางหรือไม่ อย่างไร ควรที่จะต้องปรับปรุงตนเองต่อไปในด้านใดบ้าง เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งในอริยสัจ 4 อย่างแท้จริง ซึ่งจะทำให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้โดยใช้คุณสมบัติที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมตนที่เรียกว่า ภาวนา 4 นั้น เพื่อการอยู่บนโลกนี้อย่างเป็นปกติสุข และรู้เท่าทันในความเป็นไปของโลก ทั้งโลกภายใน และโลกภายนอก ดังคำที่ว่า มองโลก มองเรา เพื่อให้รู้และเข้าใจทั้งสองส่วนนั่นเอง

ผู้วิจัยจึงสรุปว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิตนั้นเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบการภาวนาทั้งภายในและภายนอก ได้แก่ ด้านจิตใจ สติปัญญา ความรู้ความสามารถ อารมณ์และความรู้สึกด้านร่างกายคือ

ความมีสุขภาพกายที่ดีสภาพความเป็นอยู่และสภาพการดำรงชีวิตที่ดีในสังคม ดังนั้นคุณภาพชีวิตที่ดีจึงเป็นชีวิตที่มีความสุขกาย สุขใจ และสามารถดำรงชีวิตด้วยการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และบริบทของสังคมได้ตามสภาวะ กาลเวลาจะเห็นได้ว่า การพัฒนาชีวิตประกอบด้วย การพัฒนากายภาวนา หมายถึง การทำกายให้เจริญเติบโต แข็งแรง หรือการมีสุขภาพกายที่ดี การพัฒนาศีลภาวนา หมายถึง การประพฤติปฏิบัติในสิ่ง ที่เป็นมงคลกับตัวเอง เรียกว่า ศีลเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจในด้านการมีชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่น และสังคม โดยมีระเบียบระบบในการการดำเนินชีวิต โดยที่ไม่ให้มีการเบียดเบียนกันในทางชีวิตร่างกาย ทรัพย์สิน คู่ครอง วาจา ตลอดจนไม่เบียดเบียนสติสัมปชัญญะของตนเอง มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การฝึกฝนควบคุมตนในทางกายวาจา เพื่อเป็นพื้นฐานของการฝึกจิตใจ การพัฒนาจิตตภาวนา หมายถึง การทำจิตให้เจริญงอกงาม โดยมีความเมตาตากรุณา มีศรัทธา มีความกตัญญูกตเวที ฝึกจิตใจตนเองให้มีความเข้มแข็ง มีสมาธิ มีสติ มีวิริยะ มีความเพียรพยายาม มีความกล้าที่จะสู้กับปัญหาที่จะเกิดขึ้นได้ การพัฒนาปัญญาภาวนา หมายถึง ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่วคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รอบรู้ในกองสังขาร มองเห็นตามเป็นจริงและรู้แจ้งจัดแจง เป็นต้น

บทที่ 4
วิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4

“อวิชชา”เป็นจุดเริ่มต้นของชีวิตมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนา และมนุษย์นั้นสามารถที่จะพัฒนาชีวิตของตนให้มีคุณภาพ มีประสิทธิภาพที่สูงขึ้นได้ โดยยึดหลักคุณธรรมเป็นแนวทางในการพัฒนาชีวิต ตั้งตนไว้ในหลักแห่งสัมมาทิฐิ ปฏิบัติตนบนพื้นฐานของไตรสิกขา เพราะพุทธศาสนามีความเชื่อว่าชีวิตมนุษย์จะสมบูรณ์บริบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจนั้น จะต้องได้รับการพัฒนาร่างกายและจิตใจ โดยเน้นจิตใจให้มีมนุษยธรรมหรือธรรมที่ทำให้ บุคคลเป็นมนุษย์ ได้แก่ ศีลห้า อันเป็นหลักธรรมสากลที่เป็นพื้นฐานของชีวิตมนุษย์ ซึ่งเริ่มต้นจากสัมมาทิฐิ นั่นคือ ความเห็นชอบ ที่ถือเป็นปัญญาในระดับหนึ่ง ปัญญาในระดับนี้เป็นความเชื่อและความเข้าใจในหลักการทั่วไป โดยเฉพาะความเชื่อที่ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยหรือการถือหลักการแห่งเหตุผล ซึ่งเป็นความเชื่อถือที่เป็นฐานสำคัญ[1] และเมื่อมีสัมมาทิฐิที่ถูกต้องแล้วฐานที่จะพัฒนาต่อไปตามหลักของชีวิตจึงเรียกว่า “การพัฒนา” หรือภาวนา โดยมีหัวข้อที่เป็นประเด็นการวิเคราะห์ ดังนี้คือ

1. วิเคราะห์การพัฒนาด้านร่างกายด้วยหลักภาวนา 4
2. วิเคราะห์การพัฒนาด้านอารมณ์ด้วยหลักภาวนา 4
3. วิเคราะห์การพัฒนาด้านสังคมด้วยหลักภาวนา 4
4. วิเคราะห์การพัฒนาด้านจิตใจ/สติปัญญาด้วยหลักภาวนา 4
5. หลักธรรมอันเป็นผลจากการพัฒนาด้วยหลักภาวนา 4
6. ต้นแบบบุคคลที่ได้รับการพัฒนาด้วยหลักภาวนา 4
7. สรุปการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4

4.1 วิเคราะห์การพัฒนาด้านร่างกายด้วยหลักภาวนา 4

การที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วในบทที่ผ่านมาเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 ด้วยหลักภาวนา 4 ในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความหมายว่า ทำให้เจริญงอกงาม หรือฝึกฝนให้เจริญยิ่งขึ้นไป และมีความหมายถึงการพัฒนานี้อีกหลายคำเช่นกัน โดยคำที่มีความหมายกระชับ จำเพาะที่จำกัดขอบเขต ที่ใช้กับการพัฒนาชีวิตให้เจริญ

---

[1] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร*, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, 2551), หน้า 34.

งอกงาม ได้แก่คำว่า “ภาวนา” เมื่อได้ศัพท์เฉพาะของการพัฒนาที่ดีแล้ว ผู้วิจัยจะได้แยกการใช้ถ้อยคำกันออกไปให้ชัดเจน ไม่สับสน นั่นคือถ้าพัฒนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมภายนอก เช่น พัฒนาวัตถุ พัฒนาสังคม พัฒนาบ้านเมือง พัฒนากิจการต่างๆ ก็ใช้คำว่า พัฒนา แต่ถ้าพัฒนาชีวิตหรือทรัพยากรมนุษย์ที่ดีจะใช้คำว่า “ภาวนา” คำว่า “พัฒนา” หมายถึง ความเจริญ ทำให้เจริญ[2] คำว่า “วัฒนา” หมายถึง ความเจริญ ความงอกงาม[3]เมื่อพิจารณาคำว่า “พัฒนา” หรือ “วัฒนา” ตามหลักพระพุทธศาสนา พบว่าหมายถึง การเจริญ การเติบโต เช่น ต้นไม้งอก เป็นการเติบโตที่ไม่มีการควบคุม ซึ่งอาจยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืนก็ได้ ความหมายในภาษาอังกฤษจะใช้คำว่า “Development” เป็นการพัฒนาที่เน้นในด้านวัตถุทางเศรษฐกิจ เช่น การพัฒนาประปา ไฟฟ้า ถนน เป็นต้น[4]

การพัฒนา หมายถึง การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ภายในชีวิตของ ตนเองจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า

ดังนั้นคำว่า “พัฒนา” มาจากภาษาบาลีว่า วฑฺฒน หรือ วัฒนะ แปลว่า เพิ่มมากยิ่งขึ้น “พัฒนา” แปลว่า “เจริญ” ตรงกับบาลีว่า “ภาวนา” เช่น การเจริญเมตตา เรียกว่า เมตตาภาวนา[5]

คำว่า “การพัฒนา” ตามหลักพระพุทธศาสนามีนัยที่ครอบคลุมไปถึงการพัฒนาตน (บุคลิกภาพ) การพัฒนาศีล (สังคมสิ่งแวดล้อม) การพัฒนาจิต (อารมณ์) และการพัฒนากุศโลบาย (สติปัญญา)[6]

คำว่า พัฒนา ตามหลักพระพุทธศาสนาสามารถแยกได้เป็น 2 ส่วน คือ

1) พัฒนาคน เรียกว่า ภาวนา ภาวนาหมายถึง การพัฒนามนุษย์ การพัฒนาคนนั้นไม่ว่าจะเป็นทางด้านกายหรือจิตใจก็ตาม

2) การพัฒนาสิ่งแวดล้อมภายนอก เช่น เทคโนโลยี การศึกษา การสื่อสาร พัฒนาสังคม พัฒนาบ้านเมือง พัฒนากิจการต่างๆ เป็นต้น

สรุป ความหมายของการพัฒนาที่ดีตามหลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนา จึงหมายถึง การพัฒนามนุษย์ทั้งด้านร่างกาย อารมณ์หรือจิตใจ สังคมหรือสิ่งแวดล้อมภายนอก และสติปัญญาตามพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 ให้มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่พึงประสงค์ ที่ดีขึ้นกว่าที่

---

[2] ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2554*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, 2556), หน้า 827.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 1103.

[4] พระไพศาล วิสาโล, *พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม,* (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2533), หน้า 6.

[5] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง*, พิมพ์ครั้งที่ 30, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539), หน้า 92.

[6] ที.ปา. (ไทย) 11/305/272.

เป็นอยู่ เป็นการพัฒนาให้ดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง และงดงามเป็นขั้น เป็นตอน ไปสู่จุดหมายคือ ประโยชน์ของชีวิต

หลักการของการพัฒนาที่ดีด้วยภาวนา 4 จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นในความหมายของการพัฒนาที่ดี ทำให้เห็นถึงหลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์หรือการดำเนินชีวิตตามวิถีพุทธ เพราะผู้ที่ได้รับการพัฒนาที่ดีแล้วย่อมเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นพุทธบริษัทที่มีคุณภาพ จึงควรมีหลักการอันพึงประสงค์ในด้านการพัฒนา การดำเนินชีวิต และคุณธรรม ดังนี้

วิเคราะห์การพัฒนาด้านร่างกายด้วยหลักภาวนา 4 นั้น ครอบครัวมีบทบาทสำคัญมากที่สุด พ่อแม่ควรให้ความเอาใจใส่ และให้เวลาในการดูแลรายละเอียดในเรื่องต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาหารการกิน ที่ควรเลือกแต่สิ่งที่มีประโยชน์ เพื่อช่วยให้ร่างกายเจริญเติบโตได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งการจัดหากิจกรรมที่มีประโยชน์มาทำร่วมกับลูก เช่น การออกกำลังกาย การทำสวน ปลูกต้นไม้ ก็เป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยส่งเสริมให้ลูกมีสุขภาพร่างกายแข็งแรง มีพัฒนาการที่ดีสมวัย และมีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จในการเรียนรู้ได้ดีกว่า เด็กที่พัฒนาการด้านร่างกายไม่สมบูรณ์อาจส่งผลให้เด็กเรียนรู้ได้ช้า และอาจเกิดอุปสรรคในการทำกิจกรรมการเรียนรู้ต่าง ๆ ร่วมกับผู้อื่นได้

พระพุทธศาสนาไม่ได้เน้นที่การทำให้ร่างกายเจริญเติบโตแข็งแรง แต่ก็ถือว่าการกินอาหารให้ได้คุณค่า กินพอดี ด้วยความรู้จักประมาณช่วยให้ร่างกายอยู่ผาสุก มีสุขภาพดี เป็นฐานให้การพัฒนาทางด้านอื่นๆ ได้ดำเนินต่อไป และการมีร่างกายที่มีระบบภายในต่างๆ ทำงานเรียบร้อยดี ท่านเรียกว่าเป็น “ปธานิยังคะ” อย่างหนึ่ง คือเป็นองค์หนึ่งของสภาพชีวิตที่เหมาะแก่การใช้ความเพียรพยายามในการพัฒนาชีวิต ที่ให้เกิดความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมกายภาวนา หมายถึง การพัฒนากายให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ และยังรวมถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างถูกต้อง ดีงาม ในทางที่เป็นคุณประโยชน์ ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะไม่เพียงแต่จะหมายถึงสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ยังรวมไปถึงทรัพยากรทางธรรมชาติและทางสังคม แต่ยังหมายถึงสิ่งอื่นๆ ที่มีความสำคัญและมีความจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์ เช่น รู้จักการบริโภคปัจจัย 4 การรู้จักใช้อินทรีย์ คือ หู ตา จมูก ลิ้น กาย การมีความสัมพันธ์กับปัจจัย 4 อย่างถูกต้อง เพียงพอที่จะเลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่ได้อย่างดี และใช้ตามคุณค่าแท้ และการใช้เทคโนโลยีต่างๆ ย่อมต้องพิจารณาถึงความถูกต้อง เหมาะสม มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติให้เป็นไปในทางเกื้อกูล สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องของการพัฒนากาย ซึ่งบุคคลที่พัฒนาตนที่ดีแล้ว เรียกว่า “ภาวิตกาย” นั่นคือ

1) หลักการพัฒนาด้านร่างกาย เป็นการพัฒนากาย (ภาวิตกาย) คือ มีกายที่พัฒนาดีหรือมีกายอบรมมาดีแล้ว มีความสามารถนำเอาความรู้ที่ตนมีนั้นไปทำให้สุขภาพร่างกายของตนเกิดความสมบูรณ์แข็งแรง คือมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกอย่างรู้เท่าทันนั่นเอง

2) หลักการในด้านการดำเนินชีวิต

การที่บุคคลประพฤติปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา หรือหลักภาวนา 4 แล้ว ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีการพัฒนาตนที่ดีตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นผู้ที่มีจุดหมายในการดำเนินชีวิตและได้ทำประโยชน์ รวม 6 ประการ ให้สมบูรณ์ คือ

(1) จุดหมายในชาตินี้ (ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์)

(2) จุดหมายในชาติหน้า (สัมปรายิกัตถะประโยชน์)

(3) จุดหมายอันสูงสุด (ปรมัตถประโยชน์) นั่นคือ “นิพพาน”

(4) เกิดประโยชน์ต่อตน

(5) เกิดประโยชน์ต่อผู้อื่น

(6) เกิดประโยชน์ต่อทั้งสองฝ่าย

กล่าวโดยสรุปก็คือ เพื่อตนเอง เพื่อผู้อื่น และเพื่อสังคมประเทศชาติ ด้วยความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว ช่วยเหลือผู้อื่น และพึ่งตนเองได้ด้วยดี

3) หลักการในด้านคุณธรรมประจำตน

บุคคลที่ประพฤติปฏิบัติหรือพัฒนาตนตามหลักภาวนา 4 แล้ว ย่อมมีคุณธรรมภายในที่เด่นชัด ดังนี้

(1) มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพทั้งหลาย ในทางที่เกื้อกูล เป็นคุณ ไม่เกิดโทษ รู้จักบริโภคปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ได้ตรงตามคุณค่าที่แท้จริง ไม่บริโภคตามค่านิยม ความอร่อย หรือโก้หรู ซึ่งอาจส่งผลเสียเป็นอันตรายต่อสุขภาพได้ นอกจากนี้ยังฝึกให้รู้จักใช้อินทรีย์คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจในการติดต่อหรือใช้สอยอุปกรณ์ เทคโนโลยี และประสบการณ์ต่างๆ เพื่อศึกษาเรียนรู้เป็นกิจหลัก ไม่ใช่เสพบริโภคเพียงเพื่อความสนุกสนาน

(2) มีความเห็นถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ไม่ยึดถือมาครองเพียงเพื่อตนเองฝ่ายเดียว มีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น สิ่งแวดล้อมอย่างเกื้อกูล ไม่ทำลาย เห็นความสำคัญของคนอื่นและสภาพของสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม เกื้อกูลสร้างสรรค์ ส่งเสริมสันติสุขด้วยสังคหวัตถุ 4 คือ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา ดำเนินอาชีพอย่างสุจริต ตลอดถึงดำรงตนอยู่ในระเบียบวินัยของสังคมอย่างสม่ำเสมอ

(3) มีปัญญาสมบูรณ์ ขจัดอวิชชา ความโง่เขลาให้หมดไป จนมีความรู้ที่ลุ่มลึก รอบคอบมีความเห็นชอบตามหลักอริยมรรค

(4) มีการเรียนรู้หรือพัฒนาตนที่ดีแล้วสามารถลดละ หรือหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย อันมีความโลภ ความโกรธ ความหลงได้

(5) มีความหลุดพ้นจากภาวะตัวกู ของกู หรือการยึดถือตัวเองเป็นใหญ่ หลงตัวเอง จนเกิดความเสียหายทั้งต่อตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อมด้วย

สรุปได้ว่าการพัฒนาทางร่างกาย (Physical development) เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างร่างกายในแต่ละวัยของบุคคลทั้งการเพิ่มขนาดของส่วนสูง น้ำหนัก กระดูก กล้ามเนื้อ การขยายของสัดส่วนสรีระ ตลอดจนประสิทธิภาพในการทำงานของอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ซึ่งกายภาวนา เป็นการพัฒนากายให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ และยังรวมถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างถูกต้อง ดีงาม ในทางที่เป็นคุณประโยชน์ ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะไม่เพียงแต่จะหมายถึงสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ยังรวมไปถึงทรัพยากรทางธรรมชาติและทางสังคม แต่ยังหมายถึงสิ่งอื่นๆ ที่มีความสำคัญและมีความจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์ เช่น รู้จักการบริโภคปัจจัย 4 การรู้จักใช้อินทรีย์ คือ หู ตา จมูก ลิ้น กาย ซึ่งการพัฒนาด้านร่างกายด้วยหลักภาวนา 4 นั้น ครอบครัวมีบทบาทสำคัญมากที่สุด ผู้ที่มีการพัฒนาด้านร่างกายที่ดีตามหลักภาวนา 4 แล้ว จะเป็นบุคคลที่มีการดำเนินชีวิตที่ถูกตรวจสอบ ประเมินผลทั้งภายนอกและภายในตามหลักไตรสิกขาด้วยศีล สมาธิ ปัญญา และหลักภาวนา 4 ด้วยกาย ศีล จิตปัญญา ทำให้เป็นพุทธบริษัทโดยสมบูรณ์ คือพัฒนาตนให้มีทั้งความรู้ และความประพฤติที่ดีงาม ไปพร้อมกับการพัฒนาตนในส่วนที่ขาด หากขาดส่วนใดย่อมพัฒนาในด้านนั้นให้สมบูรณ์ ไม่ปฏิบัติตนสุดโต่งในทางหนึ่งทางใด ซึ่ง ผู้มุ่งความเจริญควรอบรมฝึกฝนตนให้เป็นไปตามหลักภาวนา 4 เพื่อการพัฒนาที่ดี ทำให้เข้าถึงหลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์หรือการดำเนินชีวิตตามวิถีพุทธ เพราะผู้ที่ได้รับการพัฒนาที่ดีแล้วย่อมเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นการสร้างหลักประกันในการดำเนินชีวิตที่ดีด้วยความไม่ประมาทด้วยการพัฒนาด้านร่างกายตามหลักภาวนา 4

4.2 วิเคราะห์การพัฒนาด้านอารมณ์ด้วยหลักภาวนา 4

พระพุทธศาสนามองว่า มนุษย์ถูกครอบงำด้วยสัญชาตญาณ (instinct) เป็นสัตว์โลกที่สามารถฝึกหัด และพัฒนาได้ โดยผ่านกระบวนการที่เรียกว่า “ฝึก” “ศึกษา” “สิกขา” หรือ “ภาวนา” ซึ่งในสมัยปัจจุบันใช้คำว่า “เรียนรู้ อบรม ฝึกหัด และพัฒนา”อันเป็นกระบวนการพัฒนาสัญชาตญาณไปในทางที่สร้างสรรค์ ให้มีความรู้และประสบการณ์ สามารถทำเป็น คิดเป็น และแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง มนุษย์จึงเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก ดังมีในพระพุทธพจน์ที่ว่า “ในกองขยะที่เขาทิ้งไว้ข้างทางใหญ่ ยังมีดอกบัวมีกลิ่นหอมรื่นรมย์ใจเกิดขึ้นมาได้ ฉันใด ในหมู่ปุถุชนผู้มืดมน ซึ่งเปรียบได้กับกองขยะ ก็ยังมีสาวกของพระพุทธเจ้าผู้เจริญรุ่งเรืองอยู่ด้วยปัญญา ฉันนั้น”[7] และ“ตนนั่นแหละเป็นที่พึ่งของตน คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้ ด้วยการฝึกไว้ดีแล้ว บุคคลได้ที่พึ่งที่หายาก”[8] โดยในกระบวนการดำเนินชีวิตตามหลักไตรสิกขาด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา นั่นคือ ศีล คือ พฤติกรรมทาง

[7] ขุ.ธ. (ไทย) 25/58-59/45.

[8] ขุ.ธ. (ไทย) 25/22/35

กาย วาจา ที่ปฏิบัติในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้องมิให้เป็นโทษ แต่ให้เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อกัน พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีคนไทยนับถือเป็นส่วนมาก มีความผูกพันกับชาวไทยในอดีตตั้งแต่เมื่อยังเป็นอาณาจักรสุวรรณภูมิมีพัฒนาการควบคู่กับสังคมไทย จนอยู่ในวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวไทยมาโดยตลอด จนในสมัยรัชการที่ 6 ได้ยอมรับว่าเป็นศาสนาประจำชาติไทย พระพุทธศาสนามีหลักการในการพัฒนามนุษย์โดยให้องค์ประกอบแห่งการดำเนินชีวิตใน 3 ด้านมาประสานกัน หรือบูรณาการต่อกัน องค์ประกอบทั้ง 3 จะต้องพัฒนาไปด้วยกันอย่างพึ่งพาอาศัยกัน ส่งเสริมหนุนเนื่องกัน องค์ประกอบทั้ง 3 ด้านนี้ คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งในศัพท์ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา และกระบวนการพัฒนาตนใน 4 ด้าน เรียกว่า ภาวนา 4 นั่นเอง โดยมีการปฏิบัติที่เป็นการพัฒนาด้านอารมณ์ด้วยหลักภาวนา 4 คือ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ซึ่งมีรายละเอียดการวิเคราะห์ดังนี้

การพัฒนาทางอารมณ์ (Emotional development) เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสภาพการเกิดอารมณ์ ความรู้สึกต่างๆ การแสดงออกทางอารมณ์ และการควบคุมอารมณ์ในแต่ละวัยของบุคคล ส่วนการพัฒนาจิต (ภาวิตจิตตะ) คือ มีจิตใจที่พัฒนาดี หรือมีจิตอบรมมาดีแล้ว ด้วยการฝึกฝนอบรมจิต เป็นจิตที่มั่นคง ไม่ยึดติดมากจนเกินไป ซึ่งในการพัฒนาด้านอารมณ์นั้น สิ่งสำคัญคือ พ่อแม่และบุคคลที่ใกล้ชิดต้องทำความเข้าใจว่า ในวัยเด็กนั้นความมั่นคงทางอารมณ์ยังค่อนข้างน้อย ดังนั้นจึงเห็นว่าพฤติกรรมของลูกจะมีทั้งอารมณ์ดี สลับกับอารมณ์ไม่ดีอยู่เกือบจะตลอดเวลา ในการฝึกอบรมลูกนั้น พ่อแม่จึงต้องสอนด้วยความเข้าใจและเป็นแบบอย่างที่ดี นอกจากนั้นควรมีการสร้างความเข้าใจและสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ให้ลูกมีความเข้าใจถึงการแสดงอารมณ์ต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม เช่น การพาลูกออกไปเล่นร่วมกับเพื่อนในวัยเดียวกัน หรือการอ่านหนังสือนิทานที่เกี่ยวกับการจัดการอารมณ์ในสถานการณ์ต่างๆ ซึ่งจะช่วยให้ลูกเกิดการเรียนรู้ และสามารถนำไปปรับใช้ได้ในชีวิตประจำวัน

ส่วนในพระพุทธศาสนาจิตตภาวนา หมายถึง การพัฒนาจิตตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นการฝึกอบรมให้จิตมีคุณสมบัติครบ 3 ด้าน ได้แก่

1) คุณภาพจิต คือ ให้มีคุณธรรมต่างๆ ที่เสริมสร้างจิตใจให้ดีงาม เป็นผู้มีจิตใจสูงละเอียดอ่อน เช่น มีเมตตา มีความรักความเป็นมิตร มีกรุณา อยากช่วยเหลือปลดเปลื้องความทุกข์ของผู้อื่น มีจาคะ คือ มีน้ำใจเผื่อแผ่ มีคารวะ มีความกตัญญู รวมทั้งมุ่งพัฒนาบุคคลให้มีจิตที่มีคุณภาพเป็นต้น

2) สมรรถภาพจิต คือ ให้เป็นจิตที่มีความสามารถ เช่น มีสติ มีวิริยะ คือ ความเพียร มีขันติ คือความอดทน มีสมาธิ คือ จิตตั้งมั่นแน่วแน่ มีสัจจะ คือความจริงจัง มีอธิษฐาน คือ ความเด็ดเดี่ยวแน่วแน่ต่อ จุดมุ่งหมาย เป็นจิตใจที่พร้อมและเหมาะที่จะใช้งานโดยเฉพาะงานทางปัญญา คือ

การคิดพิจารณาให้เห็นความ จริงแจ่มแจ้งชัดเจน รวมทั้งการสร้างเกราะป้องกันโดยอาศัยหลักธรรมต่าง ๆ ดังกล่าว

3) สุขภาพจิต คือ ให้เป็นจิตที่มีสุขภาพดี มีความสุขสดชื่น ร่าเริงเบิกบาน ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส พร้อมที่จะยิ้มแย้มได้ มีปีติ ปราโมทย์ ไม่เครียด ไม่กระวนกระวายใจ ไม่คับข้องใจ ไม่ขุ่นมัวเศร้าหมอง ไม่หดหู่โศกเศร้า รวมทั้งการสร้างให้มีสุขภาพจิตที่ดีได้ เป็นต้น

ลักษณะต่างๆ ของจิตใจที่มีความสุขนี้เป็นสิ่งสำคัญมากในพระพุทธศาสนา การขาดสุขภาพจิตเป็นปัญหาสำคัญของสังคมในโลกยุคปัจจุบัน ผู้คนในสังคมจึงจะต้องเน้นในเรื่องสุขภาพจิตที่ดีให้มากด้วย ซึ่งบุคคลที่พัฒนาตนฝึกฝนอบรมจิตมาดีแล้ว เรียกว่า “ภาวิตจิตโต”

4.3 วิเคราะห์การพัฒนาด้านสังคมด้วยหลักภาวนา 4

ในการพัฒนาด้านสังคมนั้น เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่พ่อแม่ต้องเตรียมความพร้อมให้กับลูก เพราะเมื่อลูกเข้าสู่วัยเรียน การปรับตัวให้เข้ากับสังคม และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ ถือเป็นสิ่งสำคัญ ลูกจำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะปฏิบัติตามกฎกติกา รู้จักแบ่งปัน และรู้จักอดทนรอคอยให้ได้ สิ่งที่พ่อแม่จะช่วยเตรียมความพร้อมให้ลูกได้ก็คือ การส่งเสริมให้ลูกเล่นหรือทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับผู้อื่น และการพาลูกออกไปเจอสังคมใหม่ๆ อยู่เสมอ จะช่วยให้ลูกเรียนรู้ที่จะลดการยึดตัวเองเป็นศูนย์กลาง ไปสู่การปฏิบัติที่ยอมรับคนอื่นมากขึ้น และเมื่อลูกมีความพร้อม ลูกจะสามารถก้าวออกมาจาก “ครอบครัว “ เพื่อเผชิญกับ "สังคม" ใหม่ ๆ รอบตัวได้เป็นอย่างดี

การพัฒนาทางสังคม (Social development) เป็นความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสังคม สถานการณ์และสิ่งแวดล้อม การสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่น รวมทั้งการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมทางสังคมที่บุคคลในแต่ละวัยไปพบปะสัมพันธ์ด้วย หลักการที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นได้ว่า เป็นผลอันเกิดจากการประพฤติปฏิบัติหรือพัฒนาตนตามหลักภาวนา 4 ซึ่งผู้วิจัยขอวิเคราะห์แสดงความหมายไว้ดังนี้

4.3.1. การพัฒนาด้านสังคมด้วยหลักกายภาวนา

เป็นการเจริญในหลักแห่งกาย ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะเชื่อมโยงไปที่การจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ซึ่งเป็นวิธีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์หรือการดำเนินชีวิตที่ให้ความสำคัญกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม คุณค่าของสิ่งแวดล้อมรอบตน และเพื่อควบคุมความโลภมิให้มาบ่อนทำลายสิ่งแวดล้อมของโลกในรูปของการกอบโกยเอาผลประโยชน์จากธรรมชาติอย่างเดียว โดยไม่คำนึงว่าเมื่อโลกขาดสิ่งนี้แล้วมนุษย์จะอยู่กันได้อย่างไร ดังเช่นการให้ความสำคัญด้านปัญหาภาวะสิ่งแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกที่เกิดจากใจคนที่ร้อน คือ มีความโลภ โกรธ หลง นั่นเอง คือเมื่อมนุษย์บางคนมีความโลภคิดว่าที่พึ่งของตนคือการมีทรัพย์มากๆ มนุษย์นั้นก็แสวงหาทรัพย์ด้วยวิธีการต่างๆ บางพวกจะตัดไม้มาขาย บางพวกจะสร้างโรงงาน บางพวกจะสร้างยานพาหนะที่ก่อให้เกิดมลพิษขึ้นมาหารายได้ฯลฯ การ

แสวงหาผลประโยชน์เหล่านี้แม้จะเกิดจากมนุษย์จำนวนไม่มาก แต่ก็เพียงพอที่จะทำให้เกิดความเสียหายขึ้นได้ เช่นโลกร้อนขึ้น เมื่อมนุษย์อีกพวกมีความโกรธซึ่งกันและกันย่อมจะทะเลาะกัน ถ้าคนเหล่านั้นเป็นผู้นำประเทศ ผู้นำชุมชนย่อมจะนำพวกของตนออกมาต่อสู้ทำสงครามกัน เมื่อทำสงครามย่อมต้องใช้อาวุธ ย่อมต้องหาทรัพย์ไปให้มนุษย์ผู้มีความโลภ สร้างโรงงานผลิตอาวุธออกมาทำลายล้างกัน เมื่อเกิดสงครามย่อมทำลายบ้านเมือง โรงงานปล่อยมลพิษ มีซากศพและขยะอื่นที่ก่อเกิดโรคระบาด การกำจัดโรคย่อมต้องใช้ยาและอุปกรณ์ที่ผลิตจากโรงงานที่สร้างมลภาวะ ฯลฯ เมื่อมนุษย์มีความหลงผิดว่า การแสวงหาความสุขคือการได้เสพกามคุณทั้งรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และอารมณ์ มนุษย์จึงแสวงหาความสุขเหล่านั้น เช่น การสร้างภาพยนตร์ที่มีการลงทุนเพียงเพื่อความสุขทางรูป การสร้างเพลงต่างๆ เพื่อความสุขทางเสียง การผลิตอาหารเลิศรสที่ด้อยคุณค่าทางโภชนาการเพื่อความสุขทางรส การผลิตน้ำหอม หรือกลิ่นปรุงแต่งต่างๆ เพื่อความสุขทางกลิ่น การผลิตวัสดุที่อ่อนนุ่มเพื่อความสุขจากการสัมผัสที่ต้องใจ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้คือกระบวนการของขั้นตอนการผลิตที่อยู่รอบตัวเราล้วนก่อมลพิษทั้งสิ้น วิธีการป้องกันนั่นคือ การปลูกต้นไม้ การดูแลแหล่งน้ำให้สะอาด การจัดเก็บหรือทิ้งขยะให้ถูกต้อง การเห็นถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อมมากกว่ามูลค่าด้วยความโลภ เพราะชีวิตสรรพสัตว์กับธรรมชาติย่อมต้องอาศัยซึ่งกันและกันตามหลักกายภาวนา

แต่อย่างไรก็ตามสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมอยู่ที่จิตใจของมนุษย์ ซึ่งเต็มไปด้วยความโง่เขลา วิกลจริต ละโมบ และความเกลียดชัง ฉะนั้นมนุษย์ต้องพยายามหาทางแก้ไขที่จิตวิญญาณ อันเป็นตัวต้นเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม ก่อนที่จะพยายามแก้ไขปัญหาทางด้านวัตถุด้วยการใช้เทคโนโลยี การศึกษาและการปฏิบัติตนตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นแนวทางที่จะใช้แก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ โดยการทำให้คนรับรู้และเข้าใจ ธรรมชาติมากขึ้น รู้ถึงผลกระทบที่เกิดจากพฤติกรรมของตน เห็นผลที่เกิดขึ้นตามมาหลังจากการกระทำของตน และทำให้คนเห็นว่าตนเองสามารถทำสิ่งใหม่ที่ดีและถูกต้องได้ การศึกษาและการปฏิบัติตนตามหลักธรรมจะช่วยปลูกฝังทัศนคติที่ดี และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่ทำลายสิ่งแวดล้อมของคน ซึ่งแนวทางนี้เป็นตัวชี้วัดทางกายภาพ ของวิธีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์หรือการดำเนินชีวิตที่ให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติด้วยหลักกายภาวนาที่เป็นรูปธรรม ความโลภที่อยู่ภายในจิตมนุษย์คือแรงผลักดันให้เกิดเหตุปัจจัยต่างๆ ในพระพุทธศาสนากล่าวถึงหนทางที่นำสู่การปรุงแต่งต่างๆ นั่นคือ อายตนะ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และธรรมารมณ์ ที่ทำให้ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้สัมผัส และใจนึกคิด ดังนั้นวิธีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่ดีจึงจำเป็นต้องอาศัยหลักธรรมเข้ามากำกับพฤติกรรมไว้อีกทางหนึ่งการดำเนินชีวิตตามหลักกายภาวนา

สรุปได้ว่าในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้เน้นที่การทำให้ร่างกายเจริญเติบโตแข็งแรง แต่ก็ถือว่าการกินอาหารให้ได้คุณค่า กินพอดี ด้วยความรู้จักประมาณช่วยให้ร่างกายอยู่ผาสุก มีสุขภาพดี เป็นฐานให้การพัฒนาทางด้านอื่นๆ ได้ดำเนินต่อไป และการมีร่างกายที่มีระบบภายในต่างๆ ทำงาน

เรียบร้อยดี ท่านเรียกว่าเป็น “ปธานิยังคะ” อย่างหนึ่ง คือเป็นองค์หนึ่งของสภาพชีวิตที่เหมาะแก่การใช้ความเพียรพยายามในการพัฒนาชีวิต ที่ให้เกิดความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือวัตถุภายนอกที่มีอยู่รอบตัวเรานั่นเอง

4.3.2 การพัฒนาด้านสังคมด้วยหลักศีลภาวนา

เป็นการเจริญในหลักแห่งศีล คือการกำหนดงดเว้นบาปทางกาย ทางวาจา เช่น การฆ่า การเบียดเบียน เพื่อนมนุษย์และสัตว์ต่างๆ การรู้จักฝึกสติให้ตื่นรู้ ก่อนพูดอะไรออกไป เป็นการป้องกันความเสียหาย หรือแตกความสามัคคีกันได้ เพราะการพูดทั้งทางตรงและทางอ้อม การพัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีลให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียน หรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย การอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี การเกื้อกูลแก่กันกับคนในครอบครัว ชุมชน และสังคม ซึ่งหลักศีลภาวนาในอริยมรรคจะประกอบด้วย สัมมาวาจา คือวาจาชอบ เพราะในขณะที่ปฏิบัติตามหลักศีลภาวนาอยู่นั้น จะไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด และไม่พูดเพ้อเจ้อ อย่างนี้เรียกว่า วาจาชอบในองค์มรรค ส่วนสัมมากัมมันโต คือการงานชอบ เพราะในขณะที่ปฏิบัติตามหลักศีลภาวนาอยู่นั้น กายทุจริต 3 ไม่ปรากฏ เพราะผู้นั้นกำลังทำงานสุจริต คือ ใจจดจ่ออยู่กับการประพฤติชอบ เข้าใจในกฎเกณฑ์แห่งไตรลักษณ์ อย่างนี้เรียกว่า การงานชอบในองค์มรรค และประการสุดท้ายสัมมาอาชีโว คือการเป็นอยู่ชอบ โดยมีการเลี้ยงชีพสุจริต เพราะในขณะที่ปฏิบัติตามหลักศีลภาวนาอยู่นั้น ศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมเกิดมีต่อผู้ที่พัฒนาตนให้มีชีวิตที่ดีอยู่กับไตรสิกขาอย่างนี้เรียกว่า เป็นอยู่ชอบในองค์มรรค

หลักศีลภาวนาหรือการพัฒนาศีล จึงหมายถึง การพัฒนาความสัมพันธ์ทางด้านกาย วาจา กับบุคคลอื่นซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างถูกต้อง ลำพังการเป็นอิสระ ปลอดพ้นจากการถูกผู้อื่นเบียดเบียนเท่านี้ยังไม่เพียงพอ บุคคลยังต้องไม่กระทำการเบียดเบียนผู้อื่นอีกด้วย และประพฤติตนเป็นประโยชน์เกื้อกูล ผู้อื่นตลอดจนมีการเลี้ยงชีพสุจริต ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วในเรื่องของศีลภาวนาว่า การพัฒนาศีลเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ในสังคมเฉพาะบุคคล ในด้านการมีชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม ให้เกิดการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ศีลเป็นสภาพหรือคุณสมบัติของตัวบุคคล เป็นเรื่องของการที่บุคคลนั้นมีระเบียบในการดำเนินชีวิต และในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยดี ความมีระเบียบ หรือการประพฤติตนอยู่ในระเบียบอย่างนี้เรียกว่า ศีล

4.3.3 การพัฒนาด้านสังคมด้วยหลักจิตตภาวนา

เป็นการเจริญจิต การพัฒนาจิต หรือการกระทำสิ่งที่ดีงามให้เกิดขึ้นทางจิต การฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็งเจริญงอกงามมั่นคงด้วยคุณธรรมทั้งหลาย ดังเช่น ฝึกให้เห็นคุณค่าของชีวิตแม้ชีวิตเล็กๆ ก็ตาม ด้วยการมีเมตตากรุณา มีความเสียสละ ด้วยการให้ความสำคัญ ให้โอกาส ให้เวลา และให้อภัยแก่คนรอบข้าง เมื่อมีความผิดพลาดเกิดขึ้น พร้อมที่ให้เสมอ มีความขยันหมั่นเพียร อดทนมีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุข ผ่องใส ต่อการกระทำสิ่งนั้น เป็นต้น ซึ่งหลักจิตตภาวนาในอริยมรรคจะประกอบด้วย สัมมาวายาโม คือความเพียรชอบ เพราะในขณะที่ปฏิบัติตามหลักจิตต

ภาวนาอยู่นั้น ย่อมมีความเพียรระมัดระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น เพียรละบาป เพียรบำเพ็ญกุศล และเพียรรักษากุศลให้คงอยู่และให้เจริญยิ่งๆ ขึ้นไป จนถึง มรรค ผล นิพพาน อย่างนี้เรียกว่า เพียรชอบในองค์มรรค ส่วนสัมมาสติระลึกชอบ คือระลึกอยู่กับสติปัฏฐาน 4 ขณะภาวนาอยู่นั้น สติปัฏฐาน 4 มีอยู่ครบบริบูรณ์แล้ว อย่างนี้เรียกว่า ระลึกชอบในองค์มรรค และประการสุดท้ายสัมมาสมาธิ คือตั้งใจชอบ คือ เจริญฌาน ได้แก่ ลักขณูปนิชฌาน คือ เพ่งรูปนามพระไตรลักษณ์ ที่เรียกว่า ตั้งใจชอบในองค์มรรค

4.3.4 การพัฒนาด้านสังคมด้วยหลักปัญญาภาวนา

เป็นการเจริญปัญญา การพัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา เช่น การฟังคือฟังให้เป็นแล้วนำไปประพฤติปฏิบัติ การคิดคือคิดให้เป็นแล้วนำไปเพื่อพัฒนาสิ่งที่รู้นั้นๆ ให้ดียิ่งขึ้น การถามคือถามให้เป็น มีเหตุมีผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ การเขียนคือการสื่อให้บุคคลอื่นได้รับรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์โดยผ่านงานเขียน เพื่อให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลก และชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ การทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลส และปลอดพ้นจากความทุกข์ด้วยการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา ดังนั้นในขั้นเริ่มต้นของหลักธรรมที่สร้างจิตสำนึกของบุคคลเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในหลักภาวนา 4 นั่นคือ การปฏิบัติจากโลกภายใน คือ กุศลมูล 3 และ อัปปมาทธรรม ขั้นต่อไปคือ การแก้ไขด้วยโลกภายนอกโดยหลักธรรม คือ สุจริต 3 เบญจศีลเบญจธรรม สันโดษ และ กตัญญูกตเวที โดยมีหลักไตรสิกขาคือ ศีล สมาธิ ปัญญาเป็นตัวกำกับ ซึ่งหลักปัญญาภาวนาในอริยมรรคจะประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิ คือเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ ที่เกิดขึ้นพร้อมกัน จัดเป็นทุกขสัจ ตัณหานุสัยที่อยู่ในขันธสันดานซึ่งเป็นตัวการให้เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ใน วัฏสงสาร จัดเป็นสมุทัยสัจ ทุกข์กับสมุทัยดับลงไปเมื่อไรเมื่อนั้น จัดเป็นนิโรธสัจ และอริยมรรคที่กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย เจริญนิโรธเป็นอารมณ์ จัดเป็นมรรคสัจ อย่างนี้จัดเป็น ความเห็นชอบในองค์มรรค ส่วนสัมมาสังกัปโป คือดำริชอบ คือ ดำริออกจากรูปนาม ออกจากกองทุกข์ออกจากกิเลส เช่น ในขณะที่พิจารณาพัฒนาตนในปัญญาภาวนาอยู่นั้นความโลภ ความโกรธ ความหลง ไม่เกิด ขณะนั้นได้ชื่อว่าออกจากกิเลส ได้ละกิเลสโดยตทังคปหาน วิกขัมภนปหานแล้ว อย่างนี้เรียกว่า ดำริชอบคือ ดำริในการออกจากกิเลส และขณะนั้นความพยาบาทย่อมไม่มีความเบียดเบียนก็ไม่มี อย่างนี้จัดเป็น ความดำริชอบในองค์มรรค

กล่าวได้ว่าการพัฒนาพฤติกรรมร่วมทางสังคมที่พึงประสงค์ โดยไม่เบียดเบียนก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่บุคคลอื่นสังคม และประพฤติตนเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อสังคม เป็นการฝึกตนให้อยู่ในสังคมด้วยดีและเป็นประโยชน์ในเบื้องต้น คือ ความมีระเบียบวินัยใน การดำเนินชีวิตโดยไม่ให้มีการเบียดเบียนกัน ซึ่งจะประกอบด้วยศีลเป็นพื้นฐาน เมื่อไม่เบียดเบียนกันแล้วก็จะขยายออกไปถึงความสุจริต ในพระสุตตันตปิฎก เทวทหสูตร ได้กล่าวถึงลักษณะของกระบวนการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องไว้ 3 ประการ คือ

1) ไม่เอาทุกข์มา ทับถมตน

2) ไม่ละทิ้งความสุขที่ชอบธรรม

3) ไม่หมกมุ่นสยบติดอยู่กับความสุขนั้น[9]

เมื่อมนุษย์เรามีการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมร่วมกับคนอื่นโดยการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังเกื้อกูลรักษาสภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติภายนอกในลักษณะที่อาศัยซึ่งกันและกัน เพราะถือว่าธรรมชาติให้ความสุขทางกายและทางใจแก่มนุษย์ แล้วมนุษย์ย่อมจะต้องให้ความสำคัญโดยช่วยกันดูแลไม่ทำลายให้เสีย หรือเปลี่ยนแปลงไปจากสภาพเดิม ด้วยการไม่ลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ซึ่งบุคคลที่พัฒนาตนที่ดีแล้ว เรียกผู้ที่พัฒนาทาศีลว่า “ภาวิตสีโล”

4.4 วิเคราะห์การพัฒนาด้านจิตใจ/สติปัญญาด้วยหลักภาวนา 4

การพัฒนาทางสติปัญญา (Mental development) เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านกระบวนการคิด เชาวน์ปัญญา การตัดสินใจ การแก้ปัญหา ความมีเหตุผล การมีไหวพริบ การจินตนาการ การคิดสร้างสรรค์ ความจำ การรับรู้ และการเรียนรู้ของบุคคลในแต่ละวัย เป็นต้น (เข้าใจในสิ่งที่เป็นรูปธรรมนามธรรม) ในการพัฒนาการด้านจิตใจ/สติปัญญานั้น พ่อแม่จะต้องสร้างทักษะกระบวนการคิดที่ดีให้กับลูกเพื่อเป็นพื้นฐานทางการเรียนรู้เสียก่อน เพราะในช่วงวัยเด็ก ถือเป็นช่วงเวลาแห่งการเรียนรู้ ลูกจะชอบตั้งถาม มีความคิดเป็นของตนเอง มีความจำที่ดี ชอบอ่านหนังสือ ชอบการเป็นผู้นำ และชอบแสดงความคิดเห็น มีจินตนาการที่เป็นอิสระ พ่อแม่จึงควรส่งเสริมพัฒนาการทางสติปัญญาให้ลูกโดยการจัดกิจกรรมที่ช่วยส่งเสริมให้กระบวนการเรียนรู้ของลูกมีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น การฝึกใช้ประสาทสัมผัสทั้ง 5 (มอง ฟัง สัมผัส ชิมรส และดมกลิ่น) ด้วยการจัดกิจกรรมการเล่นที่เหมาะสม เล่านิทานให้ลูกฟัง เพื่อส่งเสริมทักษะทางด้านการฟังและการใช้ภาษา พาลูกออกท่องเที่ยวหรือสำรวจบริเวณบ้านเมื่อมีเวลาว่าง ก็จะช่วยส่งเสริมทักษะการสังเกต เปรียบเทียบสิ่งต่างๆ ที่สำคัญยังทำให้ลูกมีทักษะความรู้รอบตัวเพิ่มขึ้นด้วย

ปัญญาภาวนา หมายถึง การทำปัญญาให้เจริญงอกงามในเบื้องต้น จะต้องมีความรู้ความเข้าใจในศิลปวิทยาการทางวิชาชีพ ต่อมาต้องพัฒนาปัญญาให้มีการรับรู้เรียนรู้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง คือ เข้าใจสิ่งนั้นทั้งหลายตามสภาวะไม่เอนเอียงด้วยอคติ ที่จะทำให้การรับรู้ผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ขั้นต่อไปคือ วินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญาบริสุทธิ์ ไม่ใช่ด้วยกิเลส เป็นปัญญาที่รู้จักเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง เข้าใจต่อความเจริญและความเสื่อมของโลกและชีวิต ตามความเป็นจริง และตามเหตุปัจจัย รู้จักทางแก้ไขปัญหาและการสร้างสรรค์ความสำเร็จให้ตนพัฒนายิ่งๆ ขึ้นไป รู้เท่าทันโลกและชีวิต ทำให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์ และ

[9] ม.อุ. (ไทย) 14/12/12.

พัฒนาไปจนถึงขั้นวิมุตติ คือ ขั้น แห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระที่แท้จริง ซึ่งบุคคลที่ฝึกฝนอบรมพัฒนาทางปัญญามาดีแล้ว เรียกว่า “ภาวิตปัญญา”

ดังนั้นการอบรมปัญญา คือ การอบรมจิตนั่นเองให้มีปัญญา ให้รู้ชัดว่า ควรทำอะไร ควรเว้นอะไร ได้แก่ การอบรมปัญญาให้รู้เห็นตามความเป็นจริง เช่น เห็นไตรลักษณ์ แยกสมมติออกจากความเป็นจริงได้แล้วจะทำให้จิตใจไม่คิดสมมติ กล่าวคือ รู้ว่าแม้จะรับสิ่งสมมติ แต่ก็รู้ว่าสิ่งนี้เป็นเพียงสิ่งสมมติเท่านั้น แล้วจิตก็ไม่ไปคิดอยู่ในสิ่งนั้น แต่ถ้าเข้าใจไม่ชัดเจนก็ทำให้เกิดการสับสน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสภาพตามความเป็นจริง ดังนั้นพุทธศาสนาจึงสอนให้รู้จักแยกสัจจะ (ความจริง) เป็น 2 ระดับ คือ สมมติสัจจะ ความจริงในระดับสมมุติ ที่ชาวโลกยอมรับกัน และปรมัตถสัจจะ ความจริงอย่างปรมัตถ์ เป็นความจริงแท้ในตัวเอง ใครจะยอมรับหรือไม่ยอมรับก็ตาม แต่สิ่งนั้นย่อมเป็นความจริงอยู่อย่างนั้น

จากข้อความที่ยกมาข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า บุคคลที่ผ่านกระบวนการพัฒนาที่ดีมาแล้ว คือมีการพัฒนาที่สมบูรณ์นั้นจะต้องพัฒนาให้ครบทั้ง 4 ด้าน คือ

1) ภาวิตกาย มีกายที่พัฒนาแล้ว หมายถึงพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น การบริโภคปัจจัย 4 การใช้เทคโนโลยีและการอยู่กับธรรมชาติแวดล้อมได้ดี

2) ภาวิตศีล มีศีลที่พัฒนาแล้ว คือพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมอยู่ร่วมกับ เพื่อนมนุษย์ด้วยความสัมพันธ์ที่ดีงามเกื้อกูล

3) ภาวิตจิต มีจิตที่พัฒนาแล้ว ทั้งด้านคุณธรรมความดีงาม สมรรถภาพ และประสิทธิภาพ ของจิต และภาวะจิตใจที่มีความสุขสดชื่น เบิกบาน

4) ภาวิตปัญญา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว รู้เข้าใจหยั่งเห็นความจริงของโลกและชีวิตจนวาง จิตใจ มีท่าทีต่อชีวิตและสิ่งแวดล้อมได้อย่างดี มีดุลยภาพและเป็นอิสระ

จึงกล่าวได้ว่า การพัฒนาทางสติปัญญาด้วยหลักภาวนา 4 เป็นกระบวนการตามหลักภาวนานั่นคือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั้งด้านกาย สังคม จิตใจอารมณ์ และสิ่งแวดล้อมภายใน ให้มีปัญญาเปลี่ยนแปลงในทางที่พึงประสงค์ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ โดยเป็นการพัฒนาตนตามหลักพุทธปรัชญา คือ การที่มนุษย์ประพฤติปฏิบัติตามหลักภาวนา 4 ประการ คือ การพัฒนากายให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ และรวมถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างถูกต้องดีงาม การพัฒนาศีลให้มีพฤติกรรมร่วมทางสังคมที่พึงประสงค์ โดยไม่เบียดเบียนก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่บุคคล สังคม และประพฤติตนเป็นประโยชน์เกื้อกูลกัน การพัฒนาจิตให้มีความมั่นคงตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นการฝึกอบรมให้จิตมีคุณสมบัติครบ 3 ด้าน คือ คุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพ และประการสุดท้ายเป็นการพัฒนาปัญญาให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป รู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต ทำให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์ และเกิดการพัฒนาไปจนถึงขั้นวิมุตติได้ในที่สุด

4.5 หลักธรรมอันเป็นผลจากการพัฒนาด้วยหลักภาวนา 4

ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 นั้น ย่อมมีหลักธรรมที่ปรากฏต่อเนื่องเป็นองค์ประกอบต่อการประพฤติปฏิบัติเพื่อประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อพัฒนาตนและคนในสังคม เรียกว่า กายภาวนา โดยมีหลักธรรมสำคัญอันเป็นผลจากการพัฒนา ดังนี้

4.5.1 สุจริต 3 ผลจากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักกายภาวนา

สุจริต 3 หมายถึง ความประพฤติดี ประพฤติชอบ ทางกาย วาจา ใจ[10]

กายสุจริต คือประพฤติชอบด้วยกาย 3 ประการคือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติผิดในกาม

วจีสุจริต คือการประพฤติชอบด้วยวาจา 4 ประการคือ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการ พูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

มโนสุจริต คือความประพฤติชอบด้วยใจ 3 ประการคือ อนภิชฌา (ไม่โลภอยากได้ของ เขา) อพยาบาท (ไม่พยาบาทปองร้ายเขา) สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบตามคลองธรรม) ความเห็นชอบถือว่าเป็นตัวสำคัญที่จะเริ่มต้นไปสู่การกระทำ เพราะการกระทำที่ถูกต้องไม่หลงทางนั้น ต้องมีสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องต้นก่อน ถ้าหากมีความเห็นผิดในเบื้องต้นเมื่อใดแล้วการกระทำนั้นก็จะผิดและเกิดความเสียหายตลอดสาย

ในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เวรัญชกัณฑ์[11]กล่าวถึงผลของการประพฤติชอบทางกาย วาจา และใจ หรือสุจริต 3 ว่าสัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

การนำหลักสุจริต 3 มาปฏิบัติในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จึงเป็นวิธีการหนึ่ง เพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมทางภายภาพ ย่อมทำให้เกิดความประสานสัมพันธ์และต่อเนื่องกันอย่างลงตัว ระหว่างสิ่งแวดล้อมที่เป็นวัตถุภายนอก ตัวบุคคล กับสิ่งที่อยู่ในตน ที่ผ่านวิธีการของหลักไตรสิกขา โดยมีหลักภาวนา 4 เป็นเครื่องประเมินผลนั่นเอง การนำหลักธรรม 3 ข้อนี้ไปปฏิบัติด้วยตนเองก่อน การปฏิบัติจะนำมาซึ่งผลลัพธ์ที่ผู้ปฏิบัติจะพึงได้รับตามแนวทางดังกล่าว คือการแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่ต้องแก้ไขจากตัวของเราก่อน เป็นการแก้ไขจากภายในจิตใจด้วยการปฏิบัติกาย วาจา และใจ ให้มีความสำรวมระวังอินทรีย์ มีความประพฤติในทางที่ดี พูดดี คิดดี และเมื่อปฏิบัติได้ดังกล่าวแล้วความทุกข์ ความเดือดร้อนย่อมจะไม่สามารถมาสู่ภายในจิตใจของตนได้ เมื่อจิตไม่เร่าร้อน การ

---

[10] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 17, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, 2552), หน้า 90 – 91.

[11] วิ.มหา (ไทย) 1/13/7.

กระทำต่างๆ ของตนเราก็ย่อมจะทำแบบค่อยเป็นค่อยไปอย่างต่อเนื่อง นี่คือวิธีปฏิบัติในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4

อีกอย่างหนึ่ง ในคัมภีร์ขุททกนิกายได้กล่าวถึงความสำคัญเกี่ยวกับหลักสุจริต 3 ว่า ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จได้ด้วยใจ ถ้าบุคคลใดมีจิตใจเสียหายแล้ว จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ความทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามโคที่ลากเกวียน ถ้าบุคคลใดมีจิตใจผ่องใสแล้ว จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ความสุขย่อมติดตามมาเหมือนดังเงาที่ติดตามตัว”[12]คือเมื่อมนุษย์ดูแลสิ่งแวดล้อมให้ดี ไม่ทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อมรอบตัว สิ่งเหล่านั้นย่อมจะให้ความสุขแก่มนุษย์เช่นเดียวกัน

อีกทั้งในสมิทธิสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เทวดาสังยุต[13]มีข้อความว่าด้วยการไม่ทำบาปทางกาย วาจา ใจ แต่ควรหมั่นมีสติ ซึ่งจะทำให้ได้รับประโยชน์ต่อตนเอง เป็นการกล่าวให้เห็นอย่างหนึ่งว่า ควรปฏิบัติต่อโลกภายนอกด้วยการใช้สติกับทวารทั้ง 3 ว่า บุคคลไม่ควรทำบาปทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ ทางใดทางหนึ่งในโลกทั้งปวง ควรละ กามทั้งหลาย มีสติสัมปชัญญะ ไม่พึงเสวยทุกข์อันประกอบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ และมีพระสูตรที่ชื่อว่า “อาทิตตปริยายสูตร” ยืนยันถึงที่มาของความทุกข์ร้อนของเราว่า สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน และอะไรเล่าที่ชื่อว่า สิ่งทั้งปวง และสามารถนำมาใช้พิจารณากับการปฏิบัติกับหลักสุจริต 3 ได้ ดังมีข้อความว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย จักษุ (คือนัยน์ตา) เป็นของร้อน รูปทั้งหลาย เป็นของร้อน วิญญาณอาศัยจักษุ เป็นของร้อน ความรู้สึกอารมณ์นี้ เกิดขึ้นเพราะจักษุสัมผัสเป็นปัจจัย แม้อันใดเป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดีแม้อันนั้น ก็เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร ร้อนเพราะไฟคือราคะ เพราะไฟคือ โทสะเพราะไฟคือโมหะ ร้อนเพราะความเกิด เพราะความแก่ และความตาย เพราะความโศก เพราะความร่ำไรรำพัน เพราะความทุกข์ เพราะความเสียใจ เพราะความคับแค้นใจ จึงกล่าว ว่าเป็นของร้อน...”[14]

สิ่งทั้งปวงในพระสูตรนี้คือ อายตนะทั้ง 12 คือ ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้น ได้รับรสชาด กายได้สัมผัส และใจที่ถูกอารมณ์กระทบ เป็นต้นเหตุให้จิตใจบุคคลอยู่ไม่เป็นสุข เพราะสังขารที่ปรุงแต่งสุข ทุกข์ เป็นวัฏสังสารในหลักปฏิจจสมุปบาท จึงทำให้บุคคลต้องประสบกับความร้อนดังกล่าว ซึ่งมาจากการปฏิบัติกาย วาจา ใจ ที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ การดำริพูดจาและกระทำการ ก็ดำเนิน

---

[12] ขุ.ธ. (ไทย) 25/11/15.

[13] สำ. ส. (ไทย) 15/20/24.

[14] พระศาสนโสภน วัดมกุฏกษัตริยาราม กรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย รวบรวมและแปล, *สวดมนต์แปล* , พิมพ์ครั้งที่ 12, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 219.

ไปในทางผิด เป็นมิจฉาไปด้วย[15]การประพฤติปฏิบัติในเบื้องต้นของบุคคลเพื่อเป็นการสำรวมกาย วาจา ใจ ให้เป็นต้นทางนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติธรรมในขั้นต่อไปได้อย่างบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น การเริ่มต้นคิด พูด กระทำในสิ่งที่เป็นความดี ความชอบ การสำรวมระวังการกระทำทางอินทรีย์ อันเป็นการรวมทั้งหมดแห่งการระวังสำรวมในอายตนะทั้ง12[16]ให้มีความเป็นหนึ่งเดียวแน่วแน่ นำไปสู่การประพฤติปฏิบัติกับสิ่งที่ดีงามเพื่อตนเองและเพื่อสังคมในขั้นต่อไป

ดังนั้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักกายภาวนา ที่มนุษย์ต้องสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกอันเป็นต้นเหตุหลักคือ กายและใจของเราให้ถูกดึงไปตามอำนาจของอกุศล ต้องพึงระมัดระวังประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องต่อสิ่งภายนอกด้วยการเริ่มจากการทำสุจริตทั้ง 3 นี้ เพื่อร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาที่ดี

สรุปว่า หลักสุจริต 3 เป็นหลักธรรมที่ปรากฏต่อเนื่องเป็นองค์ประกอบต่อการประพฤติปฏิบัติเพื่อประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อพัฒนาตนและคนในสังคม เรียกว่า กายภาวนา ถือเป็นปฐมบทเพื่อการละเว้น จากการจะเริ่มทำในสิ่งที่จะทำให้ตนเองเดือดร้อน มีความทุกข์ ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ซึ่งไม่เพียงต่อตนเองเท่านั้นที่ต้องประสบทุกข์ที่ตนได้ก่อขึ้น แต่ผลของการกระทำนั้นไม่ว่าดีหรือชั่ว สิ่งที่อยู่รอบตัวเรา ไม่ว่าจะเป็น คน สัตว์ พืช สิ่งแวดล้อม ย่อมได้รับผลกระทบไปด้วย ดั่งเช่นว่าเด็ดดอกไม้ ย่อมสะเทือนถึงดวงดาว เพราะการที่เราเห็นว่าเป็นเพียงดอกไม้ แต่ถือได้ว่าดอกไม้เป็นพืช ที่พระพุทธศาสนามองว่าเป็นสิ่งมีชีวิต เช่นเดียวกับมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งการจะเกิดต้นไม้สักต้น ดอกไม้สักดอกหนึ่ง หรือกอหนึ่ง เราต้องนึกย้อนกลับไปว่า กว่าต้นไม้จะเติบโต ผลิดอกออกผล เป็นต้นไม้ให้ร่มเงา เป็นดอกไม้ให้เราชื่นชมนั้น ต้องใช้ระยะเวลานานไม่ใช่น้อย สิ่งมีชีวิตทุกชนิดก็เช่นเดียวกัน ถ้าเกิดมาเพื่อสนองเพียงตัณหาความต้องการของมนุษย์ ผู้ไม่ตระหนักถึงคุณค่าของสรรพสิ่งผลกระทบย่อมเชื่อมโยงอย่างกว้างใหญ่ไพศาล ดังนั้นธรรมข้อนี้จะเป็นเสมือนอิฐก้อนแรก เสมือนเสาหลักที่จะปักลงในจิตใจของเราให้เข้มแข็ง แกร่งกล้าที่จะต่อต้าน รองรับต่อกิเลสที่จะเข้ามากระทบ ยั่วเหย้า หลอกล่อ ให้หลงทาง และกระทำความผิดพลาดต่อเพื่อนสรรพสิ่งในที่สุด เป็นธรรมที่ทำให้มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอยู่ร่วมกันได้ ไม่ให้เกิดผลกระทบด้านภาวะโลกร้อนจากภายในสู่ภายนอก เมื่อมนุษย์ไม่ตัดต้นไม้ทำลายป่า รู้รักษาสภาพแวดล้อมก็เท่ากับว่ามีกายภาวนา

4.5.2 ศีล 5 ผลจากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักศีลภาวนา

การอยู่ในสังคมปัจจุบันที่เป็นสังคมยุคใหม่ มีสิ่งล่อตาล่อใจให้สมาชิกในครอบครัวเพลิดเพลินไปกับการนำเสนอสินค้าเพื่อการอุปโภคบริโภคทุกรูปแบบ การนำเสนอของสื่อประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ อินเตอร์เน็ต เพื่อกระตุ้นให้ผู้บริโภคมองตนเองว่าเป็นบุคคลล้ำหน้า นำ

---

[15] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ 8, โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 161.

[16] อ้างแล้วใน, *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า 545 –546

สมัยอยู่เสมอ อันเป็นการนำเทคโนโลยีที่นำความรู้จริงและความรู้แฝง ทำให้บุคคลในครอบครัวต้องตกเป็นเหยื่อของค่านิยมทางวัตถุ และสังคมบริโภคนิยม ทำให้สังคมปัจจุบันเข้าขั้นบริโภคอย่างฟุ่มเฟือยไร้เหตุผล เกินความจำเป็น และนำไปสู่การทำลายสภาพแวดล้อมทางสังคม และธรรมชาติอย่างคาดไม่ถึงเลยทีเดียว

การนำหลักศีลธรรมมาใช้ เพื่อเป็นเครื่องมือค้ำจุนจิตใจของบุคคลในระดับเริ่มต้นของการพัฒนา จึงเป็นหนทางที่จะช่วยกอบกู้ให้มีการใช้ชีวิตและเข้าใจการอยู่ร่วมกัน โดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ซึ่งอธิบายได้ว่าอายตนะ คือ ที่ติดต่อ เครื่องติดต่อ แดนต่อความรู้ จัดออกเป็น 2 ประเภทคือ อายตนะภายใน 6 ได้แก่ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน อายตนะภายนอก 6 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และอารมณ์ที่เกิดกับใจ หรือสิ่งที่ใจรู้ คนกับธรรมชาติ หรือการไม่เบียดเบียนทั้งไตรทวาร ที่ทำให้ใจเราไม่ทุกข์ร้อนแล้ว สังคมยังได้รับอานิสงส์ของความไม่ร้อนนี้ด้วย

ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ปัญจสีลวิสารทสูตร[17]ได้กล่าวถึงศีล 5 ว่าด้วยมาตุคามผู้มีศีล 5 เป็นผู้แกล้วกล้าว่า มาตุคามประกอบด้วยธรรม 5 ประการ ย่อมเป็นผู้แกล้วกล้าอยู่ครองเรือน ธรรม 5 ประการนี้ คือ

1) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์
2) เว้นขาดจากการลักทรัพย์
3) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม
4) เว้นขาดจากการพูดเท็จ
5) เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปรินายก[18]กล่าวว่า ศีล แปลว่า ปกติ คือ สิ่งหรือกติกาที่บุคคลต้องระวังรักษาตามเพศและฐานะ ศีลนั้นมีหลายระดับ คือ ศีล 5 ศีล 10 และศีล 227 คำว่ามนุษย์นั้นคือ ผู้ที่มีใจอันประเสริฐ คุณธรรมที่เป็นปกติของมนุษย์ มนุษย์ที่ไม่มีศีล 5 จะไม่เรียกว่า“มนุษย์”แต่จะเรียกว่า“คน”ซึ่งแปลว่า“ยุ่ง”

การนำหลักศีลมาใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ นั่นคือ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เพื่อให้ระบบของสังคมเกิดความสงบสุข มีความสัมพันธ์ไปในทางสร้างสรรค์ มีระเบียบวินัยในตนเอง ไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับบุคคลอื่น อยู่ร่วมกันกับคนหรือธรรมชาติได้ ในลักษณะที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน และช่วยในการแก้ไขปัญหา คือ

---

[17] ส.สฬา. (ไทย) 18/312/333.

[18] สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปรินายก, *วิธีสร้างบุญบารมี*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นพรัตน์, 2548), หน้า 19.

ศีลข้อที่ 1 เว้นจากการฆ่าสัตว์ คือ ไม่ทำร้าย ไม่ฆ่า ไม่ทำลาย ไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์ ไม่ว่าขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ ทุกสิ่งคือสิ่งมีชีวิตมีลมหายใจ มีความรู้สึกรับรู้เจ็บปวดเวลาถูกมนุษย์ทำร้าย ในศีลข้อที่ 1 นี้เป็นข้อที่สังคมในระดับครอบครัวและบุคคลควรระลึกและสร้างจิตสำนึก อบรมให้มีไว้กำกับตนอยู่เสมอต่อการไม่เบียดเบียน ทำลายกันและกันนั้น ซึ่งในคำสอนทางพระพุทธศาสนามีข้อกำกับคู่กับเบญจธรรมข้อที่ 1 ไว้ว่า ควรมีเมตตากรุณา คือความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุข ความเจริญ และความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ คู่กับศีลข้อที่ 1 ยกตัวอย่างเช่น การต่อต้านการทารุณกรรมสัตว์ เช่น การค้าสุนัข หรือค้าสัตว์สงวน เพื่อการ ส่งออกไปต่างประเทศ เป็นการร่วมมือกันของสังคมที่ไม่เห็นด้วยกับการทำลายชีวิตสัตว์ เพราะสิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นสภาพแวดล้อมของมนุษย์ที่ต้องอาศัยกัน เป็นต้น

ศีลข้อที่ 2 เว้นจากการลักทรัพย์ คือ ไม่ลักขโมย มีความสันโดษพอเพียงเป็นเครื่องนำทางจิตใจ การมีคุณธรรมนำความรู้ เพราะการที่เรามีความรู้มาประกอบสัมมาอาชีพ ความรู้ชนิดนี้ต้องมีวุฒิทางการศึกษาเพื่อเป็นหนทางนำไปสู่ความก้าวหน้าในอาชีพ เช่น นักกฎหมาย นักบัญชี แพทย์ พยาบาล ครู ผู้ที่มีวิชาชีพทั้งหลายจึงต้องมีความสุจริต ซื่อตรงต่อวิชาชีพ เพื่อรับใช้บริการสังคม ซึ่งในคำสอนทางพระพุทธศาสนามีข้อกำกับคู่กับเบญจธรรมข้อที่ 2 ไว้ว่า สัมมาอาชีวะ คือการหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต คู่กับศีลข้อที่ 2 ยกตัวอย่างเช่น การไม่ใช้ความรู้เพื่อแสวงหาประโยชน์ในทางมิจฉาชีพ การเปิดบ่อนพนันออนไลท์ หรือหวยเถื่อน รวมทั้งการฉ้อโกงทางสื่อเทคโนโลยี เป็นต้น

ศีลข้อที่ 3 เว้นจากการประพฤติผิดในกาม คือการสำรวมระวังในรูป เสียง กลิ่น รส การหมั่นเจริญสติเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถแก้ไขปัญหาได้ เพราะจะทำให้เรารู้เท่าทันสิ่งที่เข้ามากระทบทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ แนวทางด้านสังคมคือ การเฝ้าระวัง ได้แก่ การควบคุม ดูแล สื่อ เช่น ทีวี อินเตอร์เน็ต ออนไลน์ การออกกฎให้สื่อทีวี มีข้อความที่แสดงให้เห็นถึงความเหมาะสมกับผู้ชม ตามระดับอายุ และรายการที่เยาวชนควรได้รับคำแนะนำจากผู้ปกครอง ซึ่งในคำสอนทางพระพุทธศาสนามีข้อกำกับคู่กับเบญจธรรมข้อที่ 3 ไว้ว่า กามสังวร คือความสังวรในกาม ความสำรวมระวัง รู้จักยับยั้งควบคุมในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงใหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส คู่กับศีลข้อที่ 3 ยกตัวอย่างเช่น การควบคุมดูแล website ที่ล่อแหลมต่อพฤติกรรมทางเพศ ด้วยการปิด block web หรือการโฆษณาที่อาจมีผลต่อการกระตุ้นอารมณ์ทางเพศ ดังนั้นศีลข้อ 3 สามารถมองการแก้ไขได้ในลักษณะทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม เป็นต้น

ศีลข้อที่ 4 เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง หยาบคาย คือ การมีสัจจะวาจาต่อตนเอง การประพฤติปฏิบัติดีทั้งทางกาย วาจา และใจให้บริสุทธิ์ การมีวาจาที่ดี ไม่พูดส่อเสียด เพ้อเจ้อ จะทำให้จิตใจของตนมีความเยือกเย็น สงบ ปฏิบัติสิ่งใดก็ไม่ ทำไปด้วยจิตใจที่มีความร้อนรน หรือเพิ่มโทสะให้กับผู้คนรอบข้าง โลกก็จะไม่ร้อนด้วยจิตใจที่มีการพูดที่ดีต่อกัน ซึ่งในคำสอนทางพระพุทธศาสนามีข้อกำกับคู่กับเบญจธรรมข้อที่ 4 ไว้ว่า สัจจะ คือความสัตย์ ความซื่อตรง คู่กับศีลข้อที่ 4 ยกตัวอย่าง

เช่น การร่วมกันรักษาความซื่อสัตย์ ซื่อตรงของข้าราชการตุลาการ อัยการ เพื่อดำรงไว้ซึ่งความดีงาม ยุติธรรมของสังคม หรือร่วมมือในโครงการต่อต้านคอร์รัปชั่น เป็นต้น

ศีลข้อที่ 5 เว้นจากการเสพของมึนเมา คือสุราและเมรัย เพราะการดื่มสุราหรือเครื่องดื่มมึนเมาทำให้ขาดสติ มีแต่ความประมาทเป็นที่ตั้ง ก่อให้ผลเสียต่อตนเองและบุคคลอื่น ซึ่งในคำสอนทางพระพุทธศาสนามีข้อกำกับคู่กับเบญจธรรมข้อที่ 4 ไว้ว่า สติสัมปชัญญะ คือระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ เป็นการฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยั้งคิดรู้สึกตัว เสมอว่า สิ่งใดควรทำหรือไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท คู่กับศีลข้อที่ 5 ยกตัวอย่างเช่น การควบคุมทางสังคม คือมีนโยบายร่วมกันรณรงค์การไม่ดื่มสุรา โดยการร่วมกันรณรงค์ทางสื่อต่างๆ เช่น มูลนิธิเมาไม่ขับ ร่วมรณรงค์การให้เหล้าเท่ากับแช่ง เมาไม่ขับกลับถึงบ้านปลอดภัย เป็นนโยบายของภาครัฐที่เห็นโทษภัยจากการดื่มสุรา หน่วยงาน สสส. (สำนักงานคณะกรรมการสร้างเสริมสุขภาพ) สำนักงานตำรวจแห่งชาติได้ร่วมกันคุมเข้มการดื่มสุราของนักดื่มด้วยการรณรงค์สกัดกั้นพฤติกรรมเสี่ยง หากดื่มแล้วไม่ควรขับรถ งดการดื่มเหล้าขณะขับรถลดความเสี่ยง เพราะการดื่มเหล้าจนเมาทำให้ขาดสติ ทำให้ขับรถเร็วด้วยความประมาท การขับรถเร็วก่อให้เกิดอุบัติเหตุ นอกจากนี้ยังเพิ่มมาตรการการลงโทษด้วยการกักขัง ไม่รอลงอาญา หรือให้บริการสังคมเพื่อประโยชน์สาธารณะ เป็นต้น

กล่าวได้ว่าศีล 5 จึงมีบทบาทในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักกายภาวนาและศีลภาวนาที่มนุษย์ต้องสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกอันเป็นต้นเหตุหลักคือ กายและใจของเราให้ถูกดึงไปตามอำนาจของอกุศล และต้องเพียรพยายามประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องต่อศีล 5 เพื่อลด ระงับ และช่วยบรรเทาเพื่อมิให้เกิดการปรุงแต่งนั้นไปกระทบ หรือทำร้ายทำลายซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ พืชพรรณ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่เกิดมาเพื่อให้โลกนี้สดสวยงามให้มนุษย์ได้ชื่นชมและเกิดความสงบจิตและเกิดปัญญา การใช้หลักศีล 5 กำกับวิถีความคิดของบุคคลในสังคมย่อมจะสามารถลดการทำลายสภาพแวดล้อมที่ทำให้เกิดภาวะโลกร้อนไปทั่วโลก คือจิตใจด้านในของบุคคลเป็นสำคัญ ดังนั้นความบริสุทธิ์ สะอาด งดงามของผู้รักษาศีล เป็นสิ่งที่ไม่มีสิ่งใดในโลกจะสามารถเทียบความงดงามได้ การมีศีลครบบริบูรณ์จึงเป็นการทำให้จิตใจของบุคคล มีความงดงามทั้งภายในและภายนอก ย่อมทำให้สังคมสงบสุข ร่มเย็น เมื่อผู้มีศีลมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น

4.5.3 สันโดษ ผลจากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักจิตตภาวนา

สันโดษ คือความยินดี ความพอใจ ความยินดีด้วยของของตนซึ่งได้มาด้วยเรี่ยวแรงความเพียรโดยชอบธรรม ความยินดีด้วยปัจจัย 4 ตามมีตามได้ ความรู้จักพอ[19]ไม่โลภ ไม่ริษยาใคร

องค์ประกอบของ สันโดษมี 3 ประการคือ

---

[19] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ ครั้งที่ 17, สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, 2552), หน้า 122.

1. ยถาลาภสันโดษ (ยินดีตามที่ได้ ยินดีตามที่พึงได้ คือ ตนได้สิ่งใดมาหรือเพียรหาสิ่งใดมาได้เมื่อเป็นสิ่งที่ตนพึงได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหน ก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น ไม่ติดใจอยากได้สิ่งอื่นไม่ เดือดร้อนกระวนกระวายเพราะสิ่งที่ตนไม่ได้ ไม่ปรารถนาสิ่งที่ตนไม่พึงได้ หรือเกินไปกว่าที่ตนพึงได้โดยถูกต้อง ชอบธรรม ไม่เพ็งเล็งปรารถนาของที่คนอื่นได้

2. ยถาพลสันโดษ (ยินดีตามกำลัง คือ ยินดีแต่พอร่างกาย สุขภาพ และวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลังตน มีหรือได้สิ่งใดมาอันไม่ถูกกับกำลังร่างกาย สุขภาพ หรือฝืนใช้ให้เป็นโทษแก่ตน ยอมสละให้แก่ผู้อื่นที่จะใช้ได้ และรับ หรือแลกเอาสิ่งที่ถูกกับตน เพียงพอแก่กำลังการบริโภคใช้สอยของตน

3. ยถาสารุปปสันโดษ (ยินดีตามสมควร คือ ยินดีตามที่เหมาะสมกับตน อันสมควรแก่ภาวะ ฐานะ แนวทางชีวิต และจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน เช่น ตนเองมีโอกาสได้ลาภอย่างหนึ่ง แต่รู้ว่าสิ่งนั้นเหมาะสม หรือเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อื่นที่เชี่ยวชาญฉนัดสามารถด้านนั้น ก็สละให้ลาภถึงแก่ท่านผู้นั้น ตนจะรับเอาแต่สิ่งที่เหมาะสมกับตน เพราะจริงๆ แล้วทรัพยากรธรรมชาตินั้นมีมากมายพอที่จะเลี้ยงคนทั้งโลกได้ แต่ที่มันไม่พอเพราะความโลภของคนต่างหาก ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย ได้กล่าวถึงความพอเพียงไว้ว่า “โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่มเป็นทาสแห่งตัณหา”[20]

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ได้กล่าวถึงความสันโดษไว้อย่างน่าสนใจ โดยกามเทพบุตร กล่าวทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าเรื่องความสันโดษว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค สมณธรรมบำเพ็ญได้ยากอย่างยิ่ง

ในขณะที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “กามเทพบุตร ชนทั้งหลายผู้ตั้งมั่นในศีลของพระเสขะ ผู้ตั้งมั่นไว้มั่นคงแล้ว ย่อมบำเพ็ญสมณธรรมได้ยาก ความสันโดษย่อมนำสุขมาให้แก่บุคคลผู้ออกจากเรือนบวช... กามเทพบุตร ชนเหล่าใด ยินดีในความสงบทางใจ มีใจยินดีอบรมจิตทั้งกลางวันและกลางคืน ชนเหล่านั้นย่อมได้แม้สิ่งที่ได้ยาก”[21]

หลักแห่งการสันโดษซึ่งเข้าได้กับคำว่า “พอเพียง” นั้นกินขอบเขตกว้างขวาง ซึ่งสอดคล้องกับหลักกายภาวนา คือการให้ความสำคัญกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ การที่มนุษย์ไม่กอบโกยเอาสิ่งเหล่านั้นมาเป็นของตนฝ่ายเดียว ไม่ตัดไม้ทำลายป่าเหล่านี้ ย่อมสอดคล้องกับหลักศีลภาวนา ดังนี้คือ

1) สันโดษเฉพาะในการแสวงหาปัจจัยเพื่อการดำรงชีวิต เช่น เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค โดยให้พอดีกับสิ่งเหล่านี้ ไม่โลภอยากได้มากจนเป็นทาสของวัตถุ จนกลายเป็น

---

[20] ม.ม. (ไทย) 13/305/364.

[21] ส.ส. (ไทย) 15/87/91.

ความเดือดร้อนเมื่อหามาไม่ได้ นอกจากนี้ควรจะปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่ให้มีคุณค่าเพิ่มพูนขึ้นในทางที่ชอบ ซึ่งจะทำให้สุขกายสุขใจ

2) สันโดษนั้นสอนให้ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น เพราะทรัพยากรธรรมชาติในโลกเป็นสิ่งที่มีจำนวนจำกัด แต่ความต้องการของมนุษย์ไม่มีคำว่าจำกัด

การนำหลักสันโดษมาปฏิบัติเพื่อประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 เป็นการปลูกฝังสร้างจิตสำนึกค่านิยมใหม่ให้กับสมาชิกหรือบุคคลในระดับครอบครัวด้วยหลักสันโดษนี้เกี่ยวข้องกับกายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา เพราะจะทำให้เราไม่เดือดร้อน ไม่ต้องได้รับทุกข์ทางกาย ทางใจ คือความรู้จักมาตรฐานของตนเอง ต้องดูตัวเอง ดูรายได้ของตัวเอง และขีดเส้นนั้นให้เหมาะสม[25] เป็นการสร้างปัญญาภาวนาให้เกิดขึ้น ซึ่งหากเรายึดหลัก 3 ประการในการครองชีพด้วยการยึดหลักปัจจัย 4 ตามค่านิยมของหลักสันโดษในสังคมปัจจุบันที่เทคโนโลยี การสื่อสารทุกประเภทมีผลต่อแรงจูงใจของผู้บริโภคเป็นอย่างมาก หลักสันโดษทำให้เราเรียนรู้ว่า การไม่กินอยู่อย่างสังคมที่สื่อทั้งหลายมุ่งส่งสารเพื่อจูงใจผู้บริโภค ให้มีพฤติกรรมตามคำเชิญชวน จะทำให้ผู้บริโภคและผู้รับรู้สึกอ่อนไหว เคลิบเคลิ้มไปกับการเชิญชวนทั้งหลาย เช่น โทรศัพท์มือถือ เครื่องคอมพิวเตอร์ ฯลฯ การที่เรารู้จักใช้สติ วางตนเองตามความสามารถของตน ได้แก่ ฐานะ การศึกษา อันนำเราไปสู่การมีงานทำ การมีรายได้จะทำให้เรารู้จักระมัดระวัง ประมาณการบริโภค และใช้จ่าย ตลอดจนการดำเนินชีวิตทุกช่วงเวลาด้วยสติด้วยความรู้ คือรู้เท่าทันอารมณ์ตนเอง และรู้เท่าทันอารมณ์ที่ถูกปรุงแต่ง

หากสังคมใดมีความสันโดษ โดยการยึดหลักยินดีในสิ่งที่ตนได้ พอใจในสิ่งที่ตนมีนับว่าเป็นคนที่โชคดีที่สุด สังคมนั้นจะมีแต่ความสุขในทุกที่ ทุกเวลา ดังนั้นการดำรงชีวิตด้วยคุณค่าแท้มิใช่คุณค่าเทียม จะทำให้เรารู้จักใช้ปัจจัย 4 อย่างคุ้มค่า คือ

1. อาหารที่รับประทาน เป็นประโยชน์หลักเพื่อให้ร่างกายมีพลังงานในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ในการดำรงอยู่ได้ มิใช่รับประทานอาหารแต่ละมื้อ หรือเสาะแสวงหาการกินแบบหรูหรา ราคาแพง รับประทานแต่พอดีกับร่างกาย ไม่ควรบริโภคเกินจำเป็นจนเหลือทิ้ง เพราะอาหารที่เหลือทิ้งในแต่ละมื้อจะสร้างขยะ ก่อให้เกิดปัญหามลภาวะต่างๆ เช่น อากาศที่เราหายใจ สันโดษจึงสอนให้เรารู้จักความพอเพียงจากภายใน และรู้จักปฏิเสธต่อการได้มาจากภายนอกที่ไม่จำเป็น

2. ที่อยู่อาศัย เป็นหลักความมั่นคงของชีวิต ควรประมาณในการอยู่อาศัย ไม่เกินความเป็นอยู่ที่แท้จริง คือเพื่อกันแดด ลม ฝน ฟ้าและต้องเหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศของท้องถิ่นที่เราอาศัยอยู่ด้วย ในขณะเดียวกันการประกอบอาชีพก็เป็นหลัก เป็นความมั่นคงของชีวิตเช่นกัน เราต้องรู้ศักยภาพของตัวเองทั้งด้านสุขภาพและคุณภาพของเรา ในการที่จะประกอบการงานทุกอย่างเราต้องประเมินตนเองอยู่ตลอดเวลา ว่ามีความสามารถพอเพียงกับการปฏิบัติหน้าที่การงานที่กำลังปฏิบัติอยู่หรือไม่

3. เครื่องนุ่งห่ม เป็นปัจจัยหลักเพื่อความอบอุ่นและปกป้องอีกประการหนึ่งที่สามารถนำหลักสันโดษมาประยุกต์ใช้ เพราะหลักสำคัญของสิ่งนี้คือ เพื่อปกป้อง ความไม่งาม เพื่อปกป้องความร้อน

หนาว ป้องกันอันตรายจากสัตว์ เช่น ยุงริ้น ไร ต่างๆ ให้กับร่างกาย การใช้สอย เราควรพิจารณาการใช้ให้สมประโยชน์ ใช้ให้ได้นาน ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพอากาศในท้องถิ่น การได้มาซึ่งเครื่องนุ่งห่มแต่ละชิ้นนั้น ต้องผ่านกระบวนการหลายขั้นตอน ผ่านระยะเวลา กว่าจะได้มาเป็นผืนผ้าแต่ละผืน ต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติไปอย่างมากมาย การใช้สอยเครื่องนุ่งห่มเกินความจำเป็น เกินพอดี ตามยุคสมัยเกินไป ย่อมก่อให้เกิดการใช้จ่ายมากขึ้น

4. ยารักษาโรค เป็นความจำเป็นต่อสุขภาพ หากเราใช้หลักสันโดษมาใช้ให้พอเพียงกับการดำรงชีพทั้ง 3 ประการแรก จะเป็นคำตอบให้เราได้ว่า ยารักษาโรคนั้นเป็นผลมาจากการใช้ปัจจัยทั้งสามอย่างไร ซึ่งถ้ายึดหลักสันโดษได้ทั้งอาหาร ที่อยู่ เครื่องนุ่งห่ม ปัจจัยสุดท้ายคือ ยารักษาโรคนั้นจะเป็นสิ่งที่ช่วยบรรเทาความเจ็บป่วยให้ทุเลาได้ โดยไม่มีโรคร้ายแรงมารบกวนร่างกายให้ต้องทุกข์ หรือเจ็บป่วย แต่จะเพียงอาการของโรคที่ต้องดูแล รักษาอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติของวัยและเพศเท่านั้น[22]

สรุปว่า หลักแห่งการสันโดษเข้าได้กับคำว่า “พอเพียง” การนำหลักสันโดษมาปฏิบัติเพื่อประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 เป็นการปลูกฝังสร้างจิตสำนึกค่านิยมใหม่ให้กับสมาชิกหรือบุคคลในระดับครอบครัวด้วยหลักสันโดษนี้เกี่ยวข้องกับกายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา การเรียนรู้และสร้างจิตสำนึกด้วยหลักธรรมสันโดษมากยิ่งขึ้นเท่าใดก็ยิ่งช่วยลดความต้องการประโยชน์ส่วนตน และเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากขึ้นเท่านั้น ความสันโดษจึงเป็นคุณธรรมสำหรับสร้างประเทศ สร้างสังคม สร้างครอบครัว สร้างตน และสร้างฐานะของตนเองให้เจริญก้าวหน้าตามความเหมาะสม และอยู่ในขอบเขตของศีลธรรม สันโดษจะช่วยควบคุมกายใจไม่ให้ดิ้นรนกระวนกระวาย เกิดความโลภไปในทางที่ผิด ในทางที่เป็นเหตุให้ทำทุจริตคอร์รัปชั่นในการปฏิบัติหน้าที่อันเป็นการเบียดเบียนสังคมอย่างหนึ่ง

4.5.4 กุศลมูล 3 ผลจากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักปัญญาภาวนา

กุศลมูล 3 หมายความว่า การกระทำที่เป็นกุศล, กรรมดี, เกิดจากปัญญา ส่งเสริมคุณภาพของชีวิตจิตใจ คือ อโลภะ อโมหะ อโทสะ[33]กุศลมูล คือ รากเหง้าของกุศล ต้นเหตุของกุศล ต้นเหตุของความดีมี 3 อย่างคือ อโลภะ คือ ไม่โลภ อโทสะ คือ ไม่โกรธ อโมหะ คือ ไม่หลง (ปัญญา)[23]

พระพุทธศาสนามีแนวคิดในการที่ให้มนุษย์อยู่ร่วมกันระหว่างธรรมชาติสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยซึ่งกันและกัน ความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง เป็นหลักที่สามารถป้องกันความคิดภายในจิตใจของเรามิให้ ปรารถนาหรืออยากได้ในสิ่งที่เกินจากสิ่งที่เรามีหรือสิ่งที่ไม่ใช่ของเรา เป็นกิเลสทำให้เราอยากได้ในทุกสิ่งไม่รู้จัก จบสิ้น ซึ่งในธรรมบทที่มีการกล่าวถึงความเป็นกุศล ได้แก่ กรรมใดกระทำด้วยอโลภะ...

---

[22] สุเมธ ตันติเวชกุล, *หลักธรรม ทำตามรอยพระยุคลบาท*, พิมพ์ครั้งที่ 15, กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549, หน้า 26.

[23] อ้างแล้วใน, *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า 27.

อโทสะ...อโมหะ เกิดจากอโลภะ...อโทสะ...อโมหะ เป็นต้นเหตุเป็นตัวก่อกำเนิด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีสุขเป็นผล กรรมนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความดับกรรม ไม่เป็นไป เพื่อเกิดกรรมต่อไป[24] แก่บุคคลผู้ไปมาไม่ให้หลงทาง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม 3 ประการเหล่านี้ เป็นมลทินภายใน เป็นอมิตรภายใน เป็นศัตรูภายใน เป็นเพชฌฆาตภายใน เป็นข้าศึกภายใน ธรรม 3 ประการคือ โลภะเป็นมลทินภายใน...โลภะ ก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ โลภะทำให้จิตกำเริบ โลภะเป็นภัยที่เกิดภายใน คนส่วนมาก ไม่รู้จักภัยนั้น คนโลภไม่รู้จักผลคนโลภไม่รู้จักเหตุความโลภครอบงำนรชนเมื่อใด ความมืดบอดย่อมมีเมื่อนั้น โทสะก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ โทสะทำให้จิตกำเริบ โทสะเป็นภัยที่ เกิดภายในคนส่วนมากไม่รู้จักภัยนั้น เป็นความจริงอย่างหนึ่งคนโกรธย่อมไม่รู้จักผล คนโกรธไม่รู้จักเหตุ ความ โกรธครอบงำนรชนเมื่อใด ความมืดบอดย่อมมีเมื่อนั้น โมหะก่อให้เกิดสิ่งที่ ไม่เป็นประโยชน์ โมหะทำให้จิต กำเริบ โมหะเป็นภัยที่เกิดภายในคนส่วนมากไม่รู้จักภัยนั้น คนหลงไม่รู้จักผล คนหลงไม่รู้จักเหตุ ความหลง ครอบงำนรชน เมื่อใด ความมืดบอดย่อมมีเมื่อนั้น[25]กุศลมูล 3 เป็นรากเหง้าและเป็นต้นตอของความดี เมื่อบุคคลได้ประพฤติปฏิบัติในหลักธรรมกุศลมูล 3 แล้วจะเกิดสติ การเกิดสติทำให้ได้รู้และหลีกเลี่ยงที่จะกระทำในสิ่งไม่ดีในการต่างๆ สติทำให้เรามีความปรารถนาที่จะแสวงหาหลักธรรมเพื่อประพฤติปฏิบัติต่อเนื่องนั่นคือ หลักกุศลมูล 3

ในเรื่องนี้พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)[37] ได้อธิบายไว้ว่า ความเป็นกุศล คือความฉลาดชำนาญสบาย เอื้ออาทรหรือเกื้อกูล มีส่วนสำคัญต่อบุคคลในการดูแลสิ่งล้อมทางกายภาพ และทางสังคมในการดับกิเลสภายใน ที่เรียกว่า จิตตภาวนาอันเป็นเหตุให้เกิดปัญญาภาวนาต่อเนื่อง

1. อาโรคยะ ความไม่มีโรค คือสภาพจิตที่ไม่มีโรคเป็นสภาวะหรือองค์ประกอบที่เกื้อกูลแก่สุขภาพจิต ทำให้จิตไม่ป่วยไข้ ไม่ถูกบีบคั้น ไม่กระสับกระส่าย เป็นจิตที่แข็งแรง คล่องแคล่ว

2. อนวัชชะ ไม่มีโทษหรือไร้ตำหนิ แสดงถึงภาวะจิตที่สมบูรณ์ ไม่บกพร่อง ไม่เสียหาย หรือไม่มีของเสีย ไม่มัวหมอง ไม่ขุ่นมัว สะอาด เกลี้ยงเกลา ผ่องแผ้ว

3. โกศลสัมภูต เกิดปัญญาหรือเกิดความฉลาด ซึ่งหมายถึง ภาวะจิตที่ประกอบอยู่ด้วยปัญญาซึ่งเกิดจากความรู้ความเข้าใจ มองเห็นหรือรู้เท่าทันตามความเป็นจริง

4. สุขวิบาก มีสุขเป็นวิบาก คือเป็นสภาพที่ทำให้มีความสุข เมื่อกุศลธรรมเกิดขึ้นในใจย่อมเกิดความสุขสบายคล่องใจในทันที[26]

จึงกล่าวได้ว่า เมื่อร่างกายแข็งแรงไม่มีโรคเบียดเบียน (อโรค) เป็นกายภาวนา ไม่มีสิ่งสกปรกเสียหายที่เป็นพิษภัย (อนวัชชะ) เป็นศีลภาวนา และรู้ตัวว่าอยู่ในที่มั่นคงปลอดภัย ถูกต้องเหมาะสม

---

[24] องฺ.ติก. (ไทย) 20/551/338.

[25] ขุ.จู. (ไทย) 30/128/428-430.

[26] อ้างแล้วใน, *พุทธธรรม*, หน้า 164.

(โกศลสัมภูต) เป็นจิตตภาวนา ปัญญาภาวนา ถึงจะไม่ต้องเสวยสิ่งพิเศษใด ก็ย่อมมีความสบายได้เสวยความสุขอยู่แล้วในตัวเป็นสุขวิบาก

ดังนั้นคุณของกุศลมูลจึงเป็นส่วนสำคัญในการรักษาสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสังคม ซึ่งมีอโลภะเป็นข้าศึกต่อมลทิน คือความตระหนี่ อโทสะเป็นข้าศึกต่อมลทิน คือความเป็นผู้ทุศีล เพราะคนโกรธย่อมทำลายศีล อโมหะเป็นข้าศึกต่อความไม่เจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะโมหะทำให้หลงไม่รู้แล้วอยู่กับอกุศล กุศลมูลจึงเป็นหลักแห่งปัญญาที่ช่วยสนับสนุน กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนาได้ เพราะเมื่อภายในจิตใจของเรามีความสะอาดบริสุทธิ์ จิตไม่ขุ่นมัว นั่นคือเรามีจิตใจที่แข็งแรง การมีจิตใจที่แข็งแรงทำให้สามารถมีกำลังต่อต้านกิเลสทั้งหลายได้อย่างเข้มแข็ง ผลที่ได้จากการฝึกจิตในสภาพแวดล้อมที่ดี จากการพัฒนาทางกายภาพสิ่งแวดล้อมทางสังคม ไม่ทำลายป่าไม้ ป่าไม้จึงกลายเป็นสถานที่ปฏิบัติฝึกฝนอบรมจิต สามารถนำไปสู่การพัฒนาในขั้นสูงสุดได้ ซึ่งการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 นี้ย่อมมีหลักธรรมที่ปรากฏต่อเนื่องด้วยเป็นองค์ประกอบของการประพฤติปฏิบัติเพื่อประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เพื่อพัฒนาตนและคนในสังคม เรียกว่า ภาวนา 4 นั่นเอง

4.6 ต้นแบบบุคคลที่ได้รับการพัฒนาด้วยหลักภาวนา 4

เมื่อวิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนาด้วยหลักภาวนา 4 แล้วนั้น โดยนำหลักของประโยชน์เข้ามาพิจารณาร่วมด้วย จึงเห็นถึงผลของหลักการพัฒนาที่เด่นชัดขึ้น ดังเช่น หลักทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบันหรือในชาตินี้ ซึ่งมีธรรมที่เป็นองค์ประกอบด้วยกัน คือ

1) อุฏฐานสัมปทา ความถึง พร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร

2) อารักขสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการรักษา

3) กัลยาณมิตตตา ความ เป็นผู้มีมิตรที่ดีงาม

4) สมชีวิตา ความเป็นอยู่อย่างเหมาะสมพอเพียง

หลักการดังกล่าวข้างต้นนี้ย่อมต้องมีอิทธิบาท 4 คิหิสุข 4 และสัมมัปปธาน 4 เข้ามาเป็นองค์ประกอบร่วมด้วย จึงทำให้การแสวงหาทรัพย์และการใช้จ่ายทรัพย์เป็นไปอย่างถูกต้อง และเกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น การพัฒนาตามหลักทิฏฐธัมมิกัตถะมีหลัก 2 ประการ คือ

1) เข้าใจโลกและความเป็นไปของชีวิตที่ถูกต้องภายใต้กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติด้วยหลักของอริยสัจ 4 และหลักปฏิจจสมุปบาท

2) การปฏิบัติตนอย่างถูกต้องเพื่อพัฒนาศักยภาพ และเสริมสร้างความมั่นคงให้กับชีวิตของตนเองและผู้อื่น ด้วยวิธีการปฏิบัติตนตามหลักของอริยทรัพย์ 7 ได้แก่ ศรัทธา ศีล หิริ โอตตัปปะ พาหุสัจจะ จาคะ และปัญญา ผลจากการปฏิบัติตนอย่างถูกวิธีทำให้เห็นผลในขั้นต้นที่เป็นความสุข ทั้งโลกียสุข คือความสุขแบบชาวโลก และโลกุตตรสุข คือความสุขเหนือชาวโลก

จากผลดังกล่าวนี้ หากยังไม่บรรลุความสุขถึงขั้นสูงสุดก็จะเป็นปัจจัยในภพชาติต่อๆ ไป คือ สัมปรายิกัตถประโยชน์นั่นเอง ซึ่งโดยหลักแล้วเพื่อมาแก้ไขปัญหาชีวิต และการดำเนินชีวิตของบุคคลโดยทั่วๆ ไป ที่มีวิถีชีวิตกำลังดำเนินอยู่ในสังคมปัจจุบันด้วยการนำหลัก คือ

1) อุฏฐานสัมปทา มาประยุกต์ใช้แก้ไขปัญหาการขาดความขยันหมั่นเพียรในการดำเนินชีวิต หลีกเลี่ยงจากความชั่วทั้งปวง และให้สำรวมรักษากาย วาจา ใจของเรา มิให้หลงไปตามกระแสของวัตถุนิยมต่างๆ

2) การนำหลักอารักขสัมปทา มาประยุกต์ใช้แก้ไขปัญหาชีวิต คือการไม่รู้จักรักษาทรัพย์ที่เราหามาได้ให้คงอยู่ เพื่อนำมาสร้างตัวสร้างฐานะสร้างสังคมให้เพิ่มขึ้น

3) การนำหลักกัลยาณมิตตตา มาประยุกต์ใช้แก้ไขปัญหาชีวิตการคบคนพาล ต้องมีกัลยาณมิตรที่ดี คือผู้ที่คอยแนะนำสั่งสอน ผู้ที่ทรงปัญญาคอยสนับสนุนชักจูงบนวิถีที่ถูกต้อง

4) การนำหลักสมชีวิตา มาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาชีวิตการใช้จ่ายทรัพย์เกินฐานะ คือการประหยัด เป็นสิ่งจำเป็นอย่างมากต่อชีวิตของบุคคล ชีวิตจะราบรื่นมีความสุขได้ก็ต้องรู้จักใช้เงินทองอย่างประหยัด ไม่ใช้จ่ายอย่างสุรุ่ยสุร่ายจนเกินฐานะของตัวเองจนเกินไป

ดังนั้น การประพฤติและปฏิบัติตามหลักภาวนา 4 มีหลักกายภาวนา เป็นต้น ย่อมจะเป็นไปเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขที่เป็นจริงขึ้นมาได้ทั้งในปัจจุบันหรือในอนาคต บุคคลที่ปฏิบัติตามย่อมจะเกิดผลสำเร็จได้ทั้งส่วนตนและครอบครัว แม้ผลของความสำเร็จที่เกิดจากการปฏิบัติจะแตกต่างกันออกไปบ้าง แต่จุดหมายปลายทางหลักจะเหมือนกันคือ ความสุขหรือประโยชน์สุข และความพ้นทุกข์ ดังจะขอยกตัวอย่างบุคคลในครั้งพุทธกาล คือ ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี และตัวอย่างบุคคลในปัจจุบัน คือ ศาสตราจารย์พิเศษสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) มาประกอบงานวิจัยนี้ เพื่อให้เห็นถึงหลักภาวนา 4 ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

4.6.1 ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี

การพัฒนาชีวิตของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี[27]จะเห็นได้ว่า ท่านถือกำเนิดเกิดมาในตระกูลของเศรษฐี มีทรัพย์สินเงินทองมหาศาล อนาถบิณฑิกเศรษฐี เกิดในตระกูลมหาเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี บิดาชื่อว่า “สุมนะ”ผู้มีทรัพย์สมบัติมากมายมหาศาล เมื่อเกิดมาแล้วบรรดาหมู่ญาติได้ตั้งชื่อให้ว่า “สุทัตตะ” เป็นคนมีจิตเมตตาชอบทำบุญให้ทานแก่คนยากจนอนาถา ได้ชื่อนี้เพราะให้ทาน เมื่อบิดามารดาของท่านล่วงลับไปแล้ว ท่านได้ดำรงตำแหน่งเศรษฐีแทนจึงให้ตั้งโรงทานที่หน้าบ้านเพื่อแจกอาหารแก่คนยากจนทุกวัน จนกระทั่งประชาชนเรียกท่านว่า“อนาถบิณฑิกะ”ตามลักษณะนิสัยท่าน ซึ่งหมายถึง “ผู้มีก้อนข้าวเพื่อคนอนาถา” และเรียกกันต่อมา ซึ่งท่านเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทาน (จาคะ) รักษาศีลและการเจริญภาวนา จึงมีสติปัญญา มีจิตใจที่งดงาม มีข้าทาสบริวารพร้อม เป็นต้น นี้เรียกว่าบุญกิริยาวัตถุ บุญได้ทำหน้าที่ตามกำลังของความดีในอดีตที่ท่านสร้างไว้ดีแล้ว เหตุในปัจจุบันที่ทำให้

[27] ขุ.ธ.อ. (ไทย) 5/14-21.

ท่านได้พบพระพุทธเจ้า เพราะท่านเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตตตาทั้งกัลยาณมิตรภายใน คือ เป็นคนใฝ่ดี คิดดีอยู่แล้วเป็นทุน ส่วนกัลยาณมิตรภายนอก คือ มีเพื่อนดีที่คอยดูแลสุขทุกข์ด้วยกัน จึงเป็นการพัฒนาด้วยกายภาวนา เพราะอนาถบิณฑิกเศรษฐีมีเพื่อนมาก มีบริวารมาก เพื่อนที่ปรากฏมีในพระสูตรทั้ง 22 พระสูตร คือ เพื่อนประมาณ 500 คนไปฟังธรรมพร้อมๆ กัน เช่น ในพระสูตรปีติสูตร และคิหิสูตร ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีกับอุบาสกประมาณ 500 คนได้พากันเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วัดพระเชตวัน พระองค์ทรงรับสั่งกับพระสารีบุตรว่า “สารีบุตร เธอทั้งหลายพึงรู้จักคฤหัสถ์คนหนึ่ง ผู้นุ่งขาวห่มขาว ทำการงานที่ขยันหมั่นเพียร มีความสำรวมในศีล5 เป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน”[28]นั่นคือธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน คือ รูปาวจรฌาน ซึ่งเป็นเหตุให้ท่านผู้บำเพ็ญฌานได้ ประสพเนกขัมมสุขที่ไม่เศร้าหมองในอัตภาพปัจจุบัน ซึ่งความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยมิตรที่ดีอย่างนี้เอง จึงทำให้ท่านได้พบเจอพระพุทธเจ้าและได้ฟังธรรม จากนั้นได้พัฒนากาย พัฒนาศีล พัฒนาจิต และพัฒนาปัญญาจนบรรลุธรรมขั้นพระโสดาบันบุคคล นอกจากนั้นยังชักนำให้บุตร หลาน ลุบริวารของตนรักษาศีล 5 ที่เป็นบุญกิริยาวัตถุ เป็นกุศลผลบุญที่ให้ผลในปัจจุบัน ซึ่งเป็นโลกุตตรปัญญาและโลกุตตรสุขอันเกิดจากการฟัง (สุตะ) ด้วยความตั้งใจ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผลบุญที่เป็นบุญกิริยาวัตถุนั้นที่มาช่วยสนับสนุนให้เกิดบุญกุศลดี อันเป็นผลบุญที่ส่งให้การดำเนินชีวิตที่ดีอยู่แล้วนั้น ให้ดียิ่งๆ ขึ้นไปตามลำดับ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ 14 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 6 มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ อนาถปิณฑิโกวาทสูตร นี้ว่าในช่วงบั้นปลายของชีวิตท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีป่วยหนัก และได้ฟังธรรมโอวาทจากพระสารีบุตรเป็นปัจฉิมานุศาสน์แก่ท่านมหาอุบาสกยอดแห่งทายกผู้มากด้วยศรัทธา ให้คลายความยึดมั่นในตนได้ด้วยปัญญาภาวนาว่า

1. ในอายตนะภายใน และวิญญาณที่อาศัยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จักไม่มีแก่ท่าน

2. ในอายตนะภายนอก และวิญญาณที่อาศัยรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ จักไม่มีแก่ท่าน

3. ในวิญญาณทั้งหก และวิญญาณที่อาศัยจักษุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ จักไม่มีแก่ท่าน

4. ในผัสสะ และวิญญาณที่อาศัยจักษุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส จักไม่มีแก่ท่าน

5. ในเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทั้งหก และวิญญาณที่อาศัยเวทนาเกิดแต่จักษุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส จักไม่มีแก่ท่าน

6. ในเวทนาที่เกิดจากธาตุ และวิญญาณที่อาศัยปฐวีธาตุ อาโปธาตุ วาโยธาตุ เตโชธาตุ อากาศธาตุ จักไม่มีแก่ท่าน

---

[28] องฺ.ปญฺจก.อ. (ไทย) 3/179/66.

7. ในขันท์ห้า และวิญญาณที่อาศัยรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักไม่มีแก่ท่าน

8. ในอรูปฌาณสี่ และวิญญาณที่อาศัยอากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน จักไม่มีแก่ท่าน

9. ในโลกนี้ โลกหน้า และวิญญาณที่อาศัยโลกนี้ โลกหน้า จักไม่มีแก่ท่าน

10. ในอารมณ์ที่ได้เห็น ได้ฟัง ได้ทราบ ได้รู้แจ้ง ได้แสวงหา ได้พิจารณาด้วยใจแล้ว และวิญญาณที่อาศัยอารมณ์นั้นจักไม่มีแก่ท่าน

อนาถบิณฑิกเศรษฐีปีติในธรรมนัก และกล่าวว่ายังไม่เคยได้ฟังธรรมมีกถาเห็นปานนี้ พระสารีบุตรกล่าวว่า ธรรมมีกถานี้เป็นธรรมที่แจ่มแจ้งแก่บรรพชิต มิได้แจ่มแจ้งแก่คฤหัสน์ผู้นุ่งผ้าขาว เมื่ออนาถบิณฑิกเศรษฐีเสียชีวิตแล้ว ได้ไปเกิดยังสวรรค์ชั้นดุสิต อนาถบิณฑิกเทพบุตรเสด็จไปวิหารเชตุวันแล้วตรัสกับพระพุทธเจ้าว่า พระวิหารเชตวันนี้มีประโยชน์เพราะได้เป็นที่พักอาศัยให้แก่สงฆ์ และมีพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ยังให้เกิดปีติแก่ตัวท่านอนาถบิณฑิก และกล่าวว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยธรรม 5 อย่างนี้ คือ กรรม วิชชา ธรรม ศีล ชีวิตอุดม ไม่ใช่ด้วยโคตรหรือด้วยทรัพย์ เมื่อบัณฑิตเห็นประโยชน์เช่นนี้แล้ว จะเลือกเฟ้นธรรมได้โดยแยบคาย จะบริสุทธิ์ในธรรมได้ด้วยประการเช่นนี้ อนาถบิณฑิกเทพบุตรได้กล่าวสรรเสริญพระสารีบุตรว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยปัญญา ด้วยศีล และด้วยความสงบ เป็นภิกษุผู้ถึงความบริสุทธิ์แล้ว ซึ่งภิกษุจะดียิ่งก็ต้องเป็นดังเช่นพระสารีบุตร

ในตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้ที่ถึงพร้อมแล้วในประโยชน์ทั้ง 3 ด้วยการยังประโยชน์ให้เกิดแก่ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งปวงนี้ ย่อมถือได้ว่าท่านเป็นผู้ที่ถึงพร้อมในการพัฒนาด้วยหลักภาวนา 4 เช่นกัน เพราะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อุบาสก อุบาสิกา นอกจากจะทำหน้าที่ถวายการอุปถัมภ์พระภิกษุสงฆ์ในด้านปัจจัยสี่แล้ว ยังทำหน้าที่ช่วยเผยแผ่พระศาสนาอีกส่วนหนึ่งด้วย เป็นการแบ่งเบาภาระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์อีกทางหนึ่ง อนาถบิณฑิกเศรษฐีท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศกว่าอุบาสกทั้งหลายในด้านการถวายทานทำนุบำรุงพระสงฆ์และพระศาสนา เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชาวพุทธทั้งในอดีตและในปัจจุบัน อนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นเศรษฐีใจบุญได้บริจาคทรัพย์จำนวน 27 โกฏิ เพื่อเป็นค่าที่ดินสร้างวัด และบริจาคอีก 27 โกฏิ เป็นค่าก่อสร้างคันธกุฎีที่ประทับของพระบรมศาสนา และเสนาสนะของพระสงฆ์รวมเป็นทรัพย์ทั้งสิ้น 54 โกฏิ วัดที่ท่านอนาถบิณฑิกสร้างนี้ชื่อว่า วัดเชตวันมหาวิหาร ซึ่งเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา หลังจากสร้างวัดเสร็จแล้วท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้นิมนต์พระสงฆ์ 2000 รูป เพื่อรับบิณฑบาตที่บ้านของท่านเป็นประจำทุกวัน ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้บริจาคทรัพย์เพื่ออุปถัมภ์พระสงฆ์บำรุงพระพุทธศาสนาจนท่านมีฐานะยากจนลง แต่ท่านก็ไม่เคยที่จะหยุดการทำบุญ ท่านเป็นเศรษฐีที่มีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง นอกจากทำบุญในพระพุทธศาสนาแล้ว ท่านยังอุทิศตนเพื่อสังคมด้วยการช่วยเหลือในด้านต่างๆ อันเป็นสาธารณประโยชน์ต่อคนส่วนรวมอยู่เสมอ ซึ่งบทบาทในการช่วยเหลือสังคมและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาสรุปได้ 2 ด้านคือ ด้านสังคม อนาถบิณฑิก

เศรษฐีมีความผูกพันเกี่ยวข้องกับบุคคลระดับต่างๆ เป็นจำนวนมาก และด้านพุทธศาสนิกชนท่านได้พบพระพุทธเจ้า ฟังธรรมแล้วบรรลุพระโสดาบัน เป็นผู้มีความเลื่อมใสอย่างมั่นคงในพระรัตนตรัย รักษาศีล 5 อย่างไม่บกพร่อง มีจิตใจที่มั่นคง และมีสติปัญญาพิจารณาในสิ่งต่างๆ เพราะความที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้มีศรัทธามั่นคงไม่หวั่นไหว ฝักใฝ่ในการทำบุญและให้ทาน จนไม่มีผู้ใดจะเปรียบเทียบได้ พระพุทธองค์จึงยกย่องท่านในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสกทั้งหลายในฝ่ายผู้เป็นทายก[29] ผู้วิจัยจึงเห็นว่าท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้ที่มีทั้งทรัพย์ภายนอกและทรัพย์ภายใน มีวิธีการพัฒนา และการดำเนินชีวิตที่อนุชนคนรุ่นหลังควรถือเอาเป็นแบบอย่าง

4.6.2 สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ตัวอย่างบุคคลในปัจจุบัน คือ ศาสตราจารย์พิเศษสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) มาประกอบงานวิจัยนี้ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นดังนี้

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เป็นราชทินนามของสมเด็จพระราชาคณะรูปหนึ่ง ปัจจุบันพระราชทานเฉพาะแก่พระภิกษุฝ่ายมหานิกาย

ศาสตราจารย์พิเศษสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ นามเดิม ประยุทธ์ อารยางกูร ฉายาปยุตฺโต หรือที่รู้จักกันดีทั่วไปในนามปากกา "ป. อ. ปยุตฺโต" เกิดเมื่อวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2481 ที่อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ท่านได้บรรพชาเป็นสามเณรตั้งแต่อายุ 13 ปี เมื่อ ปี พ.ศ. 2494 และเข้าจำพรรษาที่วัดพระพิเรนทร์ กรุงเทพมหานคร สอบได้นักธรรมชั้นเอกและเปรียญธรรม 9 ประโยค ขณะยังเป็นสามเณร นับเป็นรูปที่สองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และเป็นรูปที่สี่ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยได้รับการอุปสมบทโดยเป็นนาคหลวงในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2504 ณ พัทธสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด กิตฺติโสภโณ) สมเด็จพระสังฆราช เป็นพระอุปัชฌาย์

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นพระนักวิชาการนักคิดนักเขียนผลงานทางพระพุทธศาสนารุ่นใหม่ มีผลงานทางวิชาการพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ผลงานของท่านที่รู้จัก ดังเช่น พุทธธรรม เป็นต้น ท่านได้รับการยกย่องจากทั้งในและต่างประเทศเป็นอย่างมาก ด้วยผลงานของท่านทำให้ท่านได้รับรางวัลและดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากหลายสถาบันทั้งในและนอกประเทศ โดยเฉพาะการที่ท่านเป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ จากยูเนสโก (UNESCO Prize for Peace Education) นอกจากนี้ปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ที่ท่านได้รับรวมมีมากกว่า 15 สถาบัน ซึ่งนับว่าท่านเป็นพระภิกษุสงฆ์ไทยที่ได้รับการยกย่องให้ได้รับดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์มากที่สุดในปัจจุบัน และในปี พ.ศ. 2549 มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้งเป็นราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ปัจจุบัน

---

[29] พระครูกัลป์ยาณสิทธิวัฒน์, *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*,พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), หน้า 306.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ดำรงตำแหน่งเป็นศาสตราจารย์พิเศษ ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และจำพรรษาอยู่ที่วัดญาณเวศกวัน อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ซึงการพัฒนาด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และจิตใจ/สติปัญญาด้วยหลักภาวนา 4 มีดังนี้

1) การพัฒนาด้านร่างกายด้วยหลักภาวนา 4 นั้น กายภาวนา เป็นการพัฒนากายให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ และยังรวมถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างถูกต้อง ดีงาม ในทางที่เป็นคุณประโยชน์ ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะไม่เพียงแต่จะหมายถึงสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ยังรวมไปถึงทรัพยากรทางธรรมชาติและทางสังคม แต่ยังหมายถึงสิ่งอื่นๆ ที่มีความสำคัญและมีความจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์ เช่น รู้จักการบริโภคปัจจัย 4 การรู้จักใช้อินทรีย์ คือ หู ตา จมูก ลิ้น กาย ครอบครัวมีบทบาทสำคัญมากที่สุด พ่อแม่ควรให้ความเอาใจใส่ และให้เวลาในการดูแลรายละเอียดในเรื่องต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาหารการกิน ที่ควรเลือกแต่สิ่งที่มีประโยชน์ เพื่อช่วยให้ร่างกายเจริญเติบโตได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งการจัดหากิจกรรมที่มีประโยชน์มาทำร่วมกับลูก เช่น การออกกำลังกาย การทำสวน ปลูกต้นไม้ ก็เป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยส่งเสริมให้ลูกมีสุขภาพร่างกายแข็งแรง มีพัฒนาการที่ดีสมวัย และมีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จในการเรียนรู้ได้ดีกว่า เด็กที่พัฒนาการด้านร่างกายไม่สมบูรณ์อาจส่งผลให้เด็กเรียนรู้ได้ช้า และอาจเกิดอุปสรรคในการทำกิจกรรมการเรียนรู้ต่าง ๆ ร่วมกับผู้อื่นได้ เนื่องจากเป็นเด็กสุขภาพไม่ใคร่ดีตั้งแต่เล็กจนโต จากคำบอกเล่าของญาติพี่น้องและคนใกล้ชิดกล่าวว่า วัยเยาว์ของท่านจะควบคู่ไปกับการเจ็บป่วยเรื่อยมา เป็นเกือบทุกโรค เป็นต้นว่า หัวใจรั่ว ท้องเสีย ท้องอืด ต้องผ่าตัดถึงสองครั้ง หูเป็นน้ำหนวกอักเสบเข้าไปในกระดูกพรุนถึงโพรงศีรษะ แพ้อากาศ โรคปอด นิ่วในไต หลอดลมอักเสบ กล้ามเนื้อแขนอักเสบ ไวรัสเข้าตา สายเสียงอักเสบ เส้นเลือดไปเลี้ยงสมองข้างซ้ายเล็กลีบ เป็นต้น จากสุขภาพที่ไม่แข็งแรงเช่นนี้ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาเล่าเรียนตามปกติ หลังจากจบมัธยมศึกษาปีที่ 3 ทางบ้านจึงสนับสนุนให้ท่านได้บรรพชาเป็นสามเณร ที่วัดบ้านกร่าง ตำบลศรีประจันต์

2) การพัฒนาด้านอารมณ์ด้วยหลักภาวนา 4 นั้น เป็นการพัฒนาทางอารมณ์ (Emotional development) เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสภาพการเกิดอารมณ์ ความรู้สึกต่างๆ การแสดงออกทางอารมณ์ และการควบคุมอารมณ์ในแต่ละวัยของบุคคล ส่วนการพัฒนาจิต (ภาวิตจิตตะ) ในพระพุทธศาสนาคือ มีจิตใจที่พัฒนาดี หรือมีจิตอบรมมาดีแล้ว ด้วยการฝึกฝนอบรมจิต เป็นจิตที่มั่นคง ไม่ยึดติดมากจนเกินไป ซึ่งในการพัฒนาด้านอารมณ์นั้น สิ่งสำคัญคือ พ่อแม่และบุคคลที่ใกล้ชิดต้องทำความเข้าใจว่า ในวัยเด็กนั้นความมั่นคงทางอารมณ์ยังค่อนข้างน้อย ดังนั้นจึงเห็นว่าพฤติกรรมของลูกจะมีทั้งอารมณ์ดี สลับกับอารมณ์ไม่ดีอยู่เกือบจะตลอดเวลา ในการฝึกอบรมลูกนั้น พ่อแม่จึงต้องสอนด้วยความเข้าใจและเป็นแบบอย่างที่ดี ดังที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เคยให้สัมภาษณ์ว่า แรงบันดาลใจที่ทำให้ท่านบวชเป็นสามเณรอยู่เป็นระยะเวลานานจนมาอุปสมบทเป็นพระภิกษุมาตลอดเป็นเพราะ ได้อ่านนวนิยายอิงธรรมะของอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ ทำให้อารมณ์ความรู้สึก

อยากเป็นส่วนหนึ่งของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกองทัพธรรม เช่น ใต้ร่มกาสาวพัสตร์, กองทัพธรรม, อาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันตก

3) การพัฒนาด้านสังคมด้วยหลักภาวนา 4 นั้น เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่พ่อแม่ต้องเตรียมความพร้อมให้กับลูก เพราะเมื่อลูกเข้าสู่วัยเรียน การปรับตัวให้เข้ากับสังคม และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ ถือเป็นสิ่งสำคัญ ลูกจำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะปฏิบัติตามกฎกติกา รู้จักแบ่งปัน และรู้จักอดทนรอคอยให้ได้ สิ่งที่พ่อแม่จะช่วยเตรียมความพร้อมให้ลูกได้ก็คือ การส่งเสริมให้ลูกเล่นหรือทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับผู้อื่น และการพาลูกออกไปเจอสังคมใหม่ๆ อยู่เสมอ จะช่วยให้ลูกเรียนรู้ที่จะลดการยึดตัวเองเป็นศูนย์กลาง ไปสู่การปฏิบัติที่ยอมรับคนอื่นมากขึ้น และเมื่อลูกมีความพร้อม ลูกจะสามารถก้าวออกมาจาก “ครอบครัว “ เพื่อเผชิญกับ "สังคม" ใหม่รอบตัวได้เป็นอย่างดี การพัฒนาทางสังคม (Social development) เป็นความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสังคม สถานการณ์และสิ่งแวดล้อม การสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่น รวมทั้งการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมทางสังคมที่บุคคลในแต่ละวัยไปพบปะสัมพันธ์ด้วย หลักการที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นได้ว่า เป็นผลอันเกิดจากการประพฤติปฏิบัติหรือพัฒนาตนตามหลักภาวนา 4 โดยเห็นได้จากสังคมวัด บ้าน โรงเรียนอยู่ใกล้กับบ้าน และการเล็งเห็นว่าการอยู่ในเพศบรรพชิตจะเอื้ออำนวยต่อการศึกษาได้มากกว่า เพราะไม่ต้องยุ่งยากเดินทางไปโรงเรียน และยังสามารถศึกษาเล่าเรียนอยู่ที่วัดได้ เมื่อบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว ท่านได้เริ่มเล่าเรียนทางพระปริยัติธรรม จนกระทั่งปี พ.ศ. 2496 เดินทางเข้ากรุงเทพมหานคร ได้มาจำพรรษาที่วัดพระพิเรนทร์ สอบได้นักธรรมชั้นเอก และเปรียญธรรม 9 ประโยค ขณะยังเป็นสามเณร จึงได้รับพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์จากพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงรับเป็นนาคหลวง โดยมีสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด กิตฺติโสภโณ) สมเด็จพระสังฆราช เป็นพระอุปัชฌาย์ ศึกษาจนกระทั่งได้รับปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับ 1 จาก มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

4) การพัฒนาด้านสติปัญญาด้วยหลักภาวนา 4 นั้น เป็นการพัฒนาที่สร้างทักษะกระบวนการคิดที่ดีให้กับตนเพื่อเป็นพื้นฐานทางการเรียนรู้เสียก่อน เพราะในช่วงวัยเด็ก ถือเป็นช่วงเวลาแห่งการเรียนรู้ ท่านจะชอบตั้งถาม มีความคิดเป็นของตนเอง มีความจำที่ดี ชอบอ่านหนังสือ ชอบการเป็นผู้นำ และชอบแสดงความคิดเห็น มีจินตนาการที่เป็นอิสระ บุคคลรอบข้างจึงส่งเสริมพัฒนาการทางสติปัญญาให้ท่าน โดยการจัดกิจกรรมที่ช่วยส่งเสริมให้กระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น การฝึกใช้ประสาทสัมผัสทั้ง 5 (มอง ฟัง สัมผัส ชิมรส และดมกลิ่น) ด้วยการจัดกิจกรรมการเล่นที่เหมาะสม เล่านิทานให้ฟัง เพื่อส่งเสริมทักษะทางด้านการฟังและการใช้ภาษา พาออกท่องเที่ยวหรือสำรวจบริเวณบ้านเมื่อมีเวลาว่างจะช่วยส่งเสริมทักษะการสังเกต เปรียบเทียบสิ่งต่างๆ ที่สำคัญยังทำให้มีทักษะความรู้รอบตัวเพิ่มขึ้นด้วย การพัฒนาทางสติปัญญา (Mental development) จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านกระบวนการคิด เชาวน์ปัญญา การตัดสินใจ การแก้ปัญหา ความมีเหตุผล การมีไหว

พริบ การจินตนาการ การคิดสร้างสรรค์ ความจำ การรับรู้ และการเรียนรู้ของบุคคลในแต่ละวัย เป็นต้น ซึ่งเข้าใจในสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

การทำปัญญาให้เจริญงอกงามในเบื้องต้น จะต้องมีความรู้ความเข้าใจในศิลปวิทยาการทางวิชาชีพ ต่อมาต้องพัฒนาปัญญาให้มีการรับรู้เรียนรู้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง คือ เข้าใจสิ่งนั้นทั้งหลายตามสภาวะไม่เอนเอียงด้วยอคติ ที่จะทำให้การรับรู้ผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ขั้นต่อไปคือ วินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญาบริสุทธิ์ ไม่ใช่ด้วยกิเลส เป็นปัญญาที่รู้จักเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง เข้าใจต่อความเจริญและความเสื่อมของโลกและชีวิต ตามความเป็นจริง และตามเหตุปัจจัย รู้จักทางแก้ไขปัญหาและการสร้างสรรค์ความสำเร็จให้ตนพัฒนายิ่งๆ ขึ้นไป รู้เท่าทันโลกและชีวิต ทำให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์ และพัฒนาไปจนถึงขั้นวิมุตติ คือ ขั้น แห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระที่แท้จริง ซึ่งบุคคลที่ฝึกฝนอบรมพัฒนาทางปัญญามาดีแล้ว เรียกว่า “ภาวิตปัญญา”ดังเห็นได้จากเมื่อท่านอายุได้ 6 ขวบเข้าเรียนชั้นอนุบาลในโรงเรียนอนุบาลครูเฉลียวที่ตลาดศรีประจันต์ จนจบชั้นประถมศึกษาจากโรงเรียนประชาบาลชัยศรีประชาราษฎร์ จากนั้นบิดาได้พาเข้ากรุงเทพฯ เพื่อเรียนต่อระดับมัธยมที่โรงเรียนปทุมคงคา โดยพักอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ เด็กชายประยุทธ์เป็นเด็กเรียนเก่ง จึงได้รับทุนเรียนดีจากกระทรวงศึกษาธิการจนถึงมัธยมศึกษาตอนต้น และมีความใส่ใจในการเรียนมาก ช่วงเวลาปิดเทอมกลับมาอยู่ที่บ้าน ก็สามารถสอนภาษาอังกฤษแก่น้องๆ ได้ มีนิสัยรักการอ่านหนังสือ ชอบหนังสือต่างๆโดยเฉพาะสารานุกรม ฝึกเรียนภาษาอังกฤษด้วยตัวเอง ตลอดชีวิตของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ท่านได้ใช้ความรู้พระไตรปิฎกแท้ ๆ เพื่อช่วยปกป้องสังฆมณฑลในประเทศไทยหลายกรณี ไม่ว่า กรณีสันติอโศกหรือกรณีวัดพระธรรมกาย ท่านได้ช่วยชี้แจงให้คนไทยได้รับทราบถึงข้อมูลเกี่ยวกับพระไตรปิฎกภาษาบาลีที่ถูกต้องเอาไว้หลายครั้ง ในขณะเดียวกัน ท่านยังมีบทบาทในการชี้แนะสังคมไทยในด้านการบริหารประเทศหลายครั้ง เช่น ในหนังสือ มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย ได้ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของระบบทุนนิยมเสรีในประเทศไทย และยังได้ชี้ให้เห็นว่าสังคมตะวันตก หรืออเมริกา มีแง่มุมที่ไม่ควรเป็นแบบอย่างในการพัฒนาประเทศไทย ที่จะทำให้เน้นแต่พัฒนาวัตถุ ทำให้นักคิดไทยหลายคนตื่นตัวมาหาหลักพุทธธรรมเป็นแนวในการพัฒนา จนได้รับการถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ และเกียรติคุณต่างๆ

จากการที่ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างแสดงให้เห็นถึงบุคคลที่พัฒนาตนด้วยหลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนาแล้ว จะเห็นว่าเป้าหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนา ย่อมเป็นไปด้วยประโยชน์ทั้ง 3 ประการ (1) ประโยชน์ตน (2) ประโยชน์ผู้อื่น (3) ประโยชน์ทั้งสอง โดยในส่วนของประโยชน์ตนข้อแรกนั้น มีดังนี้คือ

1. ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ หมายถึง จุดหมายขั้นแรกที่มนุษย์จะต้องเข้าถึง คือ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจแล้ว ยังได้เสนอหลักการที่จะได้ทรัพย์ วิธีการที่จะรักษาทรัพย์ และการใช้จ่ายทรัพย์นั้นให้เกิดประโยชน์ โดยจะต้องมีคุณธรรมประจำใจเป็นหลักอยู่ 4 ประการ ดังนี้คือ

1) อุฏฐานสัมปทา ได้แก่ ขยันหา หรือการรู้จักหา คือหมั่นประกอบกิจการ เพื่อจะได้ทรัพย์นั้นมาโดยทางสุจริตชอบธรรม ไม่เป็นเหตุให้ตัวเองและคนอื่นต้องลำบาก เพราะการแสวงหาโดยไม่สุจริต ขั้นตอนนี้เรียกว่าเป็นขั้นตอนของการสร้างทรัพย์

2) อารักขสัมปทา หมายถึง การรู้จักวิธีเก็บรักษาทรัพย์ที่หามาได้นั้น ไม่ให้เสียหายไปเพราะเหตุอันไม่ควร แต่ไม่ใช่เก็บรักษาไว้ด้วยความหวงแหนเห็นแก่ตัว รักษาไว้โดยไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อะไรเลย แต่การรักษาทรัพย์นั้นต้องมีจุดหมาย กล่าวคือเพื่อเป็นหลักประกันของชีวิต เช่น ในคราวจำเป็นอันเกิดจากโรคภัยไข้เจ็บ การได้รับอุบัติเหตุ และเหตุการณ์อันไม่คาดฝัน ก็สามารถนำทรัพย์นั้นมาใช้ประโยชน์ได้ หรือเก็บไว้เพื่อใช้ทำประโยชน์ที่ดีกว่า

3) กัลยาณมิตตตา หมายถึง การรู้จักเลือกคบสนทนาปราศรัยกับบัณฑิตผู้มีปัญญา เป็นกัลยาณมิตร แนะนำในสิ่งที่มีประโยชน์ และคอยให้ คำปรึกษาชี้แนะเมื่อประสบความพลั้งพลาด คอยช่วยเหลือเมื่อเวลาที่มีปัญหา ให้กำลังใจยามท้อถอย เป็นต้น

4) สมชีวิตา หมายถึง การรู้จักประมาณ และการเลี้ยงชีพให้เหมาะสมกับฐานะตามกำลังทรัพย์ที่ตนหามาได้ ไม่สุรุ่ยสุร่ายใช้จ่ายเกินตัว ทำตนให้มีรายรับมากกว่ารายจ่าย

2) สัมปรายิกัตถะประโยชน์ หมายถึง จุดมุ่งหมายที่เป็นไป เพื่อประโยชน์ในเบื้องหน้า,ชาติหน้า หรือประโยชน์ในคุณค่าของชีวิต ซึ่งเป็นขั้นที่ล้ำลึกสำหรับชีวิตด้านในความคาดหวัง ความมั่นใจเป็นหลักประกันชีวิตในอนาคตและภพหน้า คือความเจริญงอกงามแห่งชีวิต และจิตใจที่เจริญก้าวหน้าด้วยคุณธรรม มีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา ดำรงอยู่ในศีลธรรม ได้ใช้จุดมุ่งหมายของ ชีวิตในระดับนี้ให้เป็นไปในทางที่ชอบ เป็นคุณประโยชน์จนมีผู้มั่นใจในความดีของตนถึงเวลาละโลกนี้ไปก็มีใจ สงบครองสติได้ไม่วิตกกังวลทุรนทุรายหรือหวาดกลัวภัยในโลกหน้า ซึ่งการที่จะบรรลุประโยชน์ในขั้นที่ได้ต้อง ปฏิบัติตามหลักธรรม 4 ประการนี้ คือ

1) ศรัทธาสัมปทา หมายถึง เป็นผู้มีสุขภาพจิตดี มีความสุขทางจิต เชื่อมั่นในพระรัตนตรัย และในกรรมและผลของกรรม รวมถึงบุญกุศลที่ตนเองได้ทำแล้วว่าจะให้ผลในภพหน้า และใช้จริยธรรมข้อนี้ในการเป็นเครื่องประกอบกรรมดีในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

2) ศีลสัมปทา หมายถึง เป็นผู้มีความประพฤติเรียบร้อย ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ดำรงตนอยู่ในหลักสัมมาปฏิบัติของสังคมทั้งที่เป็น กฎหมายและจารีตประเพณีอันดีงามที่เหมาะสมกับสังคมและยุคสมัย ไม่เป็นคนที่คอยเป็นปฏิปักษ์ต่อความ สงบของสังคมหรือการเบียดเบียนคนอื่น

3) จาคสัมปทา หมายถึง เป็นผู้มีความมั่นใจ มีความสุขกับการได้ทำประโยชน์เพื่อสังคม ตามฐานะและกาลสมัย เป็นเหตุที่จะส่งเสริมให้เกิดความอุ่นใจ เพราะความไม่ตระหนี่รู้จัก การบริจาคทานช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก หรืออีกนัยหนึ่งไม่คิดพยาบาทผู้อื่นรู้จักการให้อภัยแก่ผู้ที่ทำร้ายหรือ คิดพยาบาทต่อตนเอง และรู้จักปล่อยวางด้วย

4) ปัญญาสัมปทา หมายถึง เป็นผู้มีความองอาจไม่ครั่นคร้าม เนื่องจากมีความรู้และปัญญาในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นให้ดีขึ้นและมีปัญญาในการแยกแยะถึงสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำอันเป็นเหตุให้ตนเองบรรลุแต่สิ่งที่ดีมีประโยชน์

3) ปรมัตถประโยชน์ หมายถึง ประโยชน์สูงสุด อันได้แก่ พระนิพพาน ซึ่งถือเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิตของมนุษย์ เป็นขั้นที่เป็นอิสระอยู่เหนือโลก มีจิตใจที่เบิกบานโปร่งใส สามารถแก้ปัญหาในจิตใจได้สิ้นเชิง เพราะเกิดจากความเข้าใจ รู้แจ้ง หยั่งเห็น ความจริงของโลกและชีวิต มีใจมั่นคงไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรม คือ ความผันผวนแปรเปลี่ยนของสิ่งทั้งหลาย[30]มีชีวิตอยู่ได้ด้วยปัญญา ทำให้ประสบแต่ความสุขตลอดเวลา อนึ่งการบรรลุปรมัตถประโยชน์นี้ คือการบรรลุพระนิพพานที่ถือว่าเป็นเป้าหมายที่สำคัญของพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้บรรลุจุดหมายระดับนี้ไม่ใช่เป็นการบรรลุเพียงเพื่อตนเองเท่านั้น แต่การบรรลุประโยชน์ระดับนี้ย่อมให้คุณค่าและประโยชน์แก่โลกทั้งมวล เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้ย่อมได้รับอานิสงส์ 5 ประการ คือ

1) ได้รับความสุขในภพปัจจุบัน

2) ไม่ไปอบายภูมิ

3) พ้นจากกิเลสและกองทุกข์

4) ถึงสุขอันไพบูลย์

5) ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดในห้วงมหรรณพภพสงสารอีกต่อไป[31]

ฉะนั้นประโยชน์ทั้งสามประการนี้ ในระดับโลกิยะบุคคลผู้บรรลุประโยชน์ 2 ประการข้างต้น คือ ประโยชน์ในชาตินี้และประโยชน์ในชาติหน้า จึงจะถือว่าเป็นบัณฑิตหรือเป็นบุคคลที่ถือว่ามีคุณค่าทั้งแก่ตนเองและสังคม ไม่เป็นผู้ที่เกิดมาเปล่าประโยชน์ และในขณะเดียวกันก็เป็นการดำเนินชีวิตตามหลักภาวนา 4 ประการ นั่นเอง

4.7 สรุปวิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4

สรุปวิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ การพัฒนาตนใน 4 ด้านตามพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 ประกอบด้วย ด้านร่างกาย ด้านอารมณ์ ด้านสังคม และด้านสติปัญญา ด้วยหลักธรรมที่เรียกว่า ภาวนา 4 ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยผู้วิจัยนำหลักภาวนา 4 มาใช้พัฒนาร่วมกันสรุปตามตารางได้ดังนี้

---

[30] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พระพุทธศาสนา: พัฒนาคนและสังคม.* (กรุงเทพมหานคร : ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, 2540), หน้า 4.

[31] พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ. 9), *มงคล 38 ประการ*, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, 2538), หน้า 239.

ตารางสรุปวิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์	วิธีการพัฒนาด้วยภาวนา 4	ผลที่เกิดจากการพัฒนา
1. ทางด้านร่างกาย เป็นการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างร่างกายในแต่ละวัย ทั้งการเพิ่มขนาดส่วนสูง น้ำหนัก กระดูก กล้ามเนื้อ และการขยายของสัดส่วนสรีระ ทั้งประสิทธิภาพในการทำงานของอวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกาย	กายภาวนา เป็นการฝึกอบรมกาย การพัฒนาร่างกายให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพทั้งหลาย ในทางเกื้อกูล เป็นคุณไม่เกิดโทษ รู้จักบริโภคปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค ตามคุณค่าที่แท้จริง	ครอบครัวมีความสุข มีความเอาใจใส่ซึ่งกัน และดูแลในเรื่องต่างๆ ไม่ว่าเรื่องอาหารการกินที่เลือกแต่สิ่งที่มีประโยชน์ เพื่อช่วยให้ร่างกายเจริญเติบโตได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งมีส่วนจัดหากิจกรรมมาทำร่วมกัน เช่น การออกกำลังกาย การปลูกต้นไม้ เพื่อช่วยให้ร่างกายแข็งแรง
2. ทางด้านอารมณ์ เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสภาพการเกิดอารมณ์ ความรู้สึกต่างๆ การแสดงออกทางอารมณ์ และการควบคุมอารมณ์ในแต่ละวัยของบุคคล	จิตภาวนา เป็นการฝึกอบรมด้านจิตใจในการปฏิสัมพันธ์กัน พัฒนาบุคคลให้มีจิตที่ดี มั่นคง สงบ ไม่หวั่นไหวจากกิเลสและสมบูรณ์ประกอบด้วย คุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพจิต	มีคุณภาพจิตที่ดี คือจิตมีศรัทรา มีเมตตา อ่อนโยน เสียสละ และกตัญญูกตเวที, มีสมรรถภาพจิตที่ดี คือจิตใจเข้มแข็ง มั่นคง มีความเพียร มีความรับผิดชอบ มีสติและสมาธิ, มีสุขภาพจิตที่ดี ได้แก่ การมีจิตใจร่าเริง ผ่องใส สงบสุข และมีหิริโอตตัปปะ
3. ทางด้านสังคม เป็นการปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคม สถานการณ์ และสิ่งแวดล้อม การสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่น รวมทั้งการแสดงออกซึ่งเป็นพฤติกรรมทางสังคม ที่บุคคลในแต่ละวัยพบปะสัมพันธ์กัน	ศีลภาวนา เป็นการฝึกอบรมด้านพฤติกรรม การพัฒนาด้านกายและวาจาให้มีพฤติกรรมทางสังคม คือไม่เบียดเบียนหรือก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและทางสังคมกับผู้อื่นอย่างเหมาะสม	มีการทำสิ่งดีงามให้เกิดขึ้น ให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม เช่น เห็นถึงคุณค่าของชีวิต มีความเมตตากรุณา มีความเสียสละ รู้จักให้อภัย ให้ความสำคัญและให้โอกาสแก่คนรอบข้าง มีสมาธิ และเป็นสุขต่อการทำสิ่งนั้นๆ ซึ่งประกอบด้วยสัมมาวายาโม
4. ทางด้านสติปัญญา เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านกระบวนการคิด เชาวน์ปัญญา การตัดสินใจ	ปัญญาภาวนา เป็นการฝึกให้รู้จักคิด พิจารณา แก้ไขปัญหาและดำเนินการต่างๆ ได้ด้วย	มีความเข้าใจ มีเหตุผล มองทุกสิ่งตามเหตุและปัจจัย ไม่มีอคติ ปราศจากการครอบงำของกิเลส

การแก้ปัญหา ความมีเหตุผล การมีไหวพริบ การจินตนาการ การคิดสร้างสรรค์ ความจำ การรับรู้ และการเรียนรู้ของบุคคลในแต่ละวัย	ปัญญา เข้าใจทุกสิ่งไปตามเหตุและปัจจัย ไม่มีอคติ ปราศจากการครอบงำของกิเลส เป็นอยู่โดยรู้เท่าทันความจริงตามธรรมชาติของโลกและชีวิต	ปลอดทุกข์โดยปราศจากปัญหา เป็นอยู่โดยรู้เท่าทันตามความจริงอันเป็นไปตามธรรมชาติของโลกและชีวิต และเข้าถึงอิสรภาพ

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือการดำเนินชีวิตที่ประกอบด้วยร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา และหลักธรรมที่เป็นผลจากกระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 อย่างเป็นขั้น เป็นตอน มีเป้าหมายที่ชัดเจนของการพัฒนาชีวิต ซึ่งผ่านกระบวนการฝึกฝนอบรมและพัฒนามาอย่างดีเป็นระบบ ที่เรียกว่า

1) กายภาวนา คือ กระบวนการพัฒนาฝึกฝนอบรมตนเองตามหลักภาวนา 4 จึงเป็นตัวหลักที่เชื่อมโยงไปถึงหลักไตรสิกขาเพื่อตรวจสอบความก้าวหน้า อันเกิดจากการขัดเกลาพฤติกรรมและความเป็นอยู่ของผู้ปฏิบัติให้อยู่ในกรอบของอุดมการณ์การฝึกฝนอบรมอย่างต่อเนื่องให้เป็นไปอย่างมีสติกำกับตลอดเวลา โดยการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักกายภาวนานี้คือ การพัฒนาอินทรีย์ ซึ่งหมายถึงการติดต่อที่ เกี่ยวข้องกับโลก สิ่งแวดล้อมที่ให้ความหมายแก่ชีวิต คือการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลก หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ชีวิตตามความหมายของมนุษย์คือ ชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลก ชีวิตในทางปฏิบัติ หรือชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลกได้ ซึ่งเรียกว่า “ทวาร” หมายถึง ประตู ช่องทาง หรืออายตนะ เพราะเมื่อได้รับการพัฒนาดีแล้ว ย่อมเป็นอุปกรณ์อันสำคัญยิ่งของมนุษย์ที่จะทำให้เกิดองค์ความรู้ต่างๆ เกิดขึ้นและนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดีงาม ให้รู้จักกิน อยู่ ดู ฟังเป็น สามารถเสพสิ่งต่างๆ เหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ ที่ไม่เกิดโทษ เห็นคุณค่าในการใช้สอย รู้จักควบคุมไม่ให้เกิดความต้องการที่ฟุ่มเฟือย หรือเกินความจำเป็นที่มนุษย์ควรจะใช้สอย ไม่ใช้สอยเพราะอวดอ้างว่าตนมีตนรวยกว่าคนอื่น โดยต้องเห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด คือเราอยู่กับโลก อาศัยโลก ดูแลโลกด้วยการไม่ทำลายสิ่งที่มีอยู่ในโลกให้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “มีกาย ที่อบรมมาดีแล้ว” คือ กิน อยู่ ดู ฟัง ให้เป็น ตลอดจนการใช้เครื่องมือดิจิตอลอย่างรู้เท่าทัน และไม่หลงในโลกของสิ่งเหล่านั้นด้วยสติ

2) ศีลภาวนา คือ การที่รู้จักมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นหรือสิ่งแวดล้อมทางสังคมก็ดีทางธรรมชาติก็ดี อย่างเกื้อกูลกัน รู้กฎระเบียบ,กฎกติกาของสังคม โดยการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักศีลภาวนา คือ การดำเนินชีวิตตามหลักศีลภาวนา ซึ่งหมายถึง กระบวนการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกอย่างชาญฉลาด รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลก และความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม คือไม่ทำลายสภาพแวดล้อมให้เกิดความเสื่อมโทรม ไม่เบียดเบียนกันทั้งมนุษย์และธรรมชาติ ช่วยกันดูแลรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติให้ดำรงอยู่ หรือมีความเมตตากรุณา โอบอ้อมอารีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เคารพต่อกฎหมาย กฎระเบียบทางสังคมอย่างเคร่งครัด มี

จิตใจที่เห็นคนอื่นเดือดร้อน หรือมีความทุกข์ยากลำบากแล้วทนอยู่ไม่ได้ ต้องให้ความช่วยเหลือแม้สัตว์ตัวเล็กๆ ต้นไม้เล็กๆ ต้นหนึ่ง เพราะถ้ามีป่าไม้ก็จะมีสถานที่ปฏิบัติธรรม ฝึกอบรมจิตภาวนาทำให้เกิดปัญญา จึงทำให้เห็นถึงคุณค่ามากกว่ามูลค่า การตัดไม้ทำลายป่าก็จะไม่เกิดขึ้น เพราะมนุษย์ย่อมเห็นถึงคุณค่า จึงเป็นการสร้างสันติทั้งภายนอกและภายในให้เกิดขึ้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ต้องเริ่มที่ตัวบุคคลก่อน ที่เรียกว่า การมีศีลที่อบรมมาดีแล้ว ย่อมเป็นตัวชี้วัดว่าศีลสิกขาได้พัฒนามาดีแล้ว

3) จิตภาวนาคือ ลักษณะของการสังเกต ปฏิกิริยาภายในจิตใจของตนเองซึ่งมีอิทธิพลต่อการแสดงพฤติกรรมภายนอก โดยการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักจิตภาวนา คือ การมีจิตใจที่พัฒนาให้เข้มแข็ง ซึ่งหมายถึง การมีคุณธรรม มีปัญญาที่ได้มาจากการฝึกอบรมจิตภาวนาในสถานที่อันควรแก่สัปปายะ มีความสงบ ได้แก่ มีเมตตา กรุณา มุทิตา มีศรัทธา มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และมีความพร้อมต่อการทำงาน ได้แก่ ขันติ คือมีความอดทน สมาธิ คือความมีใจตั้งมั่น อธิษฐาน คือมีความเด็ดเดี่ยว วิริยะ คือมีความเพียร สติ คือมีความระลึกรู้เท่าทันสิ่งรอบข้างที่เกิดขึ้นในขณะนั้นๆ เป็นต้น มีความสบายใจ อิ่มเอิบใจ แช่มชื่น เบิกบานใจในการดำเนินชีวิต หรือทำกิจกรรมร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเสมอต้นเสมอปลาย เพราะเป็นจิตที่อบรมมาดีแล้ว หรือได้ผ่านกระบวนการแห่งจิตสิกขามาดีแล้วนั่นเอง

4) ปัญญาภาวนา คือการรู้จัก กำหนดทิศทางการดำเนินชีวิตอย่างรู้เท่าทันตนเอง ตลอดจนรู้เท่าทันต่อโลก, ธรรมชาติแห่งการดำรงอยู่ของ ชีวิตและความเปลี่ยนแปลงของโลก โดยการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักปัญญาภาวนา คือ การรู้และเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ซึ่งหมายถึง การรู้เท่าทันสภาวะของโลกและชีวิต ที่เรียกว่ามองโลกมองเรา ทำให้จิตใจเป็นอิสระได้จนถึงขั้นสูงสุด ส่งผลให้อยู่ในโลกได้โดยไม่ยึดติดโลก มีอิสระที่จะเจริญเติบโตงอกงามต่อไป ที่เรียกว่ามีปัญญาอบรมดีแล้ว หรือได้ผ่านกระบวนการของปัญญาสิกขามาแล้ว เพราะบุคคลเมื่อมีปัญญาอบรมมาดีแล้ว ย่อมจะนำสิ่งที่ได้รับรู้นั้นไป กล่าวสอน หรือแสดงธรรมให้คนอื่นได้ฟังได้รับรู้ต่อไป ย่อมจะเป็นไปตามหลักแห่งอรรถประโยชน์นั่นเอง

ดังนั้นการพัฒนาและการดำเนินชีวิตตามหลักภาวนา 4 จึงเชื่อมโยงไปถึงหลักประโยชน์ 6 ประการ ที่เป็นเป้าหมายของชีวิต 3 ขั้นอย่างเห็นได้ชัดเจน คือ ประโยชน์ในปัจจุบันหรือในชาตินี้ ประโยชน์ในชาติหน้า และประโยชน์สูงสุด ตลอดจนประโยชน์เพื่อตน ประโยชน์เพื่อผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ซึ่งมีตัวอย่างของบุคคลในธรรมบทที่มีการพัฒนาชีวิติดังกล่าวนี้ คือ ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ซึ่งเป็นผู้ที่ถึงพร้อมแล้วในประโยชน์ทั้ง 3 หรือประโยชน์ทั้ง 6 ครบด้วยการยังประโยชน์ให้เกิดแก่ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งปวงนี้ ถือได้ว่าท่านเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยประโยชน์ ถือว่าเป็นบุคคลที่ถึงพร้อมแล้วในการดำเนินชีวิตของท่านอย่างดียิ่ง ในกระบวนการทำงาน การเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ การมีบริวารมาก การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา การฟังธรรม การบรรลุธรรม คือ กายภาวนาศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา

ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่า ความดีหรือความประเสริฐของมนุษย์นี้ อยู่ที่การฝึกฝนอบรมพัฒนาตนนั่นเอง เพราะมนุษย์ถ้าไม่ฝึกฝนพัฒนาแล้ว จะไม่มีคุณค่าอะไร ถ้าพัฒนาให้ดีแล้วย่อมประเสริฐเลิศล้ำจนกระทั่งแม้แต่เทพพรหมก็เคารพบูชา และอาจเป็นถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ แต่ถ้าไม่ฝึกฝนพัฒนาตนแล้ว อาจจะเต็มไปด้วยสิ่งชั่วทราม และอาจจะเลวร้ายด้อยค่ายิ่งกว่าแม้แต่สัตว์เดรัจฉานได้ ฉะนั้นในการปฏิบัติทางพุทธศาสนาจึงเน้นความสำคัญของการพัฒนาตนเป็นอย่างสำคัญยิ่ง

บทที่ 5
บทสรุป และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง“วิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4”นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, หลักภาวนา 4 ตามคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท, และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 โดยผู้วิจัยสามารถสรุปผลของการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาค้นคว้าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ทำให้ทราบว่าหลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนานั้นมีคุณค่าและประโยชน์อย่างยิ่ง สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตได้จริง และสามารถพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่ดีได้ในลักษณะที่เป็นทั้งสัมมาชีพและสัมมาปฏิบัติได้ เพื่อความสงบสุขของสังคมส่วนรวมและสังคมโลก เป็นการพัฒนาร่วมกันตามภาวะที่สมบูรณ์ของมนุษย์ในพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 ใน 4 ด้าน ได้แก่ การพัฒนาด้านร่างกาย การพัฒนาด้านสังคม การพัฒนาด้านอารมณ์ และการพัฒนาด้านสติปัญญา เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เราอาศัยอยู่ ตลอดจนการใช้ปัจจัย 4 ที่เกิดจากธรรมชาตินั้นอย่างเห็นคุณค่ามากกว่ามูลค่า มีความเข้าใจถึงคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม โดยมีกรอบของไตรสิกขาและหลักภาวนา 4 เป็นเครื่องชี้วัด จากการที่เข้าไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งรอบข้างเหล่านั้น อย่างมีสติ รักษาอินทรีย์ และคุ้มครองอินทรีย์ให้เป็นไปด้วยดี ไม่เกิดโทษ ซึ่งในหลักของพระพุทธศาสนานั้นล้วนเน้นหนักไปที่การสอนเรื่องสัจธรรม คือความจริงที่เป็นคุณธรรม เป็นธรรมที่เกิดมีขึ้นในจิต เพราะการฝึกอบรมพัฒนาความประพฤติที่ดีงามให้เกิดกับตนและคนอื่น ตลอดทั้งสรรพสัตว์ร่วมโลก และมีปัญญาที่รู้รอบ รู้ลึก รู้จักทุกข์ รู้จักวิธีออกจากทุกข์โดยผ่านกระบวนการของไตรสิกขา ตั้งแต่ระดับปุถุชนขึ้นไป ทั้งนี้เพื่อเป็นการส่งเสริมและพัฒนามนุษย์ให้มีทั้งความดี ความงาม และความรู้ทางด้านกาย สังคม จิตใจ และปัญญา จนถึงความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งมวลได้ ฉะนั้นผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยได้ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ หลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หลักภาวนา 4 และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 ดังต่อไปนี้

5.1.1 หลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้นจะต้องพัฒนาใน 4 ด้าน คือ

1. การพัฒนาด้านร่างกาย เป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หรือกายภาวนา ซึ่งตามหลักกายภาวนานั้นพระพุทธศาสนาไม่ได้เน้นที่การทำให้ร่างกายเจริญเติบโตแข็งแรง

แต่ก็ถือว่าการกินอาหารให้ได้คุณค่า กินพอดี ด้วยความรู้จักประมาณ ให้ร่างกาย อยู่ผาสุก มีสุขภาพดี เป็นฐานให้การพัฒนาด้านอื่นๆ ได้ดำเนินต่อไป และการมีร่างกายที่ระบบภายในต่างๆ ทำงานเรียบร้อยดี คือเป็นองค์หนึ่งของสภาพชีวิตที่เหมาะแก่การใช้ความเพียรพยายามในการพัฒนาชีวิต ที่ให้ สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือวัตถุภายนอกที่มีอยู่รอบตัวเรานั่นเอง

การที่เราดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้จะเห็นว่าตามหลักกายภาวนานั้น การดำเนินชีวิตเราต้องใส่ใจกับสภาพแวดล้อม ทั้งธรรมชาติ มนุษย์ สังคม ต้องให้ความสำคัญโลกนี้จึงจะเกิดสันติภาพทั้งภายในและภายนอก ในส่วนของร่างกายที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมในการดำรงอยู่นั่นคือ ตา หู จมูก ลิ้น และประสาทกาย ที่เรียกว่าอินทรีย์ ฉะนั้นการพัฒนากายในพระพุทธศาสนาจึงเน้นไปที่การพัฒนาอินทรีย์ ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ให้ใช้งานได้ดี เกิดประโยชน์สูงสุด มีผลในทางที่จะส่งเสริมคุณภาพชีวิต เช่น พัฒนาการใช้ตาให้ดูเป็น คือดูแล้วไม่เกิดกิเลสหรืออกุศล ดูแล้วเกิดสติปัญญาความคิดสร้างสรรค์ พัฒนาการใช้หูให้ฟังเป็น คือฟังแล้วไม่เกิดกิเลสหรืออกุศล ฯลฯ การพัฒนากาย คือใช้ปัจจัย 4 มาหล่อเลี้ยงร่างกาย ต้องมองไปที่คุณค่าไม่ให้เกิดความโลภ อันจะนำมาซึ่งการกอบโกยทรัพยากรธรรมชาติและปัจจัย 4 ต่างๆ มาเป็นของตนอย่างไม่ถูกต้อง ทั้งนี้เป็นเพราะความเห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่ความทุกข์ยากลำบากของคนอื่น เพราะทรัพยากรแทนที่จะเพียงพอใช้ต่อคนหลายๆ คน แต่กลับไปเป็นของคนเพียงคนเดียว หรือกายถูกต้องอะไรต้องไม่ให้เกิดกิเลส จะต้องไม่ลืมควบคุมอินทรีย์ของตน จึงจะทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างรู้เท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลงของโลก

2. การพัฒนาด้านสังคม เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ในสังคมเฉพาะบุคคล หรือศีลภาวนา ซึ่งตามหลักศีลภาวนานั้นพระพุทธศาสนามุ่งในด้านการมีชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม ให้เกิดการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ศีลเป็นสภาพหรือคุณสมบัติของตัวบุคคล เป็นเรื่องของการที่บุคคลนั้นมีระเบียบในการดำเนินชีวิต และในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยดี ความมีระเบียบหรือประพฤติตน อยู่ในระเบียบอย่างนี้เรียกว่า ศีล ส่วนวินัยนั้นเป็นการจัดระเบียบ ทั้งการจัดระเบียบชีวิตของตนเองและการจัด ระเบียบในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ตลอดจนการจัดระบบสังคมทั้งหมด ศีลกับวินัย จึงเป็นของคู่กัน คือ วินัยทำให้เกิดศีล ถ้าเรารักษาวินัยเราก็เป็นผู้มีศีล ทางพระตามปกติจะเรียกคนว่าเป็นผู้มีศีล แต่ในภาษาไทยเรานิยมใช้คำว่ามีวินัย ซึ่งวินัยนั้นจะเนื่องอยู่กับสังคม เพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคมอันเป็นเรื่องสมมุติ ศีลคือการที่คนนั้นเขามีระเบียบการดำเนินชีวิตอย่างนั้น หรือประพฤติตนอยู่ในระเบียบอย่างนั้น เรื่องศีลภาวนา การพัฒนาคนให้มีระเบียบในการดำเนินชีวิต และในการอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นในสังคม อาจแยก ได้หลายระดับ ดังนี้

1) ความมีระเบียบระบบในการเป็นอยู่ ในการดำเนินชีวิต โดยที่ไม่ให้มีการเบียดเบียนกัน ในทางชีวิตร่างกาย ทรัพย์สิน คู่ครอง วาจา ตลอดจนไม่เบียดเบียนสติสัมปชัญญะของตนเอง ความหมายขยายออกไปถึงความ สุจริต

2) มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

3) การฝึกฝนควบคุมตนในทางกายวาจา เพื่อเป็นพื้นฐานของการฝึก จิตใจ

3. การพัฒนาด้านอารมณ์ เป็นเรื่องของการทำจิตให้เจริญงอกงาม การพัฒนาจิต หรือจิตภาวนา แบ่งเป็น 3 ด้าน คือ

1) การพัฒนาคุณภาพจิต เริ่มแต่มีคุณธรรมต่างๆ ที่ทำให้จิตใจประณีตดีงาม เช่น มีเมตตากรุณา มีศรัทธา มีความกตัญญูกตเวที เป็นต้น

2) การพัฒนาสมรรถภาพจิตหรือสมรรถภาพของจิตใจซึ่งมีความเข้มแข็งที่จะเอาไปใช้ งานได้ดี คือ มีสมาธิ มีสติ มีวิริยะ คือความเพียรพยายาม ความกล้าสู้ ความเอาใจใส่รับผิดชอบ ความเข้มแข็ง ความอดทน เป็นต้น

3) การพัฒนาสุขภาพจิต นอกจากมีคุณธรรม มีคุณภาพ และสมรรถภาพต้องมีสุขภาพจิตที่ดีด้วย นั่นคือ จิตใจนั้นมีความสุข เป็นจิตที่มีความเบิกบาน มีปีติ มีความอิ่มใจ มีปราโมทย์ มีความร่าเริง มีความบันเทิงใจ เป็นต้น

4. การพัฒนาด้านสติปัญญา เป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตตามหลักปัญญา หรือปัญญาภาวนา คือการทำปัญญาให้เจริญงอกงามในระดับต่างๆ ดังนี้

1) รับรู้นำเข้ามาเป็นประสบการณ์ตรงตามสภาพที่แท้ ที่เป็นอยู่ รับรู้ตามความเป็นจริง ไม่บิดเบือน ปรุงแต่ง คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ได้ความรู้ที่ถูกต้อง

2) การคิดการวินิจฉัยหรือวางแผน ต่าง ๆ อย่างถูกต้อง ตรงตามสภาพโดยบริสุทธิ์ ไม่ตกอยู่ในอำนาจครอบงำของอคติ (ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และ ภยาคติ) เป็นปัญญาที่บริสุทธิ์อิสระ

3) ความสามารถที่จะนำความรู้มาใช้ มาจัดแจง จัดทำ ดำเนินการต่างๆ ให้สำเร็จผลตามที่ต้องการ โดยเฉพาะในการแก้ปัญหาต่างๆ ให้สำเร็จ ปัญญาในระดับของการเอามาใช้ คือ ใช้แก้ปัญหา ใช้จัดทำดำเนินการให้สำเร็จผล ความสามารถที่จะสืบค้นเหตุปัจจัย และ แยกแยะวิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นตัวเอื้ออานวยในการที่จะแก้ปัญหา และทำกิจการให้สำเร็จผลได้

4) ความรู้เท่าทันโลกและชีวิตตามเป็นจริง ซึ่งจะส่งผลย้อนกลับมาช่วยจิตใจ ทำให้จิตใจเป็นอิสระ (ไม่) หลงวิ่งไป ตามอำนาจชักจูงของสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏแก่ตนซึ่งเข้ามากระทบจากโลกภายนอกด้วยความยินดียินร้ายต่างๆ แล้วก็เกิดทุกข์กับปัญหาต่างๆ มีความยึดติดในสิ่งต่างๆ อย่างน้อยก็คอยสร้างตัวตนขึ้นมารับกระทบกระแทก จากอารมณ์และความคิดปรุงแต่งต่างๆ ก่อปัญหาแก่ตนเอง ไม่สามารถจัดการดำเนินการกับสิ่งเหล่านั้นด้วย ปัญญาที่แท้จริง เพราะจะเอาแต่ความปรารถนาของตัวเองเป็นหลักหรือเป็นตัวกำหนด คือจะให้สิ่งทั้งหลาย เป็นไปตามความอยาก ความปรารถนาของตน แต่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่ได้เป็นไปตาม ความอยากปรารถนาของเรา ใจที่อยากของเราก็ถูกขัดถูกฝืน เกิดความขัดแย้ง ตัวเราก็เกิดความบีบคั้น เกิดปัญหา เป็น

ทุกข์ แต่พอมีปัญญา รู้ เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ก็จะไปถึงขั้นสุดท้าย คือ เป็นปัญญาที่ทำให้จิตใจเป็นอิสระออกมาจากสิ่งต่างๆ คือไม่ยึดติดถือมั่นในโลก หมายความว่า สิ่งอะไรเข้ามา เราก็รับรู้ตามเป็นจริง ปฏิบัติต่อมันตามเหตุผล ด้วยความรู้เท่าทันต่อเหตุปัจจัย แต่ไม่มีความยึดติดถือมั่นที่จะมาบีบคั้นตัวเอง เรียกว่าไม่ทำให้เกิดทุกข์โยงมาแต่ขั้นต้นทีเดียว คือ ถ้าคนมีปัญญาถึงขั้นทำให้จิตใจเป็นอิสระ การรับรู้ต่างๆ ก็บริสุทธิ์ไปด้วย คือการรับรู้สิ่งที่เข้ามาก็จะตรงตามสภาพที่เป็นจริง

5.1.2 หลักภาวนา 4

ผู้วิจัยได้สรุปตามเนื้อหาของหลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งคำว่า ภาวนา เป็นคำนามในภาษาบาลี ที่มีรูปกิริยาศัพท์เป็น ภาเวติ มีความหมายตรงกับคำว่า วฑฺเฒติ นั่นคือ วัฒนา หรือ การพัฒนา ที่ใช้ในภาษาไทย คำว่า ภาวนา ในคำสอนของพระพุทธเจ้า หมายถึงการทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น การทำให้เกิดขึ้น การเจริญ การบำเพ็ญ การฝึกอบรม การพัฒนาเพื่อทำสิ่งที่ยังไม่มีให้มีขึ้น โดยมีความหมายที่ครอบคลุมถึงการปฏิบัติธรรมทั้งหมด ที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาคุณธรรมภายในตน ฉะนั้นหลักภาวนา 4 ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมักแสดงในรูปที่เป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้ได้เจริญกายหรืออบรมกายมาดีแล้ว เจริญศีลหรืออบรมศีลมาดีแล้ว เจริญจิตหรืออบรมจิตมาดีแล้ว และเจริญปัญญาหรืออบรมปัญญามาดีแล้ว มีอยู่ 4 ประการ ดังนี้

1. กายภาวนา เป็นการฝึกอบรมพัฒนาทางด้านกาย การพัฒนาร่างกายให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพทั้งหลาย

2. ศีลภาวนา เป็นการฝึกอบรมพัฒนาทางด้านพฤติกรรม การพัฒนาพฤติกรรมให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม

3. จิตภาวนา เป็นการฝึกอบรมพัฒนาทางด้านจิตใจ การพัฒนาจิตใจให้มีสมาธิมั่นคง ตั้งมั่นในคุณธรรมแห่งตน ไม่คลอนแคลอนตามหลักสัมมาสมาธิ

4. ปัญญาภาวนา เป็นการฝึกอบรมพัฒนาทางด้านปัญญา การพัฒนาปัญญาให้รู้จักคิดพิจารณา และเข้าใจตามความเป็นจริงในสิ่งรอบข้างที่เกิดขึ้นตามหลักสัมมาสติ

จึงแสดงให้เห็นว่าหลักภาวนาทั้ง 4 ข้อนี้ เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้เป็นการดำเนินชีวิตที่ดี เข้าถึงซึ่งประโยชน์ในปัจจุบัน หรือหลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขมาให้ในขั้นต้น ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) กายภาวนา คือการเจริญกาย การพัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี ไม่ให้เกิดโทษจากการที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ เป็นประโยชน์มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงาม ให้อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมสูญ เป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอย่างรู้เท่าทันต่อโลกภายนอก

2) ศีลภาวนา คือการเจริญศีลหรืออบรมศีล เป็นการพัฒนาความประพฤติ การ

ฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นหรือสิ่งแวดล้อมได้ด้วยดี มีการเกื้อกูลแก่กันและกัน ทั้งมนุษย์ด้วยกัน สัตว์ และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

3) จิตภาวนา คือการเจริญจิตหรืออบรมจิต เพื่อพัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็ง มั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทนมีสมาธิและสดชื่น เบิก บาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

4) ปัญญาภาวนา คือการเจริญปัญญา การพัฒนาปัญญา หรือการฝึกอบรมปัญญาให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง และการหยั่งรู้ถึงความจริง รู้เท่าทันโลก เห็นโลก และชีวิตตามสภาวะหรือตามที่เป็นจริง สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ไม่ถูกผูกมัดด้วยอารมณ์ทั้งดีและไม่ดี ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและพ้นจากความทุกข์ สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

ดังในบาลีที่ท่านนำมาแสดงหลักภาวนา 4 ประการ นี้ ในรูปที่เป็นคุณบทของบุคคล จึงเป็น ภาวิตกาย ภาวิตศีล ภาวิตจิต ภาวิตปัญญา หมายถึง ผู้ได้เจริญกาย ศีล จิต และปัญญาแล้ว บุคคลผู้มีคุณสมบัติครบถ้วนตามนี้ย่อมเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ

1. ภาวิตกาย มีกายที่พัฒนาแล้ว หมายถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น การบริโภคปัจจัย 4 อย่างคุ้มค่า เห็นคุณค่า การใช้เทคโนโลยีและการอยู่ร่วมกับธรรมชาติแวดล้อมได้ดี เกี่ยวกับเรื่องนี้แม้ในพระไตรปิฎกจะมีพุทธพจน์ที่ตรัสถึง ภาวิตกาย ไว้หลายแห่ง แต่ไม่มีคำอธิบายเหมือนว่าผู้ฟังรู้และเข้าใจอยู่แล้ว แต่บางครั้งจะมีคนภายนอกดังเช่นพวกเดียรถีย์นิครนถ์ยกเอาเรื่องนี้ขึ้นมากล่าวอ้างตามความเข้าใจของเขา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายไว้ในพระสูตรชื่อว่า มหาสัจจกสูตร ซึ่งเป็นเหตุปรารภถึงเรื่องนี้ ผู้วิจัยจึงขอนำมากล่าวเพื่อเป็นตัวอย่าง และในพระสูตรนี้กล่าวเฉพาะภาวิตกาย และภาวิตจิต เท่านั้น เนื่องเพราะฝ่ายที่ยกเรื่องขึ้นมากล่าวได้กล่าวเฉพาะ 2 ภาวิตนี้เท่านั้น โดยเรื่องมีอยู่ว่า เช้าวันหนึ่ง สัจจกะนิครนถบุตรผู้มีชื่อเสียงได้เดินเข้ามาหาพระพุทธเจ้ายังที่ประทับอยู่ ได้พบปะกันและสนทนากับพระพุทธเจ้าแล้ว เขาจึงเริ่มต้นการถามโดยยกเอาเรื่องกายภาวนาและจิตตภาวนาขึ้นมาพูด และกราบทูลพระพุทธเจ้าว่าตามความคิดเห็นของพวกเขาเหล่าสาวกของพระองค์เอาแต่ขะมักเขม้นประกอบจิตตภาวนา แต่ไม่ประกอบกายภาวนา คือเอาแต่พัฒนาจิต แต่ไม่พัฒนากาย ซึ่งการที่สัจจกนิครนถ์แสดงทัศนะนี้ขึ้นมาเนื่องมาจากพวกเขาเห็นแต่พวกภิกษุหลีกเร้นอยู่ในสถานที่อันสงบ ไม่พลุกพล่าน ไม่มีการทรมานร่างกายเหมือนพวกตน พระพุทธองค์จึงตรัสถามว่า กายภาวนา (การพัฒนากาย) คืออย่างไร สัจจกนิครนถ์ได้ยกตัวอย่างการบำเพ็ญตบะถือพรตต่างๆ ในการทรมานร่างกายของตนคือ อัตตกิลมถานุโยค ว่านั่นคือ กายภาวนา พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามต่อไปว่า แล้วจิตตภาวนา คืออะไร ตามที่ท่านเรียนรู้มา พวกเขาไม่สามารถอธิบายได้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า แม้แต่กายภาวนาที่กล่าวมาข้างต้นนั้นยังไม่รู้ แล้วจะรู้จิตตภาวนาได้อย่างไร พระพุทธองค์จึงตรัสอธิบายต่อไปว่า สำหรับอริยสาวกผู้หนึ่งผู้ใด

สุขเวทนาถึงแม้เกิดขึ้น ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่ได้พัฒนากายแล้ว ทุกขเวทนาถึงแม้เกิดขึ้นก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะเหตุที่ได้พัฒนาจิตแล้ว ครบทั้งสองข้างอย่างนี้แล อัคคิเวสสนะ บุคคลจึงเป็นภาวิตกาย และเป็นภาวิตจิต” อรรถกถาอธิบายว่าในที่นี้ กายภาวนา เป็นวิปัสสนา จิตตภาวนาเป็นสมาธิ คือสมถะ

ดังนั้นกายภาวนาหรือการพัฒนากายนี้ มีความหมายหลักว่าเป็นการพัฒนาปัญจทวาริกกาย คือ กายด้านผัสสทวาร 5 หรืออินทรีย์ 5 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวกาย ซึ่งเมื่อกล่าวถึงตรงนี้การพัฒนากายแทบจะเป็นคำเดียวกับการพัฒนาอินทรีย์ หรือกายภาวนาจะได้แก่ อินทรีย์ภาวนานั่นเอง การพัฒนาอินทรีย์ย่อมเริ่มด้วยหลักอินทรีย์สังวร ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเน้นในการศึกษาของผู้เข้ามาบรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัย เรียกได้ว่าเป็นการฝึกขั้นต้นต่อเนื่องไปกับการฝึกด้านศีล

2. ภาวิตศีล มีศีลที่พัฒนาแล้ว หมายถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม การอยู่ร่วมกันกับเพื่อนมนุษย์ด้วยความสัมพันธ์ที่ดีงามเกื้อกูลหนุนส่งซึ่งกันและกัน

3. ภาวิตจิต มีจิตที่พัฒนาแล้ว หมายถึงการพัฒนาทางด้านคุณธรรมความดีงาม สมรรถภาพและประสิทธิภาพของจิต และภาวะจิตใจที่มีความสุขสดชื่น เบิกบาน เพราะจิตรับรู้อารมณ์อย่างมีสติไม่หวั่นไหว ไปตามสภาวะของอารมณ์ทั้งภายนอกและภายใน

4. ภาวิตปัญญา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว หมายถึงการพัฒนาความรู้ความเข้าใจ หยั่งเห็นความจริงของโลกและชีวิต จนวางจิตใจ มีท่าทีต่อชีวิตและสิ่งแวดล้อมได้อย่างดี มีดุลยภาพและเป็นอิสระจากอารมณ์ปรุงแต่งทั้งปวง

หลักภาวนา 4 นั้น ถือได้ว่ามีความสำคัญต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ทั้งในด้านการพัฒนาตนที่ดี การดำเนินชีวิตที่เป็นแบบอย่างต่อสังคม และการศึกษา เผยแผ่ ปกป้องรักษา และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ 3 ประการ กล่าวคือ

1) ภาวนา 4 เป็นคุณสมบัติที่เพิ่มคุณค่าให้แก่ตัวบุคคล พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการพัฒนาตนที่ดี จึงเชิดชูบุคคลผู้มีตนที่พัฒนาแล้วว่าเป็นบุคคลสูงสุดเปรียบเหมือนดอกบัวมีกลิ่นหอม ที่เกิดและเจริญเติบโตอยู่ในน้ำ แต่อยู่เหนือพ้นผิวน้ำ ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ เป็นผู้ควรค่าแก่การบูชา ซึ่งการยกย่องเช่นนี้เกิดจากคุณของภาวนา 4 ที่เป็นผลของการฝึกตนนั่นเอง

2) ภาวนา 4 เป็นภาพลักษณ์ที่ดีงาม สร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็น ดังที่พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตรัสสรรเสริญคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามที่พระองค์ทรงประจักษ์ในธัมมเจติยสูตร ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มอบกายถวายชีวิตในการประพฤติพรหมจรรย์ เป็นผู้มีจิตมั่นคงไม่หวั่นไหว ไม่กลับไปบำเรอตนด้วยกามด้วยจิตภาวนา มีความสัมพันธ์สมัครสมานสามัคคี ไม่วิวาทกันด้วยศีลภาวนา มีรูปอันน่ายินดี มีอินทรีย์ผ่องใส มีความขวนขวายน้อยเลี้ยงชีพด้วยของที่ผู้อื่นให้ด้วยกายภาวนา และผู้เป็นบัณฑิตในวรรณะต่างๆ เมื่อได้สดับธรรมจากพระพุทธองค์แล้ว ต่างยอมตนเป็นสาวกบวชในพระพุทธศาสนาจนบรรลุความเป็นสมณะ เป็นพระอรหันต์ด้วยปัญญาภาวนา

3) บุคคลผู้มีภาวนา 4 สามารถสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนได้ ดังในตติยอนาคตภยสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงภัยในอนาคตที่จะทำให้พระธรรมวินัยเลอะเลือนว่า ภิกษุผู้ไม่ได้เจริญกาย ศีล จิต ปัญญา จักไม่สามารถแนะนำผู้อื่นให้สมาทานประพฤติในอธิศีล อธิจิต อธิปัญญาได้เลย ไม่สามารถแสดงธรรมอันเยี่ยมยอด ที่สร้างความปีติ น่าชื่นชมแก่ผู้ฟัง ถลำลงสู่ธรรมดำ ได้แก่ แสดงธรรมเพื่อการแข่งดี เพื่อกล่าวกระทบบุคคลอื่น หรือเพื่อหวังลาภสักการะ ไม่ใส่ใจ ไม่ให้ความสำคัญในพระธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ดีแล้ว แต่กลับชื่นชมยินดี สนใจในคำกล่าวของบุคคลนอกพระพุทธศาสนา ประพฤติตนเป็นผู้มักมาก อันเป็นตัวอย่างที่ไม่ดีให้แก่บุคคลรุ่นหลังได้ทำตาม

5.1.3 การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น จะมีความสัมพันธ์กับหลักไตรสิกขาอย่างขาดกันไม่ได้ คือ อธิศีลสิกขากับกายภาวนา คือการมีกายอบรมมาดีแล้ว ศีลภาวนา คือมีศีลอบรมมาดีแล้ว อธิจิตสิกขากับจิตภาวนา คือมีจิตอบรมมาดีแล้ว อธิปัญญาสิกขากับปัญญาภาวนา คือมีปัญญาอบรมมาดีแล้ว ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) กายภาวนา คือ การพัฒนาอินทรีย์ที่ต้องติดต่อกับสิ่งภายนอกอย่างชาญฉลาด ไม่เป็นทุกข์เพราะการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น

2) ศีลภาวนา คือ กระบวนการติดต่อสัมพันธ์กับ โลกภายนอกอย่างฉานฉลาดและรู้เท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลงของโลก และสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อม ทางธรรมชาติและสังคม

3) จิตภาวนา คือ การมีจิตใจที่พัฒนาให้เข้มแข็ง ไม่ขุ่นมัว มีคุณธรรม มีปัญญาที่ได้จากการฝึกจิตภาวนาในสถานที่ที่สัปปายะเงียบสงบ ได้แก่ ความมีเมตตา กรุณา มุทิตา มีศรัทธา และมีความใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การมีความพร้อมในการทำงาน ได้แก่ ขันติ คือมีความอดทน สมาธิ คือความมีใจตั้งมั่น อธิษฐาน คือมีความเด็ดเดี่ยว วิริยะ คือมีความเพียร สติ คือมีความระลึกรู้เท่าทันสิ่งรอบข้างที่กำลังเกิดขึ้นในขณะนั้นๆ เป็นต้น

4) ปัญญาภาวนา คือ การรู้และเข้าใจต่อสิ่งต่างๆ รอบข้างตามความเป็นจริง รู้เท่าทันสภาวะของโลกและชีวิต

หลักการประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 และการดำเนินชีวิตประจำวันตามหลักภาวนา 4 นั้น เป็นหลักธรรมที่สร้างจิตสำนึกของบุคคลเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ในหลักภาวนา 4 นั่นคือการปฏิบัติจากโลกภายใน คือ กุศลมูล 3 และอัปปมาทธรรม และการแก้ไขด้วยโลกภายนอกจากหลักธรรมคือ สุจริต 3 ศีล 5 และสันโดษ โดยมีหลักไตรสิกขาคือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักสำคัญ

ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากระบวนการพัฒนาในแต่ละด้านด้วยหลักภาวนา 4 จะเป็นกระบวนการฝึกอบรมที่ขัดเกลาภายในของบุคคลในการดำเนินชีวิต ให้มีความสัมพันธ์กับกระบวนการภายนอกของบุคคล ที่แสดงให้ถึงการพัฒนามาดีแล้วใน 4 ด้าน ในการดำเนินชีวิตตามหลักภาวนา 4 ซึ่งเป็น

กระบวนการในการใช้ชีวิตประจำวัน ในแง่ของการติดต่อปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกที่ถือว่าสำคัญ คือ ในด้านกายภาวนา มีการดูแลและควบคุมกายที่ดี โดยเฉพาะการพัฒนาอินทรีย์ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย จะต้องระมัดระวังอย่างยิ่ง เพื่อไม่ให้เกิดสิ่งที่ไม่ดีตามมา อันเกิดจากการใช้เครื่องมือทั้ง 5 นี้ และอาจจะนำไปสู่ความเดือดร้อนหายนะทั้งแก่มนุษย์ด้วยกัน และทรัพยากรธรรมชาติของโลก และในทางที่ดีก็จะนำไปสู่การเห็นคุณค่าของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และทรัพยากรธรรมชาติที่บุคคลใช้สอยอย่างคุ้มค่า ทั้งในส่วนของตนและของคนอื่น ย่อมจะทำให้ถึงประโยชน์ทั้ง 3 ประการ คือ

(1) ประโยชน์ในปัจจุบัน ขั้นที่มองเห็นได้เฉพาะหน้า

(2) ประโยชน์ในชาติหน้า เป็นขั้นที่เลยจากตามองเห็น

(3) ประโยชน์อย่างยิ่ง คือขั้นที่หลุดพ้น เป็นอิสระ

หรือ ประโยชน์แนวราบ 3 ประการ คือ

(1) ประโยชน์ตน คือการบรรลุถึงจุดหมายแห่งชีวิตของตนที่พึงได้ในตน

(2) ประโยชน์ผู้อื่น คือการได้ช่วยเหลือสนับสนุนให้บุคคลอื่นได้บรรลุจุดหมายแห่งชีวิตของเขา

(3) ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือ การสร้างสรรค์ปัจจัยที่จะเอื้ออำนวยให้บุคคลทุกฝ่ายทั้งสังคมได้บรรลุถึงจุดหมายแห่งชีวิตโดยทั่วกัน

สรุปได้ว่า ผู้ที่ได้ผ่านหลักการ อุดมการณ์ และวิธีการของกระบวนการพัฒนามาตามลำดับ การดำเนินชีวิตย่อมเข้าใจในหลักที่เป็นสิ่งภายนอก มีการควบคุมกาย คือพฤติกรรมที่ดี มีศีลคือการปฏิสัมพันธ์ที่ดี และหลักภายใน มีจิตที่อ่อนโยน เข้มแข็ง มั่นคง ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่มากระทบ และมีปัญญา คือเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงตามธรรมชาติที่เป็นจริง

5.2 ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง“วิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4” นั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทำให้ได้ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ และเป็นข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

5.2.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลที่ได้จากการวิจัยไปใช้

1) จากผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักภาวนา 4 ทำให้บุคคลนั้นมีภาพลักษณ์ที่ดีงาม สร้างความเลื่อมใสศรัทธาต่อผู้พบเห็น ทางผู้บริหารคณะสงฆ์ควรนำ หลักภาวนา 4 มาสร้างเป็นหลักสูตรการพัฒนาคุณภาพศาสนทายาทของพระพุทธศาสนา โดยพระสงฆ์จะต้องผ่านหลักสูตรการศึกษา หรือหลักสูตรอบรมระยะสั้น เช่น หลักสูตรพระสังฆาธิการต้นแบบ หลักสูตรพัฒนาพระธรรมทูต เป็นต้น

2) ทางคณะสงฆ์ในชุมชนควรให้ความสำคัญจัดอบรมการพัฒนาอินทรีย์ 5 ให้เกิด

ความรู้ ความเข้าใจ และนำไปปฏิบัติต่อการที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับวัตถุ สิ่งแวดล้อมรอบตัว ทั้งทางสังคมและทางธรรมชาติ พึงให้ความสำคัญกับทุกชีวิตไม่ว่าจะเป็นเพื่อนมนุษย์หรือสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่ทำร้ายซึ่งกันและกัน ฝึกการใช้สติปัญญาในการที่ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับโลก คือ เห็นโลก เข้าใจโลก และรู้จักในสิ่งที่เป็นจริง ไม่ใช้ตามที่อยากจะให้เป็น จะต้องอยู่ร่วมกันให้ได้ และปฏิบัติกับโลกอย่างรู้เท่าทัน รู้กัน รู้แก้ คือ มองโลกมองตัวเรา ให้เห็นทั้งภายนอกและภายใน

3) องค์การชุมชนภาครัฐและภาคเอกชนพึงให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เพราะเมื่อคนอาศัยธรรมชาติ ธรรมชาติก็อาศัยคนเหมือนกัน คือดูแลคนให้มีคุณภาพจิตที่ดี มีสมรรถภาพจิตที่ดี และมีสุขภาพจิตที่ดี เพราะมนุษย์มีสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติเอาไว้บำบัดจิตให้เกิดความสงบ ด้วยการสร้างอารามไว้เพื่อใช้บำเพ็ญเพียรทางจิตให้สงบและเกิดสติปัญญา บุคคลในชุมชนควรปฏิบัติตนตามหลักแห่งประโยชน์ด้วยการพัฒนาตนตามหลักธรรม เพื่อมุ่งจะเปลี่ยนแปลงวิธีการทำงาน ความรู้ความสามารถ ทักษะ และทัศนคติของบุคลากรให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น

5.2.2 ข้อเสนอแนะสำหรับในการทำวิจัยในครั้งต่อไป

หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนานั้นเป็นหลักธรรมที่มีคุณค่า เป็นขั้นเป็นตอนอย่างลึกซึ้ง และมีลักษณะที่สำคัญต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่ดี และการนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตของบุคคลเพื่อให้ได้ประโยชน์อย่างคุ้มค่าในการที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา และคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ก็ไม่ได้อยู่ที่ความร่ำรวย มียศทรัพย์ มีอำนาจแต่อย่างใด แต่อยู่ที่คุณงามความดี หรืออยู่ที่ว่าทำอย่างไรจึงจะทำให้คนที่อยู่รอบข้างมีความสุข เป็นคนดีมีศีลธรรม ตลอดถึงเป็นบุคคลที่มีคุณภาพ มีการดำเนินชีวิตที่สงบราบรื่น ฉะนั้นในงานวิจัยนี้จึงมีเนื้อหาที่สามารถนำไปทำการศึกษาวิจัยต่อได้อีกในหลายประเด็น โดยผู้วิจัยขอเสนอแนวทางเพื่อทำการวิจัยไว้ในครั้งต่อไป ดังนี้

1) ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบคุณค่าของหลักภาวนา 4 ต่อการพัฒนาสังคมไทยตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561 – 2580)

2) ศึกษาวิเคราะห์การดำเนินชีวิตที่ดีด้วยหลักศรัทธา 4 ในพระพุทธศาสนาต่อพฤติกรรมความเชื่อหลักภาวนา 4 ของคนไทยในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกภาษาไทย,* ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(1) หนังสือ :

กิจจา บานชื่น และกณิกนันต์ บานชื่น, *หลักการจัดการ*, (กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ด ยูเคชั่น), 2559.

เกื้อจิตร ชีระกาญจน์, *การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2552.

กีรติ ยศยิ่งยง**,** *การวางแผนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงกลยุทธ์*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทมิสเตอร์ก๊อปปี้ ประเทศไทย จำกัด), 2548.

จิตติมา อัครธิติพงศ์, *การจัดการทรัพยากรมนุษย์*, เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 3562402 วิชาการจัดการทรัพยากรมนุษย์, (อยุธยา: มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา), 2556.

จีระ หงส์ลดานภ์, *แนวคิดและหลักการขอบข่ายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*, พิมพ์ครั้งที่ 31, นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2533.

จุมพล หนิมพานิช, *การจัดการทรัพยากรมนุษย์*, เอกสารการสอน, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช), 2544.

จำนง อดิวัฒนสิทธิ์, *สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2544.

จำเนียร จวงตระกูล, *การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เล่ม 1*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสมาธรรม), 2548,

ชูชัย สมิทธิไกร, *การฝึกอบรมบุคลากรในองค์กร*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย), 2542.

ชาติชาย พิทักษ์ธนาคม, *การพัฒนาพฤติกรรมตามหลักภาวนา 4***,** บทความสารนิพนธ์พุทธศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2557.

เชาว์ โรจนแสง, *องค์การและการจัดการ* หน่วยที 7, (นนทบุรี: กนกพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช), 2545.

ธงชัย สมบูรณ์, *การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในองค์การ*, *ในเอกสารการสัมมนาวิชาการและเสริมสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 วันที่ 31 ตุลาคม 2564***,** (อยุธยา: คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2564.

ธงชัย สมบูรณ์, *การบริหารและจดการมนุษย์ในองค์การ*, (กรุงเทพมหานคร: ปราชญ์สยาม) ,2549,

ธีระ รุญเจริญ, *ความเป็นมืออาชีพในการจัดและบริหารการศึกษายุคปฏิรูป*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ข้าวฟ่าง), 2550.

นพ ศรีบุญนาค, *การจัดการเชิงกลยุทธ์*, (กรุงเทพมหานคร: สูตรไพศาล), 2545.

นัยนา เกิดวิชัย, *สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2544.

ฐาปนา ฉิ่นไพศาล, *องค์การและการจัดการ,* (กรุงเทพมหานคร: ธนธัชการพิมพ์), 2559,

ปราชญา กล้าผจัญ, *หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: มิตรภาพการพิมพ์และสตูดิโอ), 2537.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. 9, ราชบัญฑิต), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้***,**พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา) , 2551.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *หลักแม่บทของการพัฒนาตน*, พิมพ์ครั้งที่ 15, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2547.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์***,** พิมพ์ครั้งที่ 11/2, (กรุงเทพมหานคร: เอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด), 2551.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พุทธวิธีบริหาร*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2549.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมมิก จำกัด), 2542.

พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), *ทษวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดศึกษาศาสตร์***,** (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา), 2553.

พระธรรมปิฎก (ป,อ, ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,* พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2546.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธวิธีบริหาร*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2549.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *รุ่งอรุณของการศึกษาเบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน*, *เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการวันการศึกษาเอกชนนนทบุรี*, มปพ., 2558.

ภิญโญ สาธร, *หลักการบริหารการศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช, 2519,

นพดล สุวรรณสุนทร, *หลักการบริหารงานสมัยใหม่ ประยุกต์ใช้ควบคู่กับหลักพุทธธรรม*, (สุพรรณบุรี: วิทยาลัยการอาชีพสองพี่น้อง), 2555.

พงศธร พิทักษ์กำพล, *การบริหารงานบุคคล* : การพัฒนาบุคลากรและเทคนิคการฝึกอบรม, (เชียงราย: คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย), 2540.

พยอม วงศ์สารศรี, *การบริหารทรัพยากรมนุษย์*, (กรุงเทพมหานคร: คณะวิทยาการจัดการ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต), 2538.

พระบรมราโชวาทรัชกาลที่ 9, *พระราชทานแก่ผู้นำเยาวชนและเจ้าหน้าที่*, (ณ สำนักจิตรลดารโหฐาน),14 ตุลาคม 2512.

พระพุทธสมเด็จโฆษาจารย์ (ป,อ, ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 34, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา), 2559.

วิโรจน์ สารรัตนะ, *การบริหาร หลักการ ทฤษฎีและประเด็นการศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์), 2542.

สกล บุญสิน, *การจัดการทรัพยากรมนุษย์*, (เชียงใหม่: ศูนย์บริหารงานวิจัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่), 2560.

สุจิตรา ทิพย์บุรี, *แนวคิดวิธีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีประสิทธิภาพ,* เอกสารการบรรยายสาขาวิชาพุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา ครั้งที่ 2, (มมร,วข, ศรีธรรมาโศกราช ภาคเรียนที่ 2), 2564.

สุจิตรา ธนานันท์, *การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์), 2550.

เสนาะ ติเยาว์, *การบริหารงานบุคคล*, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์หาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), 2539.

โสภณ ขำทัพ, *แนวคิดวิธีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีประสิทธิภาพ*, เอกสารการบรรยายสาขาวิชาพุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา ครั้งที่ 4, (มมร,วข, ศรีธรรมาโศกราช, ภาคเรียนที่ 2), 2564.

สำนักงานเลขาธิการสภานิติบัญญัติแห่งชาติ, *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพ,* (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสภาผู้แทนราษฎร), 2560.

สำนักนายกรัฐมนตรี, *สรุปสาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ,ศ,2565-2569)*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ), 2565.

อำนาจ เจริญศิลป์, *การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*, (กรุงเทพมหานคร: โอ,เอส, พริ้นติ้ง เฮ้าส์), 2543.

อำนวย แสงสว่าง, *การจัดการทรัพยากรมนุษย์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ), 2544.

(2) วิทยานิพนธ์ :

ณัชพร ภูทองเงิน, “การบริหารงานบุคคลของผู้บริหารสถานศึกษาตามหลักพรหมวิหาร 4 ในกลุ่มสถานศึกษาเขตพื้นที่ ที่ 1-4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาขอนแก่นเขต 1”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2556.

พระครูวีรญาณสุนทร (จรินทร์ อาบคำ), “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา: กรณีศึกษาวัดตากฟ้า อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2554.

พระมหาฉัตรชัย ปญฺญาวฑฺฒโน (พลศรี), “ประยุกต์ใช้หลักภาวนา 4 ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในเขตอำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), 2561.

พระมหาปัญจะ กิตฺติเมโธ (ดีพิจารย์), “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขาของกรมสารวัตรทหารเรือ”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2554.

นพรัตน์ พัฒนธัญญา, “การศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาบุคคลเพื่อความเป็นผู้นำตามหลักพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2551.

วิชญาภา เมธีวรฉัตร, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักอิทธิบาท ๔ : กรณีศึกษาโรงเรียนคีรีวงศ์วิทยา จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2554.

วิละดา ชาวชื่นสุข, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ภายในสานักงานข้าราชการพลเรือน”, วิทยานิพนธ์ธุรกิจมหาบัณฑิตสาขาการจัดการ, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์), 2550.

อัครนันท์ เจริญกิจจารัตน์, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 ของกองพันทหารช่างที่ 4 จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2554.

อนุกูล บุญรักษา, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา 4 ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ 31”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2554.

อำพล ใจคิด, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุของเทศบาลนครระยองด้วยหลักภาวนา 4”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2558.

(3) วารสาร, จุลสาร

รวิภา ธรรมโชติ, “นวัตกรรมกับการบริหารทรัพยากรมนุษย์”, วารสารนวัตกรรมการจัดการภาครัฐและภาคเอกชน, ปีที่ 3 ฉบับที่ 1, 2558.

ศักดิพันธ์ ตันวิมลรัตน์, “การบริหารทรัพยากรมนุษย์ทางการศึกษา แนวคิด ทฤษฎีและบทบัญญัติทางกฎหมายที่เกี่ยวข้อง”, วารสารวิชาการ Viridian E-Journal, ปีที่ 7 ฉบับที่ 3, 2557.

(4) เว็บไซต์

กาญจนา นาคสกุล, “ราชบัณฑิต สำนักศิลปกรรม”, *ราชบัณฑิตยสถาน*, 21 พฤษภาคม 2557, 18 สิงหาคม 2565 แหล่งที่มา: <http://www,royin,go,th/th/knowledge/detail,ID=12>.

2, ภาษาอังกฤษ

SECONDARY SOURCES : Books,

Kohlberg, Lawrence, *Moral Stages and Moralization : The Cognitive – Developmental Approach*, Moral Development and Behavior : Theory, research, and Social Issues, New York : Holt, Rinehart and Winston, p. 31-35, 1976.

Orme-Jonhson, D,W,, *Personality and Autonomic Changes in Prisoners Practicing the Transcendntal Meditation Technique*, (Scientilic Research on Transcendental Meditation Program Colleted), Paper, V, 1, 1977.

Phra Dharmakosajarn (Prayoon Dhammacitto Mererk)*, Buddhist Worldview*, by the Royal Government of Thailand, (Machachulalongkornrajavidyalaya University), 2005.

Phra Debvisuddhikavi (Pichitr Thitavanno), *Mind Development*, Fourth impression, (Mahamakut Rajavidyalaya University), 2005.

Seeman, W, Nidich, S, and, Banta, T., *Inluence of Transcendental Meditation on a Masure of Self - Actualization,* (Scientific Reserch on the Transcendental Meditation Program Collected Paperrs), 1977.

Throll, D.A.**,***Trancendental Meditation & Progressive Relaxtion Their Psychological Psychological Effect***,** (Excerpta Medies, 45, 9), 1982.

Scott, J., *A matter of record: Documentary sources in social research,* (Polity press: Cambridge), 1990.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ / ชื่อสกุล	:	พระครูนันทพลาภิรม (นวพล เพชรชู)
วัน / เดือน / ปีเกิด	:	วันอาทิตย์ที่ 18 เมษายน 2525
ชาติภูมิ	:	64 หมู่ 6 ต.สี่ขีด อ.สิชล จ.นครศรีธรรมราช
ที่อยู่ปัจจุบัน	:	55/1 หมู่ 10 ต.สิชล อ.สิชล จ.นครศรีธรรมราช 80120
การศึกษา	:	ประถมศึกษา โรงเรียวัดประทุมทายการาม มัธยมศึกษา โรงเรียนสิชลคุณาธารวิทยา ปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วุฒิการศึกษาพิเศษ	:	นักธรรมเอก สำนักเรียนคณะจังหวัดนครศรีธรรมราช
ผลงานวิชาการ	:	2564, “ไตรสิกขา : กระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีในสังคม” นำเสนอประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 4 “พุทธศาสนาและปรัชญา : แนวคิดและมุมมองสันติภาพ”คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย 2565, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยหลักวุฒิธรรม 4 หลังสถานการณ์โควิด 19” นำเสนอประชุมวิชาการระดับนานาชาติ ครั้งที่ 4 (GMNIS) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ปีที่เข้าศึกษา	:	พ.ศ. 2564
ปีที่สำเร็จการศึกษา	:	พ.ศ. 2566
หน้าที่การงานปัจจุบัน	:	เจ้าอาวาสวัดเกล็ดแรด